

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОЛЕШКО ОЛЬГА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 338.246.88(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПОСТКОНФЛІКТНОГО
ВІДНОВЛЕННЯ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. О. Олешко

Науковий керівник – Томарева-Патлахова Вікторія Валеріївна, доктор економічних наук, доцент

Запоріжжя – 2021

АНОТАЦІЯ

Олешко О. О. Стратегічні орієнтири економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення – На правах рукопису

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2021.

Дисертація присвячена поглибленню теоретичних основ та вдосконаленню інституціональних засад і методичних підходів до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення.

В роботі показано, що економічне підґрунтя розв’язування військових (збройних) конфліктів простежується від стародавніх часів до сьогодення й у будь-який історичний період може бути охарактеризоване як спроба переформатування геополітичних можливостей провідних гравців міжнародної політики на підґрунті розширення контролю за джерелами ресурсів і ринками збуту продукції. Узагальнено економічні наслідки військових (збройних) конфліктів за останнє сторіччя і встановлено їх схожість, зокрема: фізична руйнація матеріальних об’єктів і сільськогосподарських угідь; мілітаризація економіки; різке зростання частки позикових коштів у фінансуванні державних витрат; спад промислового й сільськогосподарського виробництва; швидке прискорення інфляційних процесів; посилення державного регулювання економіки; розрив усталених зовнішніх економічних зв’язків; різке зменшення експорту й імпорту країн – учасниць конфлікту; зміна геополітичної розстановки сил та ін. Обґрунтовано, що від часів Другої світової війни отримала поширення нова форма міждержавних конфліктів – гібридна, як комбінація звичайних та незвичайних військових методів, елементів кібер-, економічної та інформаційної війни, а також політичного тиску. Узагальнено відмінні риси

гібридних конфліктів, а також специфіку їх впливу на економіку країни-учасниці конфлікту.

Узагальнено світовий досвід надання міжнародної фінансової допомоги для реалізації стратегій постконфліктного відновлення національних економік і показано, що формування й реалізація таких стратегій в умовах гібридного конфлікту може відбуватися до його остаточного завершення. Обґрунтовано, що під постконфліктним відновленням національної економіки слід розуміти комплекс заходів щодо подолання економічних наслідків військової фази гібридного конфлікту на відміну від економічного розвитку країни в період її постконфліктного відновлення, що передбачає усунення або мінімізацію економічних передумов пролонгації гібридного конфлікту в цілому і ризиків відновлення або ескалації бойових дій. Виділені чотири стадії збройної фази гібридного конфлікту (кризова, посткризова, політичного врегулювання, стійкого економічного розвитку), узагальнено умови і визначено фактори та чинники переходу до постконфліктного відновлення національної економіки на посткризовій стадії. Обґрунтовані детермінанти формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку країни в постконфліктний період.

При удосконаленні наукового підходу до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку економіки країни обґрунтовано доцільність застосування модельно-концептуального підходу до стратегічного управління розвитком національної економіки, зокрема, використання принципів шкіл (моделей) влади, зовнішнього середовища і конфігурації. Сформульовано основну мету забезпечення постконфліктного економічного розвитку України на посткризовій стадії збройної фази і обґрунтовано центральний постулат формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку країни як ієрархічної системи, в якій базові орієнтири, що мають найвищий рівень і визначаються безпековими детермінантами, розгортаються в «дерево» орієнтирів нижчих рівнів ієрархії, які у сукупності забезпечують досягнення базових орієнтирів, детерміновані ситуативними

чинниками й можуть корегуватися відповідно до зміни внутрішнього та зовнішнього середовища економічної системи. Сформульовано чотири наукові положення, які складають концептуальну основу формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку країни в період постконфліктного відновлення. На методичному рівні наукового зазначеного підходу виділено дослідницькі і діяльнісні методи і обґрунтовано необхідність удосконалення методичних засад визначення зовнішньоекономічних передумов виникнення гібридного конфлікту та його наслідків для національної економіки. Окреслено основний інструментарій і визначені основні принципи моніторингу досягнення стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період пост конфліктного відновлення.

Діагностика стану вітчизняної економічної системи дозволила встановити, що у 2015–2016 рр. відбулася відносна стабілізація економічної ситуації, а після 2016 р. почали вибудовуватися нові макроекономічні тенденції, які є особливостями реакції економіки України на наслідки гібридного конфлікту. Це дозволило поліпшити інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування розвитку національної економіки України за рахунок виявлення новітніх тенденцій: зменшення частки промисловості в структурі валової доданої вартості; зменшення частки оплати праці найманих працівників порівняно зі зростанням податків і валового прибутку та змішаного доходу; традиційне превалювання частки кінцевих споживчих витрат у ВВП порівняно із часткою валового нагромадження з одночасною зміною структури валового нагромадження основного капіталу; падіння індексу промислової продукції в цінах 2013 р.; збільшення розриву в темпах зростання індексу цін виробників та індексу споживчих цін; відставання динаміки індексу реальної зарплати від динаміки індексу інфляції; незадовільний рівень і нестабільність фінансових показників промислових підприємств; зміна структурних показників інвестиційних процесів; негативні тенденції у структурі прямих іноземних інвестицій у розрізі галузей промисловості; збільшення кількості суб'єктів ЄДРПОУ з одночасним

зменшенням середньооблікової кількості штатних працівників; нерівномірність прояву економічних наслідків збройної фази конфлікту на територіях, на яких відбувалися бойові дії, й інших територіях країни.

Удосконалено методичний підхід до визначення зовнішньоекономічних передумов виникнення гібридного конфлікту між Україною і Російською Федерацією та його наслідків для розвитку національної економіки, який передбачає: оцінювання особливостей географічної структури зовнішньої торгівлі України, її трансформації та ролі РФ у зовнішній торгівлі в період до та після гострої фази конфлікту; виявлення особливостей динаміки і структури взаємної торгівлі України й РФ, визначення сфер конфлікту економічних інтересів з погляду спеціалізації й конкуренції у світовому поділі праці а також оцінювання впливу ефектів у взаємній торгівлі України та РФ на стан національної економіки. Застосування зазначеного підходу дозволило визначити напрями подолання ризиків у зовнішній сфері: посилення місткості внутрішнього ринку, у тому числі реалізація програм інфраструктурного оновлення транспортного господарства та військово-промислового комплексу; стимулювання іноземних інвестицій у машинобудування; стимулювання іноземних інвестицій у діяльність, пов'язану з високими технологіями; реалізація програм посилення ефективності енергетичного сектору; спрощення адміністративних і податкових умов надання послуг; розвиток точкової торгівлі в товарних групах з найбільш значущою часткою РФ; використання інструментарію GATT / WTO для накладення санкцій на РФ; зовнішньополітичні зусилля з підтримки й посилення секторальних санкцій високотехнологічних країн проти РФ.

На основі аналізу інституціонального забезпечення розвитку національної економіки України встановлено, що воно характеризується недостатньою спадкоємністю, еkleктичністю та фрагментарністю через те, що основні програмні документи не враховують тенденції розвитку національної економіки, які виникли в посткризовий період, не спрямовані на нівелювання

економічних передумов виникнення гібридного конфлікту й мають переважно рамковий характер. Виявлено неповноту законодавчого поля України щодо механізмів відповідальності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, валютних операцій тощо. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення структури інституціонального забезпечення розвитку національної економіки, зокрема, необхідність формування Концепції економічного розвитку України із закріпленням у ній базових стратегічних орієнтирів, окреслено взаємозв'язки між елементами структури, а також розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази забезпечення розвитку національної економіки в період постконфліктного відновлення.

Обґрунтовано, що до ситуативних стратегічних орієнтирів, які забезпечуватимуть створення умов економічного розвитку територій, постраждалих від бойових дій, мають бути включені: : відновлення системи життєзабезпечення населення; розвиток транспортної інфраструктури; відбудову господарських комплексів підконтрольних Україні територій Донецької й Луганської областей з урахуванням наявного економічного потенціалу; створення нових робочих місць і умов для утримання кваліфікованих кадрів на постконфліктних територіях. Удосконалено комплекс стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки України в період постконфліктного відновлення за рахунок внесення до базових орієнтирів позиції щодо подолання чутливості вітчизняної економіки від зовнішнього сектору, яка передбачає досягнення ситуативних орієнтирів: забезпечити прискорення темпів розвитку високотехнологічних галузей виробництва й видів економічної діяльності, імпорту продукції за якими є надкритичним і критичним та зростає в динаміці; забезпечити стабільні темпи розвитку високотехнологічних видів діяльності з критичною значущістю імпорту й зростанням потреби в цьому виді продукції. Визначено критерії критичності імпорту для розвитку національної економіки за товарною групою та за часткою імпорту з однієї країни. Уточнено критерії набуття статусу уповноваженого економічного оператора для імпортерів, утримувачів складу,

перевізників та експедиторів, а також критерії безпечності інвестиційних зв'язків у національній економіці.

Ключові слова: національна економіка, постконфліктне відновлення, детермінанти, зовнішньоекономічні передумови, інституціональне забезпечення, структура, стратегічні орієнтири.

SUMMARY

Oleshko O. O. Strategic guidelines of Ukrainian economic development in the period of post-conflict recovery. – The manuscript.

Thesis for a Candidate of Economics degree by specialty 08.00.03 – National Economy and National Economic Management. – Classical Private University, Zaporizhzhia, 2021.

The research was devoted to deepening of theoretical bases and improvement of institutional bases and methodical approaches to formation of strategic landmarks of economic development of Ukraine in the period of post - conflict recovery. This work shows that the economic basis for resolving military (armed) conflicts can be traced from ancient times to the present and in any historical period can be characterized as an attempt to reformat the geopolitical capabilities of leading players in international politics by expanding control over resources and markets' products. The economic consequences of military (armed) conflicts for the last century were generalized and their similarity was established, in particular: physical destruction of material objects and agricultural lands; militarization of the economy; a sharp increase in the share of borrowed funds in financing government spending; decline in industrial and agricultural production; rapid acceleration of inflation; strengthening state regulation of the economy; rupture of established external economic ties; a sharp decline in exports and imports of the parties to the conflict; change in the geopolitical balance of power, etc. It was substantiated that since the Second World War a new form of interstate conflicts has spread - hybrid, as a combination of conventional and unusual

military methods, elements of cyber, economic and information warfare, as well as political pressure. The distinctive features of hybrid conflicts were summarized, as well as the specifics of their impact on the economy of the country participating in the conflict. The world experience of providing international financial assistance for the implementation of strategies for post-conflict recovery of national economies was summarized and it is shown that the formation and implementation of such strategies in a hybrid conflict can take place before its final completion. It was substantiated that the post-conflict recovery of the national economy should be understood as a set of measures to overcome the economic consequences of the military phase of the hybrid conflict in contrast to the economic development of the country during its post-conflict's recovery action. Four stages of the armed phase of the hybrid conflict (crisis, post-crisis, political settlement, sustainable economic development) were identified, the conditions were summarized and the factors and factors of transition to post-conflict recovery of the national economy in the post-crisis stage were identified. The determinants of formation of strategic landmarks of economic development of the country in the post-conflict period were substantiated.

The scientific approach to the formation of strategic guidelines for economic development of the economy, the feasibility of applying a model-conceptual approach to strategic management of the national economy, in particular, the use of principles of schools (models) of power, environment and configuration were improved. The main goal of ensuring post-conflict economic development of Ukraine at the post-crisis stage of the armed phase was formulated and the central postulate of formation of strategic landmarks of economic development of the country as a hierarchical system in which the basic landmarks, which together ensure the achievement of basic benchmarks, determined by situational factors and can be adjusted according to changes in the internal and external environment of the economic system. Four scientific provisions were formulated, which form the conceptual basis for the formation of strategic guidelines for the economic development of the country in the period of post-conflict recovery. At the

methodological level of the scientific approach, research and activity methods were identified and the need to improve the methodological basis for determining the foreign economic preconditions for the emergence of a hybrid conflict and its consequences for the national economy was substantiated. The main tools are outlined and the main principles of monitoring the achievement of strategic guidelines for economic development of Ukraine in the post-conflict recovery period were identified. Diagnosis of the domestic economic system revealed that in 2015-2016 there was a relative stabilization of the economic situation, and after 2016 new macroeconomic trends began to emerge, which were features of the reaction of the Ukrainian economy to the effects of the hybrid conflict. This allowed to improve the information and analytical support of strategic planning of the national economy of Ukraine by identifying the latest trends: reducing the share of industry in the structure of gross value added; reduction of the share of wages of employees compared to the growth of taxes and gross profit and mixed income; traditional prevalence of the share of final consumer expenditures in GDP compared to the share of gross accumulation with a simultaneous change in the structure of gross fixed capital formation; falling industrial production index in 2013 prices; increasing the gap in the growth rate of the producer price index and the consumer price index; lag of the dynamics of the real wage index from the dynamics of the inflation index; unsatisfactory level and instability of financial indicators of industrial enterprises; change of structural indicators of investment processes; negative trends in the structure of foreign direct investment in terms of industries; increase in the number of Unified State Register of Enterprises and Organizations of Ukraine subjects while reducing the average number of full-time employees; uneven manifestation of the economic consequences of the armed phase of the conflict in the territories where the hostilities took place and in other territories of the country.

The methodological approach to determining the foreign economic preconditions of the hybrid conflict between Ukraine and the Russian Federation and its consequences for the development of the national economy was improved.

It includes: assessment of the geographical structure of Ukraine's foreign trade, its transformation and Russia's role in foreign trade; identifying the dynamics and structure of mutual trade between Ukraine and Russia, identifying areas of conflict of economic interests in terms of specialization and competition in the world division of labor and assessing the impact of mutual trade between Ukraine and Russia on the national economy. The application of this approach allowed to determine the directions of overcoming risks in the external sphere: strengthening the capacity of the domestic market, including the implementation of programs of infrastructural modernization of the transport industry and the military-industrial complex; stimulating foreign investment in mechanical engineering; stimulating foreign investment in high-tech activities; implementation of programs to strengthen the efficiency of the energy sector; simplification of administrative and tax conditions for the provision of services; development of point trade in commodity groups with the most significant share of the Russian Federation; use of GATT / WTO tools to impose sanctions on Russia; foreign policy efforts to support and strengthen sectoral sanctions of high-tech countries against Russia. Based on the analysis of institutional support for the development of the national economy of Ukraine, it was established that it was characterized by insufficient continuity, eclecticism and fragmentation due to the fact that the main program documents do not consider national development trends in the post-crisis period were mainly framework in nature. The incompleteness of the legislative field of Ukraine regarding the mechanisms of responsibility in the implementation of foreign economic activity, foreign exchange transactions, etc. was revealed. Proposals for improving the structure of institutional support for the development of the national economy were substantiated, in particular, the need to form the Concept of Economic Development of Ukraine with basic strategic guidelines, outlined the relationship between the elements of the structure, and developed proposals for improving the legal framework for post-conflict development. restoration.

It was substantiated that the situational strategic guidelines that will ensure

the creation of conditions for economic development of the territories affected by hostilities should include: restoration of the livelihood system; development of transport infrastructure; reconstruction of economic complexes of the territories of Donetsk and Luhansk regions controlled by Ukraine taking into account the available economic potential; creation of new jobs and conditions for the retention of qualified personnel in post-conflict areas. The set of strategic guidelines for the development of Ukraine's national economy in the post-conflict recovery period was improved by including in the basic guidelines a position on overcoming the sensitivity of the domestic economy from the external sector, which provides for achieving situational benchmarks: is supercritical and critical and grows in dynamics; to ensure a stable pace of development of high-tech activities with a critical importance of imports and growing demand for this type of product. Criteria for the criticality of imports for the development of the national economy by product group and the share of imports from one country. The criteria for obtaining the status of an authorized economic operator for importers, warehouse keepers, carriers and freight forwarders, as well as the criteria for the security of investment relations in the national economy were clarified.

Key words: national economy, post-conflict recovery, determinants, foreign economic preconditions, institutional support, structure, strategic guidelines.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що висвітлюють основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Рекова Н. Ю., Веріга Г. В., Чистюхіна Ю. А., Долозіна І. Л., Мойсеєнко К. Є., Рагуліна Н. В., Олешко О. О. Трансформація місцевих фінансів пост-конфліктних територій на засадах фіскальної децентралізації : монографія / за заг. ред. проф. Н. Ю. Рекової. Краматорськ : ДДМА. 2017. 300 с. *Особистий внесок: досліджено досвід урегулювання соціально-економічної ситуації на постконфліктних територіях. (0,5/12,4 ум.-друк. арк.)*

*Статті в наукових фахових виданнях України та виданнях,
які входять до міжнародних наукометричних баз*

2. Олешко О. О. Нормативний підхід до стратегічного планування економічного розвитку регіону. *Менеджер*. 2014. № 3(69). С. 112-117. (0,30 ум.-друк. арк.)
3. Олешко О. О. Соціально-економічні особливості відновлення пост-конфліктних територій: світовий досвід. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_12_110. (0,30 ум.-друк. арк.)
4. Рекова Н. Ю., Олешко О. О. Економічні проблеми відновлення сфер життєдіяльності міст постконфліктних територій. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 53. С. 150–155. *Особистий внесок: узагальнено економічні проблеми відновлення сфер життєдіяльності міст*. (0,55/0,33 ум.-друк. арк.)
5. Мойсеєнко К. Є., Олешко О. О. Оцінка рівня порівняльних переваг України та Російської Федерації в зовнішній торгівлі напередодні і після початку військово-політичного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2020. Вип. 30. С. 234-242. *Особистий внесок: оцінено конкурентоспроможність України та РФ на світовому ринку*. (0,43/0,80 ум.-друк. арк.)
6. Олешко О. О. Наслідки збройного конфлікту для економіки України та тенденції їх подолання. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 59. Ч. 1. С. 146–151. (0,59 ум.-друк. арк.)

Стаття в закордонному виданні

7. Oleshko O. Dynamics of mutual trade between Ukraine and the Russian Federation in the context of conflict's impact on national security: a concentration-based approach. *«Green, Blue & Digital Economy Journal»*, Vol. 1 (2020). No. 2. P. 124-131. (0,58 ум.-друк. арк.)

Публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації та засвідчують обов'язкову апробацію матеріалів дисертації

8. Захарова В. В., Олешко О. О. Проблема формування та розвитку економіки знань, її взаємозв'язку з різними аспектами. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (3–4 жовт. 2017 р., м. Маріуполь). Маріуполь : ДонДУУ, 2017. С. 118–120. *Особистий внесок: визначено роль парадигми економіки знань у відновленні постконфліктних територій. (0,21/0,05 ум.-друк. арк.)*

9. Oleshko O. Strategic foundations for the restoration of the spheres of activity of post-conflict territories of Ukraine. *From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area* : International Scientific Conference (August 24th, 2018, Riga, Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. P. 97–98. *(0,21 ум.-друк. арк.)*

10. Олешко О. О. Науковий підхід до макроекономічного планування відновлення сфер життєдіяльності постконфліктних територій. *The Modern Economic Research: Theory, Methodology, Practice* : II International Scientific Conference (September 27th, 2019, Kielce, Poland). Kielce, Poland : Baltija Publishing. 2019. P. 115–116. *(0,14 ум.-друк. арк.)*

11. Рекова Н. Ю., Олешко О. О. Аналіз стану відновлення сфер життєдіяльності постконфліктних міст (на прикладі м. Краматорськ). *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку* : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (9 жовт. 2020 р., м. Маріуполь). Маріуполь, 2020. С. 226–229. *Особистий внесок: зібрано матеріали, інтерпретовано результати аналізу. (0,21/0,10 ум.-друк. арк.)*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД.....	25
1.1 Вплив військових конфліктів на економічний розвиток країн світу.....	25
1.2 Зарубіжний досвід реалізації стратегій постконфліктного відновлення національних економік	40
1.3 Удосконалення наукового підходу до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України у постконфліктний період	55
Висновки до розділу 1	72
Список використаних джерел до розділу 1	74
РОЗДІЛ 2 ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД.....	85
2.1 Діагностика стану і закономірностей економічного розвитку України на посткризовій стадії гібридного конфлікту	85
2.2 Удосконалення методичних засад щодо визначення економічних передумов та наслідків конфлікту у зовнішньоекономічній сфері України.....	99
2.3 Оцінка передумов і наслідків конфлікту інтересів України та РФ в зовнішньоекономічній сфері для розвитку вітчизняної економіки	117
Висновки до розділу 2	136
Список літератури до розділу 2	140

РОЗДІЛ 3 ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПОСТКОНФЛІКТНОГО ВІДНОВЛЕННЯ	146
3.1 Напрями удосконалення інституціонального забезпечення економічного розвитку України у постконфліктний період	146
3.2 Забезпечення економічних передумов подолання наслідків бойових дій на постконфліктних територіях.....	163
3.3 Стратегічні орієнтири економічного розвитку України в постконфліктний період	177
Висновки до розділу 3	194
Список використаних джерел до розділу 3	197
ВИСНОВКИ.....	203
ДОДАТКИ.....	206

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПК	– агропромисловий комплекс;
АТО	– антитерористична операція;
ВВП	– валовий внутрішній продукт;
ВДВ	– валова додана вартість;
ВПК	– військово-промисловий комплекс;
ГАТТ	– Генеральна угода з тарифів і торгівлі;
ГМК	– гірничо-металургійний комплекс;
ГТС	– газотранспортна система;
ЄАЕС	– Євразійське економічне співтовариство;
ЄДРПОУ	– Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України;
МВС	– Міністерство внутрішніх справ України;
МВФ	– Міжнародний валютний фонд;
МС	– Митний союз;
МСП	– малі та середні підприємства;
НАН	– Національна академія наук України
ОЕСР	– Організація економічного співробітництва та розвитку;
ПДВ	– податок на додану вартість;
ПІІ	– прямі іноземні інвестиції;
РНБО	– Рада національної безпеки і оборони України;
СОТ	– Світова організація торгівлі;
УКТ ЗЕД	– Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності;
ФОП	– фізична особа-підприємець;

ВСТУП

Актуальність теми. Збройний конфлікт на Сході України, анексія півострова Крим Російською Федерацією (РФ) обернулися для національної економіки важкими наслідками: падінням макроекономічних показників, згортанням інвестиційних та інноваційних процесів, зростанням державного і гарантованого державою боргу, стрибкоподібною інфляцією, розбалансуванням промислового потенціалу країни через втрату потужностей на тимчасово окупованих територіях, падінням промислового і сільськогосподарського виробництва, різким збільшенням державних видатків та ін. Ослаблення інтенсивності і локалізація збройного конфлікту дозволили країні запобігти економічній і гуманітарній катастрофі, стабілізувати економічний стан і перейти до постконфліктного відновлення національної економіки попри збереження ризиків загострення збройного протистояння. За умов високого ступеня невизначеності суспільно-політичної й економічної ситуації особливо вагомого значення набувають питання формування стратегічних орієнтирів постконфліктного відновлення національної економіки як дороговказів, цільових настанов, досягнення яких здатне забезпечити цілісність і спадкоємність курсу економічного розвитку України як на всіх етапах, так і по завершенні процесів постконфліктного врегулювання.

Проблемам подолання економічних наслідків військових (збройних) конфліктів і забезпечення постконфліктного відновлення економічного розвитку країни присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як: І. Абакумова, А. Баронін, С. Іванов, О. Келембет, М. Мельникова, Н. Музаффарлі, Н. Рагуліна, І. Шкрабак. Теоретичне підґрунтя стратегічного планування розвитку економічних систем, в тому числі у постконфліктний період, закладене в наукових працях П. Блохіна, О. Гальцової, В. Гейця, О. Іляш, А. Колодійчука, С. Ліпиної, Г. Мінцберга, О. Покатаєвої,

А. Полчанова, Ю. Сафонова, В. Томаревої-Патлахової, О. Трохимець, О. Шарова.

Незважаючи на створений значний науковий доробок, потребують додаткового обґрунтування й удосконалення наукові підходи до виявлення новітніх тенденцій в економіці України, які склалися у постконфліктний період, формування стратегічних орієнтирів економічного відродження країни з урахуванням передумов і наслідків гібридного конфлікту, а також напрями поліпшення інституціонального забезпечення розвитку економіки України у постконфліктний період. Усе вищезазначене обумовлює актуальність теми дослідження, постановку її мети і завдань, вибір методів дослідження, а також структуру роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Класичного приватного університету за темою «Розвиток національної економіки в контексті сучасної економічної теорії» (номер держреєстрації 0116U000798), в рамках якої автором обґрунтований взаємозв'язок факторів, чинників і детермінантів формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку у постконфліктний період; Донбаської державної машинобудівної академії за темою: «Фундаментальні та прикладні аспекти фіскальної децентралізації як засобу реалізації соціально-економічної політики на постконфліктних територіях» (номер держреєстрації 0117U001166), де автором систематизовані підходи до реалізації соціально-економічної політики постконфліктного відновлення у зарубіжному досвіді; а також Донецького державного університету управління за темою «Стратегічний розвиток національної економіки, регіонів та підприємств» (номер держреєстрації 0113U005211), у межах якої досліджено роль зовнішнього сектору у розвитку національної економіки України.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є поглиблення теоретичних основ та удосконалення інституціональних засад і методичних підходів до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку

України в період постконфліктного відновлення.

Для досягнення цієї мети в роботі поставлено такі *завдання*:

- систематизувати і розширити теоретичне підґрунтя забезпечення економічного розвитку у постконфліктний період;
- удосконалити науковий підхід до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України у постконфліктний період;
- виявити тенденції економічного розвитку України, закладені на посткризовій стадії гібридного конфлікту;
- удосконалити методичний підхід до визначення зовнішньоекономічних передумов виникнення гібридного конфлікту між Україною і РФ та його наслідків для розвитку національної економіки;
- здійснити оцінку передумов виникнення конфлікту між Україною та РФ у зовнішньоекономічному секторі національної економіки та його наслідків для забезпечення економічного розвитку України у постконфліктний період;
- удосконалити структуру інституціонального забезпечення розвитку національної економіки України;
- удосконалити систему стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення.

Об'єктом дослідження є процес постконфліктного відновлення розвитку національної економіки України.

Предметом дослідження є теоретико-методичні й інституціональні засади формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в постконфліктний період.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення та принципи економічної теорії, державного регулювання економіки, стратегічного управління, напрацювання вітчизняних та закордонних вчених в сфері постконфліктного відновлення економічного розвитку на макро- і мезорівні. Для реалізації поставлених у роботі завдань використано комплекс

загальнонаукових і спеціальних методів та підходів: *систематизації, групування* – для виявлення економічних наслідків збройних конфліктів і характеристичних рис гібридного конфлікту (підрозділ 1.1); *декомпозиції і синтезу* – для розкриття взаємозв'язків факторів, чинників і детермінантів формування стратегічних пріоритетів економічного розвитку у постконфліктний період (підрозділ 1.2); *системний і ситуаційний підходи, системно-структурний метод, концептуалізація* – для обґрунтування наукового підходу до формування стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки у постконфліктний період (підрозділ 1.3); *графічний, економіко-статистичні методи* – для аналізу стану економіки України і виявлення новітніх тенденцій її розвитку (підрозділ 2.1); *індексний метод, порівняння* – для удосконалення методичного підходу до визначення зовнішньоекономічних передумов виникнення гібридного конфлікту і його наслідків для економіки України (підрозділи 2.2, 2.3); *неформалізований аналіз документів, функціонально-структурний синтез* – для удосконалення структури інституціонального забезпечення розвитку національної економіки (підрозділ 3.1); *структурування, конкретизація, формально-логічний підхід* – для формування системи стратегічних орієнтирів економічного розвитку України.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі й нормативно-правові акти та програмні документи України у сфері економічного розвитку, дані Державної служби статистики України, Євростату, Міжнародного торгового центру, монографічні дослідження й наукові статті зарубіжних і українських науковців, а також результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних основ і удосконаленні інституціональних засад та методичних підходів до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення на засадах нормативного підходу до стратегічного планування. Результати дисертації, які характеризують її наукову новизну, полягають у такому:

удосконалено:

науковий підхід до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України у період постконфліктного відновлення, який, на відміну від попередніх, ґрунтується нормативному принципі стратегічного планування, уточненому понятті стратегічних орієнтирів, сформульованих в роботі основній меті, центральному постулаті та утвореній чотирьма положеннями концептуальній основі формування стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки, серед яких виділяються базові і ситуативні, а також визначає дослідницькі і діяльнісні методи реалізації стратегічних орієнтирів, основні інструменти і принципи корегування, що у сукупності закладає цілісне теоретико-методичне підґрунтя визначення стратегічних орієнтирів економічного розвитку України;

методичний підхід до визначення зовнішньоекономічних передумов виникнення гібридного конфлікту між Україною і РФ та його наслідків для розвитку національної економіки, який, на відміну від існуючих, базується не тільки на емпіричній оцінці взаємних економічних відносин, а й на визначенні ступеня концентрації географічної та товарної структур зовнішньої торгівлі двох країн, динаміки реалізації конкурентних переваг у світовому поділі праці, зв'язку цієї динаміки із змістом взаємної торговельної політики до і після розгортання конфлікту, і передбачає використання індексів концентрації та трансформації структури, показників формування і реалізації конкурентних переваг у зовнішній торгівлі, що надає змогу визначати економічні передумови і наслідки міждержавних гібридних конфліктів, які не передбачають припинення торговельних відносин;

структуру інституціонального забезпечення розвитку національної економіки України, яка, на відміну від існуючої, включає Концепцію економічного розвитку України, що визначає базові стратегічні орієнтири відбудови національної економіки, Стратегію сталого розвитку України «Україна – 2025», що в економічній частині визначає ситуативні стратегічні пріоритети, а також спрямовані на її реалізацію секторальні і кроссекторальні

стратегії і Державні програми, конкретизовані за стратегічними цілями і засобами виконання, що дозволить досягти повноти, цілісності і несуперечливості комплексу стратегічних орієнтирів економічного розвитку України;

комплекс стратегічних орієнтирів економічного розвитку України у період постконфліктного відновлення, який, на відміну від існуючих, доповнюється базовими і ситуативними стратегічними орієнтирами, визначеними на основі обґрунтованих в роботі критеріїв, досягнення яких нівелюватиме економічні передумови пролонгації гібридного конфлікту в процесі розвитку національної економіки України.

набуло подальшого розвитку:

теоретичне підґрунтя забезпечення економічного розвитку в постконфліктний період шляхом виокремлення особливостей гібридних конфліктів, визначення умов переходу до постконфліктного відновлення національної економіки до остаточного завершення конфлікту і детермінантів формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку країни у постконфліктний період, що надає змогу визначати стратегічні пріоритети розвитку національної економіки, спрямовані як на усунення наслідків збройної фази конфлікту, так і на нівелювання економічних передумов його виникнення в цілому;

інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування розвитку національної економіки України у період постконфліктного відновлення за рахунок виявлення новітніх тенденцій, закладених на посткризовій стадії збройної фази гібридного конфлікту, які представляють собою особливості реакції економіки України на наслідки конфлікту і дозволяють підвищити ступінь обґрунтованості комплексу стратегічних орієнтирів економічного розвитку України у постконфліктний період;

наукове обґрунтування напрямів подолання ризиків пролонгації гібридного конфлікту між Україною і РФ у зовнішньоекономічній сфері національної економіки, яке, на відміну від наявних аналогів,

базується на об'єктивно виявлених сферах перетину економічних інтересів у зовнішньоекономічній сфері і кількісній оцінці наслідків конфлікту для спеціалізації у світовій торгівлі; це дозволяє визнати одночасну обмеженість зовнішньоекономічної політики України у вирішенні задач постконфліктного відновлення за умов компромісного врегулювання конфлікту і її критичну значущість за умов відверто асиметричного врегулювання конфлікту.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретико-методичні здобутки, розробки та положення дисертації доведено до рівня практичних рекомендацій, що в комплексі створюють підґрунтя для формування стратегічних орієнтирів постконфліктного відновлення економіки України. Зокрема, висновки і пропозиції дисертації використані у практичній діяльності Краматорської міської ради при підготовці Програми економічного і соціального розвитку м. Краматорськ на 2021 рік (довідка № 01-27/1939 від 14.01.2021) а також а також Бахмутської районної державної адміністрації Донецької області при підготовці Програми економічного і соціального розвитку Бахмутського району на 2020 рік (довідка № 24/3845-31 від 16.01.2021). Результати дисертації використовуються у навчальному процесі Класичного приватного університету під час викладання дисциплін: «Національна економіка», «Макроекономіка» (довідка № 31/19 від 02.12.2019). Довідки наведені у дод. А.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним завершеним науковим дослідженням. Визначені та обґрунтовані в ній наукові положення, висновки й пропозиції, одержані практичні результати є особистим внеском здобувача. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті ідеї та положення, що отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження доповідались та отримали позитивну оцінку на 4 міжнародних і всеукраїнських конференціях та круглих столах, а саме: «Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку» (м. Маріуполь, 2017 р.); «From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area»

(м. Рига, Латвія, 2018 р.); «The Modern Economic Research: Theory, Methodology, Practice» (м. Кельце, Польща, 2019 р.), «Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку» (м. Маріуполь, 2020 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані в 11 наукових працях загальним обсягом 3,05 друк. арк., у тому числі: 1 колективна монографія, 5 статей у наукових фахових виданнях та виданнях, внесених до наукометричних баз даних, 1 стаття – у зарубіжному виданні, 4 праці апробаційного характеру.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 215 сторінок, з них основний текст – 169 сторінок. Список використаних джерел включає: до розділу 1 – 102 найменування, до розділу 2 – 47 найменувань, до розділу 3 – 45 найменувань. Робота містить 18 таблиць та 12 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД

1.1 Вплив військових конфліктів на економічний розвиток країн світу

Тісний зв'язок між війною та її наслідками для економіки був зрозумілий людству з давніх часів. Як зазначають М. Логінов і В. Лавриненко [42, с. 66], у всяк час війни мали «вищий економічний сенс» і завжди супроводжувалися зростанням потреби в грошах, а в стародавньому світі і середньовіччі – ще й сприяли і монетизації неринкових економік, і зміцненню позицій товарно-грошового укладу. Економічне підґрунтя воєн Французької революції і Наполеонівських воєн в цілому автори показують у задумі Наполеона через політику континентальної блокади відібрати у Англії європейські ринки, підірвавши цим її промисловість, і отримати ці ринки для французької промисловості.

Напередодні Першої світової війни Німеччина як одна з найпотужніших економік Європи того часу потребувала нових ринків збуту, отримати як бачила можливість у перерозподілі колоніальних володінь Англії, Франції, Бельгії, Нідерландів, Португалії. На боці Німеччини як найбільш потужного партнера виступила Австро-Угорщина, яка намагалася зберегти свою територіальну цілісність, утримавши у своєму складі Боснію і Герцеговину, а також примножити свої території за рахунок Сербії, Чорногорії, Росії й Румунії. Країни Антанти (військового союзу, до складу якого увійшли Англія, Франція, Росія, США, Італія, Японія, Бельгія, Сербія, Греція, південно-американські республіки – всього понад 20 держав [7]),

вбачаючи серйозні загрози в економічній експансії й територіальних зазіханнях Німеччини й її союзників, мали різні цілі боротьби. Так, Англія, що вже перебувала у стані економічної й торговельної війни з Німеччиною, мала намір захистити свої економічні інтереси на африканському континенті й була зацікавлена у нафтових родовищах Туреччини. Франція зазіхала на Ельзас, Лотарингію й Саар з його вугільними родовищами, і намагалася втримати ринки збуту, на які вже проникла Німеччина з більш конкурентоспроможними товарами. Росія намагалася втримати свої економічні позиції в Азії і країнах Балканського півострова, що стрімко втрачала під німецьким і австрійським тиском.

У подальшому, як зазначає І. Січень, територіальні втрати Німеччини у Першій світовій війні, закріплені Версальським договором від 29.06.1919 р., подолання його кабальних умов і стали основним чинником, який допоміг націонал-соціалістам на чолі з А. Гітлером прийти до влади в Німеччині у минулому столітті, а також головною причиною Другої світової війни, коли Німеччина намагалася взяти реванш у протистоянні з Францією та її союзниками. Як підсумок – у 1939 р. Німеччина у збройний спосіб повернула собі території, які були передані Польщі, а у 1940 р. – Бельгії та Франції, в т. ч. і Ельзас та Лотарингію [72].

Разом з тим, економічні наслідки завершеного військового конфлікту є зазвичай дуже відмінними для країни-переможця і переможеної країни, незалежно від того, хто саме був ініціатором конфлікту. До середини 19 століття ці наслідки були достатньо чітко визначеними і мали залежність від ступеня економічного розвитку країни [42, с. 66]:

- розширення господарської території, що контролюється більш розвиненою економікою;
- привласнення ресурсів поневоленої країни і перехід їх у розпорядження більш розвиненої економіки;
- модернізація менш розвиненої економіки, як правило – за допомогою держави.

Більшість досліджень економічних наслідків збройних конфліктів сходяться на тому, що з часів античності великі війни, в які втягнуто кілька країн світу, виступають у якості потужного трансформаційного фактору господарських систем як воюючих країн (в яких спричиняють суттєві, аж до критичних, регресивні зміни), так і інших [42, с. 66]. Вивчення наукових праць П. Гай-Нижника [12], В. Козюка і Л. Родіонової [33], М. Логінова [42, 43], А. Полчанова [62, 63, 64] дозволило виокремити і узагальнити вплив Першої світової війни на економіку окремих країн і економічний устрій світу в цілому:

- фізична руйнація промислових об'єктів, об'єктів інфраструктури, житлового фонду, виведення з обігу сільськогосподарських угідь на територіях бойових дій;

- мілітаризація економіки, зростання військових витрат (Англія мала військових витрат до 65,4 % від бюджетних доходів, включаючи позики й емісію, Франція – до 62,3 %, Росія – до 54,4 %, США – до 58,8 %, Німеччина і її союзники сукупно – до 68,2 %, близько 70 % виробленої продукції європейських країн-учасниць конфлікту припадало на задоволення військових потреб);

- різке зростання частки позикових коштів (як внутрішніх, так і зовнішніх) у фінансуванні державних витрат (позикові й емісійні кошти складали у структурі бюджетних доходів: Англії – до 67,8 %, Франції – до 82,1 %, Росії – до 74,2 %, США – до 60,8 %, Німеччини і союзників – 76,3 %);

- різке падіння промислового і сільськогосподарського виробництва невійськового призначення під впливом гіпертрофованого військового попиту; зростання кількості комерційних банкрутств, величезний рівень безробіття;

- швидке прискорення інфляційних процесів, для подолання галопуючих темпів яких практично всіма країнами-учасницями конфлікту вводилася система твердих і регульованих цін на продовольство, а згодом – жорсткі системи розподілу сировини, промислових замовлень і робочої сили;

- посилення державного регулювання економіки в цілому, послаблення регулюючої функції конкуренції при одночасному зростанні частки тіньової економіки, розквіті спекуляції. Розгортання процесів монополізації економіки через фіксовані високі стимулюючі ціни на військову продукцію з одночасним забезпеченням скорочення споживання населенням в силу різкого зменшення виробництва предметів широкого споживання;

- розрив усталених зовнішніх економічних зв'язків, розбалансування процесів обміну товарами зі світовим ринком, фінансування, міжнародного поділу праці, зростання економічної ізоляції країн;

- обмеження постійного відновлення і розширеного відтворення засобів виробництва, гальмування технічного переоснащення галузей економіки; згортання наукових досліджень, спрямованих на техніко-технологічний розвиток виробництв, які не зайняті в обслуговуванні воєнних галузей;

- різке зменшення експорту й імпорту країн-учасниць війни через скорочені обсяги промислового й сільськогосподарського виробництва, дефіцит сировинних, фінансових, людських ресурсів, «віттягнутих» на обслуговування війни і розрив господарських зв'язків;

- крах фінансових систем країн-учасниць конфлікту через втрату «золотого підґрунтя», що призвело до переходу до нової форми організації державних фінансів у всьому світі;

- зміна територіальних кордонів багатьох країн Європи, а відтак – їх економічного, трудового, ресурсного потенціалу (Німеччина втратила Ельзас, Лотарингію, які увійшли до Франції, округ Ейпен-Мальмеді, переданий Бельгії, частину верхньої Сілезії, міста Позен і Данциг, що відійшли Польщі, провінцію Шлезвіг, передану Данії [72]).

Слід відмітити, що процеси постконфліктного відновлення економіки країн-учасниць війни також мали спільні риси як у часовому вимірі, так і стосовно змісту заходів і засобів подолання економічних наслідків Першої світової війни. Так, до прикладу, спостерігалася чітко виражена етапність подолання наслідків конфлікту. Можна сказати, що були явно присутні етапи

економічної кризи, стабілізації економіки, економічного відродження, терміни яких достатньо близько сходяться у різних країнах. В цілому, кризовий (одразу повоєнний) етап розтягся на 5-6 років у кожній з країн і характеризувався наведеними вище спільними рисами. Етап економічної стабілізації зайняв такий же проміжок часу і в цілому характеризувався зростанням темпів економічного розвитку і валових обсягів промисловості і торгівлі, модернізацією старих та пришвидшеним розвитком нових галузей економіки, зміцненням національних валют, зменшенням втручання держави в економічне та соціальне життя країни [33].

Неможна не відмітити, що етап економічної стабілізації відбувався в умовах усвідомлення країнами світу необхідності спільних зусиль щодо попередження подібних конфліктів у майбутньому. Під егідою Ліги націй після 1924 року у низці країн Європи було здійснено санацію економік, найбільш послаблених внаслідок війни, які виявилися неспроможними без міжнародної допомоги вийти з кризи. Завдяки участі міжнародних організацій було досягнуто макроекономічної стабілізації Австрією, Угорщиною, Естонією, Грецією, Болгарією, Німеччиною. Інструментами при цьому виступали: короткострокові позики, відстрочки репарацій і контрибуцій, перехід країни під зовнішнє управління національною економікою, довгострокове кредитування структурних реформ в економіці, які застосовувалися у різних варіантах для вирішення специфічних проблем національних економік [6]. Разом з тим, вже у цей період стало зрозумілим, що постконфліктне відновлення за участю міжнародних організацій частково обмежувало суверенітет країн-реципієнтів допомоги: погодження бюджетів з Лігою націй, обмеження конкуренції, посилення залежності від іноземного капіталу [62, с. 127].

Окрім становлення системи міжнародної допомоги Перша світова війна призвела до утвердження у провідних країнах Європи держано-регульованого типу ринкового господарства і фактично блокувала інтеграційні процеси, що мали місце у передвоєнний період [42, с. 69].

Основною причиною Другої світової війни став конфлікт фундаментальних економічних інтересів провідних світових імперіалістичних коаліцій: подолання економічної кризи, стимулювання зростання через військові видатки, доступ до джерел сировини, ринків збуту, розширення сфер впливу [40]. З цією думкою погоджуються й інші дослідники, зокрема А. Фадєєв і В. Ничипор, які наголошують, що в основі практично усіх міжнародних воєн і конфліктів лежать економічні (територіальні) інтереси провідних світових держав [86]. Попри невимовну трагедію багатьох народів світу (десятки мільйонів загиблих, знищені матеріальні цінності, безробіття і злидні населення територій безпосередніх бойових дій) вигоди, отримані переможцями у Другій світовій війні, мали суто матеріальне вираження. Як зазначено у [40], до них можуть бути віднесені: репарації, контрибуції, трофеї – обладнання і техніка, притік науково-технічних кадрів, технологій, патентів, розширення зони впливу, стимулювання науково-технічного і економічного зростання, нові робочі місця, примусові інвестиції у відновлення зруйнованих економік, різноманітні види не безоплатної матеріально-фінансової допомоги на відновлення найбільш постраждалих економік, ліквідація бартерів доступу на ринки переможених країн, контроль над їх політичними режимами і параметрами економічної політики.

Слід відмітити, що попри схожість економічних результатів двох світових воєн (втрата людського і економічного потенціалу, руйнація матеріальних цінностей, мілітаризація економіки тощо), Друга світова мала і досить специфічні наслідки.

По-перше, втрати були безпрецедентними в історії. Колосальні території Європи, Азії, Північної Африки, Південно-Східної Азії перетворилися майже на «випалену землю». За даними [40] тільки в Європі були зруйновані 23,6 млн житлових будинків, 14,5 млн громадських будівель і промислових підприємств, біля 2500 км шляхів залізничного сполучення. Польща втратила близько 40 %, майже 65 % промислових підприємств. У

СРСР були зруйновані 1710 міст і селищ, 70000 сіл, 6 млн будівель, 32 тис промислових підприємств, близько 63000 км залізничних колій, 1870 мостів й інших споруд. У переможній Німеччині було зруйновано 25 % житлового фонду, уся транспортна система й інфраструктура, 20 % промислових підприємств виявилися непридатними для відновлення.

По-друге, переможці понесли величезні економічні втрати особливо країни, на території яких велися бойові дії. В у післявоєнному СРСР такі втрати кваліфікувалися за кількома основними категоріями [11]: прямі втрати майна (основних і обігових фондів, знищених або захоплених окупантами); прямі військові витрати й додаткові витрати, викликані війною і перебудовою народного господарства; втрати продукції і народного доходу в окупованих районах внаслідок припинення там виробництва; зменшення народного доходу підчас і після війни у зв'язку з втратою людей через загибель у бойових діях і знищення окупантами населення СРСР. Одна з країн-переможниць – Великобританія – втратила свій статус метрополії для величезної колоніальної мережі [40], а з ним і частину ресурсів, ринків збуту, територій впливу тощо.

По-третє, в результаті зміни політичних та соціально-економічних систем країн Східної Європи, території яких опинилися під впливом СРСР (Польща, Чехословаччина, Румунія, Угорщина, Болгарія, після 1949 р. Німецька Демократична Республіка), почалося формування нової світової економічної системи – соціалістичної, до якої пізніше долучилися Китайська Народна Республіка, Корейська Народна Демократична Республіка, Демократична республіка В'єтнам і Республіка Куба. Світ перейшов до ідеологічного протистояння, в тому числі – в економічній сфері.

По-четверте, вперше в історії сфери впливу соціалістичного і капіталістичного таборів були виражені так чітко і потужно без анексії територій інших держав країнами-переможницями. Отримала поширення ідеологема поділу суверенних держав на кілька територій, які, своєю чергою, проголосили суверенітет і почали розбудовувати різні суспільно-політичні й

економічні системи. Країни так званого соціалістичного табору прийняли економічну модель СРСР під його політичним і військовим впливом.

По-п'яте, міжнародна спільнота згуртувалася у намаганні не допустити повторення воєнного конфлікту глобальних масштабів, і основними інструментами боротьби з локальними збройними конфліктами стали економічні (зокрема, різного роду економічні санкції).

Етап дезінтеграції країн Європи, що перебували у соціалістичному таборі, з розпадом СРСР науковці пояснюють багатьма причинами, однак економічне підґрунтя і тут достатньо прозоре. Так, Г. Палій, аналізуючи розпад колишньої Югославії, зазначає, що з послабленням впливу СРСР почали зміцнюватися настрої щодо проголошення ресурсів на території республік власністю цих республік. Згодом Сербія і Чорногорія різко не погодилися з проектом конфедеративного устрою Югославії, який передбачав збереження спільного економічного простору й укладення митної і фінансової унії, і висунули власну концепцію, відповідно до якої союзні органи федерації наділялися повноваженнями в галузі оборони, зовнішньої політики, фінансової системи, державного регулювання ринкових відносин, питань забезпечення прав громадян тощо [56, с. 114-115]. Непримиренний суспільно-політичний конфлікт призвів до конфлікту збройного, посиленого етнічними й релігійними мотивами учасників.

Чехословаччині вдалося утриматися від збройного конфлікту в період дезінтеграції, і 31.12.1992 р. мирним шляхом утворилися два нових міжнародно-правових суб'єкти Чеська і Словацька Республіки. Основною причиною цього дослідники вважають непримиренні розходження у народів цих республік щодо принципово відмінних моделей організації економічного життя в рамках єдиної держави [68, с. 164].

Слід відмітити, що ідеологема поділу суверенних держав на кілька територій, а також зміцнення позицій міжнародної спільноти у протидії конфліктам після Другої світової війни призвели до того, що у подальшому, після руйнації СРСР і соціалістичного табору, більшість локальних збройних

конфліктів, які розгорталися під впливом і за підтримки зацікавленої економічно потужнішої держави, зокрема, Росії як правонаступниці СРСР, переводилися у площину внутрішнього (громадянського) конфлікту, який міг відбуватися як за умови прямої військової підтримки іншої країни, так і за умови підтримки лише економічної. Так сталося, до прикладу, в Грузії у 2008 р. і в Україні у 2014 р. Відбулося урізноманітнення форм і методів ведення ворожих кампаній, в яких військові дії почали доповнюватися підливними діями в ідеологічній сфері. Як зазначає О. Комарчук, розпочинаючи з другої половини 80-х років минулого століття почали застосовуватися елементи та технології концепції «гібридних війн», зокрема: Росією – в Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії та Нагірному Карабасі, а також США, НАТО і ЄС – в Афганістані, Косові, Іраку, Лівії й Сирії. Із початку 2000-х років аналогічний сценарій активно використовує Російська Федерація також і щодо України (у рамках установаження російського контролю над пострадянським простором під гаслом побудови «російського світу») для закріплення своїх позицій у країні-об'єкті агресії [38, с. 51].

Поняття «гібридна війна» у більшості наукових праць тлумачиться як комбінація звичайних та незвичайних військових методів, елементів кібер-, економічної та інформаційної війни, а також політичного тиску [17, с. 61]. На основі вивчення праць Ф. Карбера [99], О. Комарчука [38], Дж. Скотта [102] можна узагальнити характеристики гібридної війни:

- зневага до міжнародного права і чинних угод й досягнених домовленостей;
- змішана тактика, яка включає три моделі війни: формальну (військові сили держави-агресора), неформальну (озброєні формування терористичного й ополченського типу) і війну сірої зони (озброєні злочинні (кримінальні) банд-формування);
- терористичні акти й провокації, які відбуваються у найбільш варварський й жорстокий спосіб, у тому числі – на територіях, які не є окупованими і простягаються у віддаленні від лінії збройного зіткнення;

- потужний інформаційний вплив на населення, державні, громадські і самоорганізаційні структури з метою дискредитації ідеалів, цілей і стратегії опору агресору;

- зведення ролі бойових дій до каталізатору дестабілізаційних процесів, попередньо запускених за допомогою економічних, політичних, інформаційних та інших методів;

- чітка етапизація ведення гібридної війни (дестабілізація країни через роздухування внутрішнього конфлікту із задіянням протестного потенціалу населення; руйнування економіки та інфраструктури засобами збройного конфлікту; заміщення місцевої влади прихильниками режиму країни-агресора, часто під виглядом миротворчої діяльності та кризового врегулювання).

Втім дослідження впливу бойових дій на економіку країн, втянутих у збройний конфлікт, від 1990-х років і дотепер [93, 5] свідчить про те, що вплив на ВВП, видатки уряду, експортно-імпортні показники, видатки домогосподарств та внутрішні інвестиції є індикаторами, що мають схожу динаміку, як в умовах міждержавних збройних конфліктів, так і в умовах громадянських війн. Однак, як зазначає А. Баронін, локальні збройні конфлікти та громадянські війни сучасного періоду мають іншу специфіку, тактику та інтенсивність, що відповідно впливає на їхні економічні наслідки. Зокрема, автор доводить, що [5]:

- ключовим чинником негативних змін у економіці країни, на території якої розгортається конфлікт, є інтенсивність бойових дій та їхня локалізація в районах економічної активності;

- тривалість конфлікту впливає на макроекономічні показники, знижуючи негативний ефект у випадку позиційних бойових дій або зіткнень низької інтенсивності без значної руйнації інфраструктури;

- збройні конфлікти не мають значного негативного впливу на експортні показники у випадках: коли бойові зіткнення відбуваються на значному віддаленні від зони концентрації експортних потужностей; коли збройний

конфлікт триває довгий час та експортні потужності мають можливість до адаптації роботи в умовах війни; коли економіка країни є сировинною (після перших двох років відбувається адаптація експортних секторів з відновленням тренду зростання);

- відбувається скорочення імпорту, зумовлене падінням споживчого попиту, зниженням купівельної спроможності населення й девальвацією національної валюти.

У контексті даного дослідження особливий інтерес представляє вивчення особливостей виникнення і перебігу гібридних конфліктів у країнах колишнього СРСР. На жаль, дослідники причин і наслідків збройних конфліктів на пострадянському просторі концентруються більшою мірою на вивченні суспільно-політичних факторів, що викликали збройну агресію з боку Російської Федерації (пряму чи приховану у вигляді миротворчої діяльності та кризового врегулювання), та економічних наслідках, викликаних безпосередньо військовими діями, аніж на передумовах невійськової фази конфлікту.

Основною причиною збройних конфліктів на пострадянському просторі (Молдова, Грузія, Україна, Азербайджан – Вірменія) більшість дослідників вважає спробу переформатування геополітичних можливостей трьох провідних гравців міжнародної політики – США, Росії та ЄС [21, с. 13], яка реалізовувалася на тлі специфічних етно-національних, політичних і економічних факторів розвитку колишніх радянських республік.

Так, Придністровський конфлікт виник ще до проголошення Молдовою державного суверенітету на ґрунті надто швидкого встановлення «особливих братерських» відносин між Молдовою і Румунією, ознакою чого стало прийняття 27.04.1990 р. Верховною Радою Молдавської РСР державного прапора республіки, який був подібний до триколову Румунії і що не було підтримано етнічно відмінним населенням Придністровського регіону. При цьому в економічному плані Придністров'я сконцентровувало 40 % економічного потенціалу Республіки Молдова на 11,2 % загальної

території республіки, на експортоорієнтовані підприємства припадало близько 70 % обсягу промислового виробництва регіону, а промисловість Придністров'я мала більш тісні зв'язки з промисловими центрами України та Росії, ніж із самою Молдовою [34, с. 78]. Економічне коріння дезінтеграції республіки дослідники вбачають у зіткненні економічних інтересів так званої «прагматичної» республіканської партійної номенклатури з інтересами союзної номенклатури у процесі присвоєння ними найбільш прибуткових державних підприємств. Г. Перепелиця пояснює, що для присвоєння таких підприємств обом власним елітам потрібен був суверенітет від Центра, а сам процес відбувався залежно від того, яка з політичних еліт опинилася при владі в республіці. Причому механізм легального присвоєння був впроваджений ще за часів СРСР у вигляді великої кількості приватних акціонерних компаній з обмеженою відповідальністю, створених при державних підприємствах, за якими зберігалася виробнича діяльність. Діяльність приватних фірм мала комерційний характер і була пов'язана зі збутом їх продукції [Перепелиця]. Можливість використання економічного потенціалу Придністров'я стала передумовою політичної й воєнної підтримки конфліктуючих сторін з боку інших зацікавлених країн. Результатом конфлікту стало утворення так званої Придністровської Молдовської Республіки, підтримуваної Російською Федерацією, але не визнаної нею й іншими країнами світу. Присутність військового контингенту РФ на території Придністров'я зберігає ризики ескалації як військової, так і невійськової фази гібридного конфлікту у намаганні Росії повернути Молдову у коло власних економічних інтересів.

Грузія й Україна, кожна свого часу, також відверто заявили про бажання інтегруватися – економічно та політично – в Європу, до ЄС з його узгодженими позиціями щодо реформування міжнародних регуляторних інститутів (СОТ, МВФ, ОЕСР), спільною стратегією щодо нових потужних полюсів економічного розвитку країн-членів ЄС і асоційованих країн, а також дієвою спільною політикою у сфері енергетичної безпеки, охорони

навколишнього середовища, оборони [30, с. 7]. Саме це бажання створило економічні передумови гібридного конфлікту між нашими країнами та РФ, що пов'язано з намаганням Росії створити конкурентну альтернативу існуючим інтеграційним структурам – Європейському Союзу та Азійсько-Тихоокеанському Економічному Союзу – з метою забезпечення широкого євразійського простору економічної взаємодії при широкій учті Російської Федерації. На думку О. Кондратенко, таке тісне об'єднання необхідне РФ ще й тому, що геополітичний, геоекономічний та безпековий вибір більшості країн колишнього СРСР пролягає між ЄС, НАТО, РФ та Китаєм. Останнє є підтвердженням наростання геополітичної конкуренції за Євразію між всіма провідним центрами світового впливу, яку Росія фактично не витримує. Дане союзне утворення здебільшого покликане слугувати своєрідним засобом встановлення константного впливу Росії на більшу частину території колишнього Радянського Союзу, що зрештою дасть можливість стати противагою впливу ЄС. Євразійська модель інтеграції, яка пропонується Росією, далека від потреб запитів пострадянських країн, а тому досі залишається малопривабливою, особливо для тих, які обрали євроатлантичний шлях свого розвитку та відчують нині на собі тиск Москви [39, с. 44].

Підвалини зазначеного союзу закладалися у 1995 році керівниками Росії, Білорусі, Казахстану, а трохи пізніше – Киргизії, Узбекистану і Таджикистану, які підписали перший договір про створення Митного союзу, що згодом трансформувався в ЄАЕС. Договір між Білоруссю, Казахстаном і Росією про створення єдиної митної території і формування Митного союзу був підписаний 06.10.2007 р. Ані Грузія, ані Україна не виявили бажання стати країнами-учасниками, що викликало тиск з боку Росії.

Характеризуючи вибір України, Б. Данилишин вказував на те, що асоціація з Європейським Союзом – це стратегічний шлях української держави. З іншого боку, Україна стратегічно зацікавлена в поглибленні економічної інтеграції з Російською федерацією та країнами СНД як

суверенними державами. Розвиток торговельно-економічних відносин України з країнами СНД є одним з пріоритетів зовнішньоекономічної політики, оскільки вони є основним ринком збуту української продукції. Частка країн співдружності у зовнішньоторговельному обороті України стабільно висока і становить майже 40%. Головними торговими партнерами серед країн СНД в експорті та імпорті товарів є країни Митного союзу – Росія, Білорусь і Казахстан. Однак вступ України до Митного союзу – це консервація на багато років вперед наявної економічної моделі та структури господарства країни, оскільки економіка Росії і країн Митного союзу увійшли у фазу стагнації [20].

Підписання 27.06.2014 р. у Брюсселі Україною, Грузією і Молдовою угоди про асоціацію з Європейським союзом призвело до нового витка ескалації гібридного конфлікту, оскільки Росія розцінила це як жорсткий бар'єр щодо розширення власної інтеграції, на чому наголосив радник президента РФ С. Глазьев: «У рамках угод про асоціацію Україна, Молдова і Грузія делегували частину свого суверенітету Єврокомісії. Це означає, що вони вже не можуть стати учасниками Митного союзу і Євразійського партнерства. Це для нас істотна втрата» [48].

Зауважимо, що членство України у ЄАЕС означає [39, с. 45]:

- провадження узгодженої політики у ключових сферах економіки (передусім в енергетиці, промисловості, сільському господарстві та транспорті). Тому свою економічну політику учасники ЄАЕС мають узгоджувати із Росією як «союзоутворюючою» державою;
- подальше поглиблення як вертикальної, так і горизонтальної інтеграційної складової: вільне пересування товарів, послуг, капіталів, а у перспективі – створення спільного енергетичного ринку;
- у подальшому – створення валютного союзу – єдиного простору з конвертованою грошовою одиницею, якою має стати євразійський рубль – «євразі»;
- посилення економічної і політичної залежності від РФ.

Неможливість повернути певну країну до кола своїх інтересів політичними, ідеологічними чи економічними засобами спричиняє роз'язання збройної фази конфлікту як останнього аргументу. Порушення територіальної цілісності країни-жертви агресії з утворенням неконтрольованих її урядом територій залишає можливість тиску на неї військовими методами задля досягнення цілей країни-агресора, які не вдалося реалізувати іншими засобами гібридної війни. Слід також підкреслити, що Росія, яка намагається прибирати на себе роль посередника у політичному врегулюванні конфліктів у Придністров'ї, Грузії, Україні, Нагірному Карабасі, виходячи зі своїх економічних інтересів, дотепер не дозволила завершити жоден з них без виконання висунутих нею вимог. Таким чином, збройна фаза конфліктів розтягується на роки і десятиліття, протягом яких Молдова, Грузія, Україна, Вірменія, Азербайджан намагаються відновити економічний розвиток за умов незавершеного конфлікту і маючи територіальні втрати.

На підставі викладеного можна стверджувати, що сучасні збройні конфлікти від Другої світової війни і дотепер мають низку характеристик, які кардинально відрізняють їх від попередніх. До них слід віднести таке.

По-перше, безпосередні збройні дії носять характер елементу гібридної війни і не мають першорядного значення, виступаючи «підтримуючим засобом» заходів політичного та економічного тиску.

По-друге, заходи сторін у політичному, ідеологічному, інформаційному протистоянні «розмивають» розуміння економічних витоків конфлікту, роблять їх менш прозорими.

По-третє, при міждержавному конфлікті у формі гібридної війни, яка передбачає приховування державою-агресором своєї участі в конфлікті і не супроводжується формальним оголошенням війни, найчастіше зберігаються дипломатичні, економічні, торговельні та інші взаємозв'язки між країнами протистояння.

По-четверте, збереження зв'язків можуть консервувати економічні

передумови виникнення гібридного конфлікту. За таких умов зберігається високий ризик виникнення збройної його фази з усіма негативними наслідками.

По-п'яте, «тліючий» конфлікт виснажує економіку країни: виникає необхідність підвищених воєнних видатків на створення замкнутих циклів виробництва озброєння та військової техніки (включаючи створення нових оборонних підприємств); зростає державний борг і видатки на його обслуговування; скорочуються інвестиційні потоки, в першу чергу – прямі іноземні інвестиції, через неможливість твердих гарантій їх повернення тощо.

Таким чином, подолання наслідків збройного конфлікту не створює стабільного підґрунтя для забезпечення економічного розвитку країни у період постконфліктного відновлення, який потребує виявлення економічних передумов гібридного конфлікту в цілому і вироблення стратегії їх усунення або нівелювання.

1.2 Зарубіжний досвід реалізації стратегій постконфліктного відновлення національних економік

Схожість економічних наслідків військових (збройних) конфліктів дозволила в історичній практиці виробити загальні підходи до їх подолання.

Найбільш відомий досвід повоєнного відновлення – економічний бум після Другої світової війни, який тривав протягом 1945-1975 рр. і характеризувався високим і стабільним зростанням, практично повною занятістю в європейських і східноазіатських країнах, зокрема, спустошених війною: Японії (японське економічне диво), Західній Німеччині (економічне диво), Франції (славетне тридцятиріччя), Італії (італійське економічне диво) і Греції (грецьке економічне диво) [31, с. 76]. Загальновизнаним взірцем ефективної програми економічного відновлення, який не втратив своєї

актуальності й сьогодні, є так званий «план Маршалла», котрий на момент свого розроблення у 1947 році був досить новаторським, оскільки передбачав масивну економічну міжнародну допомогу для досягнення внутрішніх економічних і політичних цілей країн післявоєнної Європи [90, с. 21].

Сьогодні «план Маршалла» іноді помилково розглядається суто як надання коштів міжнародними інституціями на відновлення національної економіки постраждалої від збройного конфлікту країни, в той час, як він мав досить чітко визначене спрямування. Відповідно до «плану Маршалла» європейські країни мали забезпечити [37, с. 178]:

- прискорення розвитку внутрішньо європейської торгівлі (вжиття заходів щодо поліпшення обміну товарами, послугами між собою);
- активізацію найбільш ефективних виробничих потужностей через міждержавну кооперацію для досягнення найшвидшого зростання випуску продукції;
- початок фінансових та інших заходів щодо зміцнення своїх валют, відновлення довіри до них;
- створення організаційного забезпечення європейської кооперації.

При цьому С. Іванов підкреслює, що фінансова допомога була пов'язана з реалізацією структурних реформ економіки країни-реципієнта, які й мали забезпечити нарощування виробництва й розвиток торгівлі [31, с. 79]. Крім того, більшість дослідників відзначають, що «план Маршалла» не був готовою уніфікованою програмою економічного відродження країн Європи, не підміняв собою стратегії післявоєнного розвитку будь-якої країни, а найбільш успішною його реалізація була в тих країнах, які інтегрували власні зусилля з можливостями, які надавав «план Маршалла» (рис. 1.1).

Так, німецьке «економічне диво» ґрунтувалося на запропонованій міністром економіки Л. Ерхардом моделі економічного розвитку, що отримала назву «соціального ринкового господарства» і засновувалася на ідеології ефективної ринкової економіки, домінуванні приватної власності,

економічної свободи, державному регулюванні і філософії соціальної відповідальності.

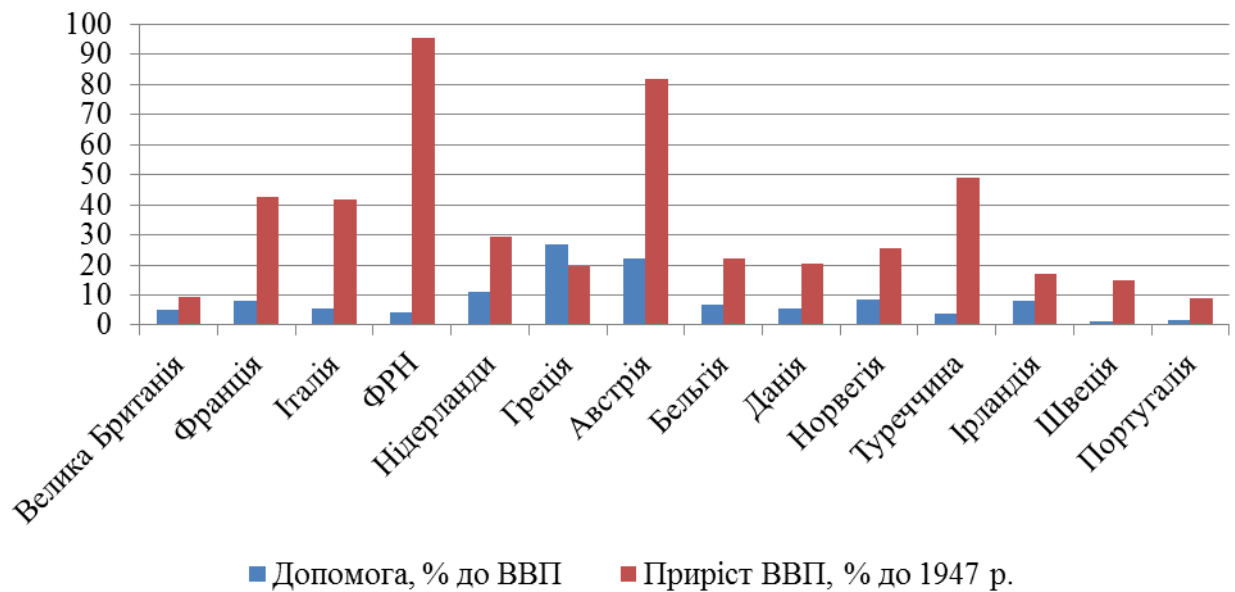

Рис. 1.1. Результативність використання фінансової допомоги країнам Західної Європи відповідно до «плану Маршалла» станом на 1952 р.
(складено на основі [67, 63])

Стратегічними пріоритетами виступали [73]:

- жорстка грошова реформа, спрямована на створення твердих грошей;
- вивільнення економіки з-під надлишкового регламентування і регулювання цін;
- стимулювання приватного підприємництва.

Японське економічне мислення проявилось у заключному звіті Міністерства закордонних справ країни, підготовленому у 1946 році, який отримав назву «Основні проблеми економічної реконструкції Японії».

В узагальненому вигляді у звіті декларувалися такі стратегічні орієнтири відновлення економічного розвитку країни [31, с. 81]:

- урахування в економічній політиці Японії новітніх глобальних тенденцій;
- індустріалізація, технологічне оновлення ключових галузей

економіки, розвиток торгівлі;

- пріоритетність залучення інвестицій у промисловість при обмеженні споживання до настання стійких темпів зростання економіки;
- відновлення вільних ринків на основі концентрації зусиль на насиченні ресурсами;
- створення і виконання реалістичних і конкретних програм розвитку.

Саме проголошені національними урядами стратегічні орієнтири розвитку економіки у післявоєнний період визначали напрями використання міжнародної фінансової допомоги згідно з «планом Маршалла». Так, Франція завдяки технічній допомозі реалізувала План промислового розвитку Ж. Монне; Італія і Греція найбільшу довгострокову користь отримала від відновлення залізничних і автомобільних доріг та ліній електропостачання; Великобританія майже повністю погасила борги воєнного часу і зміцнила національну валюту. В інших країнах допомога спрямовувалася також на проведення інжинірингових та маркетингових заходів, адаптацію нових технологій, поширення сучасних методів промислового планування, прискорення автоматизації, удосконалення промислового планування тощо [37, с. 179].

Результативність використання фінансової допомоги країнам Західної Європи відповідно до «плану Маршалла» пов'язують з якістю й обґрунтованістю обраних ними стратегічних орієнтирів і інші дослідники. Так, в середньому обсяги наданого фінансування не більше, ніж на 30 % зумовили приріст ВВП країн-реципієнтів, а решта 70 % припадала на інші фактори [63, с. 123]. С. Іванов до основних чинників економічного відновлення та розвитку країн після завершення бойових дій із залученням міжнародної фінансової допомоги відносить [31, с. 84]:

- наявність команди реформаторів (патріотів);
- чітке визначення концепції та моделі розвитку (основна мета, завдання, роль держави);
- розробку внутрішньої та міжнародної економічної політики (стратегії

розвитку), географічну близькість і доступність містких ринків збуту;

- реалізацію структурних реформ, спрямованих на оновлення та нарощування виробництва і торгівлі, підвищення продуктивності праці, зайнятості, посилення цінової стабільності;

- визначення пріоритетних (ключових) галузей та напрямів розвитку;

- розроблений механізм використання власних (для поточних витрат) і запозичених (для капітальних інвестицій) коштів;

- створення ефективної системи управління економікою (активна участь держави), боротьба з корупцією, недопущення надмірної концентрації виробництва і капіталу, усунення формування монополій.

Досвід впровадження «плану Маршалла» для сьогодення не втрачає своєї актуальності, що підкреслюють багато дослідників, зокрема: В. Геєць [16], Л. Дейнеко [22], Н. Комар [37], А. Полчанов [65], О. Шаров [90]. Вивчення їх праць дозволяє узагальнити уроки ефективного використання міжнародної допомоги для забезпечення повоєнного відродження економіки у контексті даного дослідження. По-перше, економічний розвиток відновлюється відповідно до більш глобальної доктрини визначення країною свого місця у регіональних інтеграційних утвореннях. Це супроводжується прийняттям певних економічних, політичних ідеологем розвитку, їх легітимацією у суспільстві.

По-друге, економічні трансформації нерозривно пов'язані з соціальними, політичними, ідеологічними, інституціональними. Це вимагає системності у післявоєнному реформуванні країни, коли економічний розвиток виступає однією зі складових відродження країни після руйнівної війни, а системні (синергетичні) ефекти посилюють спільний результат.

По-третє, ключовим фактором успіху виступає наявність надійних, чітких і реалістичних стратегії і програми економічних реформ у країни-реципієнта, а міжнародна фінансова або технічна допомога розглядається як підґрунтя для їх реалізації, виступає каталізатором процесу реформування.

По-четверте, переможені у ході війни країни можуть стати учасниками

розбудови єдиного економічного простору з країнами-переможницями, прийнявши пропоновану ними економіко-політичну модель інтеграції. Разом з тим, колишні союзники переможної коаліції можуть її не прийняти і відмовитися від фінансової допомоги, не погоджуючися з політичними й ідеологічними умовами й наслідками її надання (як це зробив СРСР).

По-п'яте, «план Маршалла» не був благочинним проектом, а передбачав загальну вигоду як для країн-реципієнтів, так і для країн-донорів (в першу чергу – США) на основі розподілу відповідальності між ними і контролю за ефективним використанням допомоги (реалізація іноземної фінансової допомоги чітко за цільовим призначенням як інвестиційного ресурсу, запобігання її «проїданню» тощо) завдяки відповідним спільним інституціям.

По-шосте, реалізація «плану Маршалла» не була спрямована на встановлення «нового колоніального порядку» стосовно країн-реципієнтів допомоги, а мала на меті надання фінансового поштовху розвитку економікам-потенціальним рівноправним партнерам з мінімізацією зростання і постійної залежності від донора і диверсифікацією економіки і торгівлі.

Не применшуючи актуальності принципів «плану Маршалла» для забезпечення економічного розвитку країн, що постраждали від збройних конфліктів після Другої світової війни, необхідно відмітити, що умови його реалізації суттєво відрізнялися від реалій тих країн, які постраждали від наслідків бойових дій при гібридному конфлікті. Ці відмінності полягають, зокрема, у такому:

- «план Маршалла» реалізовувався через два роки по завершенні військового конфлікту, в той час, як більшість конфліктів пізнішого часу не завершуються з припиненням бойових дій, а часто переходять у стан «заморожування», тобто зберігають потенційно ризик відновлення;

- по закінченні Другої світової війни чітко визначилися основні геополітичні гравці. На момент реалізації «плану Маршалла» у жодного з цих гравців, виснажених війною, не було ані економічних, ані військових

можливостей розв'язувати гібридний конфлікт і намагатися залучити до своєї сфери впливу інші держави, тобто, настав період певної політичної й економічної стабільності, що дозволяло зосередитися на відродженні економіки;

- територіальні межі держав і сфери контролю над ними були визначені чітко і не мали в своєму складі непідконтрольних уряду територіальних утворень. Розділ Німеччини фактично призвів до створення двох країн, які почали будувати різні політичні й економічні моделі розвитку.

Проте, історія багатьох країн, де збройні конфлікти відбувалися більше п'яти років (Бурунді, Сьєрра-Леоне, Алжир, Чад, Україна), свідчить про те, що економіка країни починає адаптуватися і компенсувати втрати, які характерні для конфліктів меншої тривалості [Баронін, Приймакова]. Як свідчить практика, формування й реалізація стратегії постконфліктного відновлення економіки країни-жертви агресії може відбуватися до остаточного завершення конфлікту, коли бойові дії втратили свою інтенсивність, на що вказують І. Абакумова [1], С. Ліпина [41], А. Полчанов [64], Н. Музаффарлі [50], С. Честермен [95] та інші. Дослідження наукової літератури дозволяє встановити неоднозначність термінології постконфліктного періоду відродження економіки. Це стосується як етапізації самого конфлікту, так і розуміння поняття економічного відновлення. Застосування термінів «економічна реконструкція», «реабілітація економіки» передбачають головним чином усунення фізичних наслідків конфлікту і повернення суспільству економіки у її доконфліктному стані [1, с. 210]. Термін «постконфліктне відновлення економіки» А. Полчанов пропонує розуміти як максимально ефективне подолання наслідків бойових дій у всіх сферах життя суспільства, попередження майбутніх конфліктів і створення умов для сталого розвитку [64, с. 34]. Однак більшість авторів не відокремлює чітко подолання економічних наслідків бойових дій від забезпечення економічного розвитку у постконфліктний період, що є помилковим, оскільки у першому випадку зміст терміну зводиться до повернення до доконфліктного стану не тільки

макроекономічних показників, але й попередньої економічної моделі, а в другому – можливість стійкого економічного зростання на основі відбудови цілісності економічної системи країни, яка може здійснюватися як на попередній моделі, так і на основі принципово нової. У цьому сенсі заслуговує на особливу увагу думка М. Фітцдуфф стосовно того, що спершу необхідно розібратися з причинами конфлікту, оскільки говорити про постконфліктне відновлення означає говорити про повернення до минулого, де діяли ті ж самі фактори, що й викликали конфлікт [1, с. 210]. Це особливо важливо у випадку гібридного конфлікту, коли припинення його збройної фази не означає завершення конфлікту, а тим більше – усунення його причин.

Таким чином, під постконфліктним відновленням національної економіки слід розуміти комплекс заходів щодо подолання економічних наслідків військової фази гібридного конфлікту на відміну від економічного розвитку країни в період її постконфліктного відновлення, що передбачає усунення або мінімізацію економічних передумов пролонгації гібридного конфлікту в цілому і ризиків відновлення або ескалації бойових дій.

Слід також відзначити, що існує досить багато наукових праць, в яких піднімаються наукові питання постконфліктного відновлення постраждалих від збройних дій територій [4, 10, 32, 45], в яких таке відновлення розуміється саме як їхня економічна реабілітація і реінтеграція у функціонуючий господарський механізм держави. Так, Н. Музаффарлі [50] виділяє початкову стадію (розробка програми реконструкції та розвитку); перед базовий (безпосереднє дослідження постраждалих територій та корекція програми); базовий (відтворення на основній території основних систем життєзабезпечення); репатріаційний (повернення осіб, що вимушені були покинути регіон); адаптаційний (закріплення репатріантів на місцях постійного проживання, відновлення соціально-економічної інфраструктури).

Вирішуючи питання можливості переходу до стійкого економічного зростання до завершення збройної фази конфлікту, більшість дослідників сходяться в тому, що його перебіг має декілька стадій. М. Фішер [96] виділяє

такі етапи, як криза, посткризова ситуація (тобто до повного урегулювання конфлікту), ситуація після врегулювання та стадія довгострокового відновлення.

Схожої думки дотримується Н. Рагуліна, виділяючи такі стадії конфлікту і основні цілі державної політики на кожній з них [69, с. 8]:

- криза (превалюють цілі національної безпеки і оборони, державотворчого і соціального спрямування);
- постконфліктне відновлення (додаються цілі політико-правового й економічного спрямування);
- після урегулювання конфлікту (спрямування бюджетної лінії на відновлення або формування нових міжгалузевих комплексів, цілі економічного сегменту є базисними для забезпечення соціальних цілей і цілей національної безпеки і оборони);
- довгострокового відновлення економіки (забезпечення стабільного економічного зростання і високого рівня національної економічної безпеки на засадах поєднання державного і ринкового механізмів регулювання).

На основі узагальнення пропонованих підходів доцільно виділити чотири стадії: кризову, посткризову, політичного врегулювання і стадію стійкого економічного розвитку (тобто остаточного завершення без відновлення територіальної цілісності або остаточного завершення з реінтеграцією раніше не підконтрольних уряду України територій), що продиктовано такими міркуваннями. У збройній фазі гібридного конфлікту кризова стадія характеризується активними бойовими діями, мінливістю лінії зіткнення збройних формувань, загрозою національній безпеці і державності в цілому, ризиками настання соціальної і гуманітарної катастроф, коли може бути обмежений доступ до питної води, продовольства, предметів першої необхідності, базових медичних послуг тощо. Тому це єдина стадія, коли стратегічні цілі економічного розвитку поступаються цілям економічного забезпечення заходів з національної безпеки й оборони, підтримання систем життєзабезпечення населення, медико-соціального обслуговування,

утримання критичної інфраструктури, можливо – виконання основних зобов'язань перед зовнішньоекономічними партнерами (якщо локація і гострота збройного протистояння це дозволяють).

Наступна, посткризова стадія збройної фази характеризується довгостроковим припиненням або суттєвим зменшенням інтенсивності бойових дій; усталенням лінії розмежування позицій конфліктуючих сторін (що також визначає територіальні втрати країни-жертви агресії). На цій стадії також життєво необхідні заходи з національної безпеки й оборони, захисту мирного населення, подолання наслідків конфлікту на постраждалих територіях, однак тривале перемир'я надає можливість оцінити стан національної економіки, ступінь руйнування господарського комплексу, визначити можливості їх адаптації до функціонування в умовах, що склалися, а також поживлення економічних процесів. Завдання відновлення цілісності національної економіки як системи вже на цій стадії потребує формування стратегічного бачення майбутнього економічного розвитку країни, визначення його основних довгострокових пріоритетів і орієнтирів, шлях досягнення яких має якщо не усувати, то значно нівелювати передумови і причини гібридного конфлікту.

Для стадії після політичного врегулювання конфлікту характерні безпекові заходи (зміцнення оборони, укріплення кордонів, розмінування тощо), заходи з соціальної й економічної реінтеграції постраждалих територій, відновлення територіальної цілісності країни (не завжди, приклад – існування Південної Кореї і Кореїської Народної Демократичної Республіки). В економічному плані країна в цей час отримує більший поштовх до розвитку, в першу чергу – на основі відновлення політичної стабільності, що значно покращує її інвестиційні перспективи, а відтак – можливості реалізації середньо- і довгострокових програм економічної розбудови країни. Національна економіка приводиться до стану, здатного забезпечити її сталий розвиток на основі прийнятих стратегічних орієнтирів.

Стадія стійкого економічного розвитку передбачає, що в країні сталася

відбудова цілісності економічної системи країни, яка забезпечує подолання або мінімізацію впливу факторів, що стали передумовою пережитого гібридного конфлікту, і національна економіка перебуває у стані, спроможному до розвитку відповідно до намічених стратегічних орієнтирів.

Таким чином, стратегічні орієнтири майбутнього економічного розвитку і шляхи їх досягнення починають закладатися на посткризовій стадії збройної фази гібридного конфлікту. Разом з тим, їх формування визначається не тільки стадією конфлікту, але й масштабами його наслідків і низкою інших факторів. Розглянутий вище зарубіжний досвід реалізації стратегій постконфліктного відновлення національних економік і забезпечення економічного зростання, а також результати дослідження впливу військових конфліктів на економіку країн дозволяють узагальнити умови, що дозволяють приступити до формування й реалізації стратегії постконфліктного відновлення, а потім до розвитку економіки країни-жертви агресії до остаточного завершення збройної фази гібридного конфлікту. До них мають бути віднесені:

- чітка територіальна локалізація збройних зіткнень і припинення або перехід до позиційних бойових дій низької інтенсивності;
- збереження продовольчої безпеки, цілісності інфраструктури забезпечення життєдіяльності населення;
- збереження цілісності інженерної інфраструктури підконтрольної уряду території, можливість швидкого відновлення господарської діяльності на ній (в першу чергу – виробництва товарів і послуг для населення, експортних операцій, демілітаризації економіки);
- міжнародна політична й економічна підтримка позицій країни-жертви агресії, її національної безпеки.

Таким чином, має бути сформований комплекс факторів, як економічних, так і іншого характеру, на основі якого утворюватимуться чинники економічного розвитку країни в постконфліктний період, тобто постконфліктне відродження слід розглядати як систему. Такої думки дотримується, зокрема, і А. Полчанов, який представляє систему

постконфліктного відновлення суспільства у вигляді чотирьох компонентів, кожен з яких представляє собою специфічний об'єкт такого відновлення: національна безпека і оборона; політична і правова системи; національна економіка; соціальна сфера [64, с. 36-37].

Н. Рагуліна у цьому зв'язку говорить про п'ять системно пов'язаних цільових сегментів державної політики постконфліктного відновлення, диференціюючи їх за основними цілями [69, с. 7]:

- національна безпека і оборона (безпека суспільства; продовольча, енергетична безпека та інші);
- політико-правовий сегмент (відновлення правового поля, політичне врегулювання);
- державотворчий сегмент (врядування і громадське суспільство);
- соціальний сегмент (соціальні гарантії, соціальна допомога, державна допомога внутрішньо переміщеним особам);
- економічний сегмент (макроекономічна стабілізація).

Г. Максак виділяє більш-менш сформований набір інструментів ЄС в рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики та Спільної політики безпеки та оборони, які становлять основу підходу до попередження та врегулювання конфліктів, а також постконфліктного відновлення і ґрунтуються на інтегрованому підході до конфліктів, який, своєю чергою, реалізується у кілька етапів: аналіз конфлікту та його попередження, управління конфліктом, постконфліктна стабілізація. Транзит до стабілізаційних заходів має відбуватися при досягненні відповідних умов, а самі заходи – будуватися за інклюзивним принципом та національною чи локальною політичною ініціативою, що відповідає принципам того ж «Плану Маршалла» [44]. Так, ЄС у переговорах з Молдовою намагався створити додаткові економічні стимули для посилення кооперації між Молдовою і Придністров'ям [19]. Поширення на Придністров'я автономних торгових преференцій у торгівлі з ЄС у 2008 р., а також наступне поширення режиму зони вільної торгівлі ЄС з Молдовою у 2015 р. вплинуло на зміну векторів

торгівлі придністровського регіону, часткову переорієнтацію з Росії на країни Євросоюзу. Крім того, ЄС особливу увагу приділяв фінансовій підтримці заходів побудови довіри. В Молдові з 2009 року реалізується «Програма підтримки заходів щодо зміцнення довіри», яку імплементує ПРООН Молдова [44, с. 10].

Завдання, що ставив перед собою ЄС у взаєминах з Грузією під час розгортання гібридного конфлікту також мала певну специфіку. Так, ще з кінця 1990-х рр. в рамках програми TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States – «Технічна допомога для СНД») було ініційовано декілька фаз програми економічного відновлення в зоні конфлікту. В листопаді 2006 року був фіналізований План дій ЄС-Грузія в рамках реалізації європейської політики сусідства, одним з виділених пріоритетів якого виступало просування мирного вирішення внутрішніх конфліктів. Передбачалось посилення політичного діалогу ЄС та Грузії з врегулювання внутрішніх конфліктів в Південній Осетії та Абхазії з дотриманням суверенітету та територіальної цілісності Грузії. Документ містив такі напрями співпраці як економічна допомога і заходи з відновлення довіри [44, с. 11].

Стосовно України відмітимо, що в руслі співпраці з ЄС на період 2014-2020 роки основним інструментом, у рамках якого надається допомога ЄС, є Європейський інструмент сусідства із загальним бюджетом в обсязі 15,4 млрд. євро, розрахованого на 16 країн сусідства: Алжир, Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Єгипет, Грузія, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Республіка Молдова, Марокко, Окупована Палестинська територія, Сирія, Туніс та Україна. Через Європейський інструмент сусідства Україна, починаючи з 2014 р., кожного року отримує приблизно 200 млн.євро. Зазначені кошти направляються на розвиток економіки, державного управління та громадянського суспільства в Україні. [25]. Визначені напрями допомоги дають уявлення про те, у яких саме секторах суспільного життя мають формуватися фактори, що сприятимуть відродженню країни, починаючи з посткризової стадії збройної фази конфлікту.

Більш детальне уявлення про формування факторів і чинників постконфліктного відновлення суспільного розвитку дають інші інструменти допомоги ЄС Україні, розроблені безпосередньо в період подолання нею наслідків гібридного конфлікту, зокрема Стратегічна програма допомоги Україні на 2018-2020 роки [78]. Аналіз документу дозволяє узагальнити, на формування яких факторів розвитку мають бути спрямовані зусилля:

- зміцнення інституцій та належного управління, у тому числі у сфері забезпечення верховенства права та безпеки (підвищення загальної ефективності державного управління в Україні; поліпшення системи управління державними фінансами; підвищення ефективності, результативності, підзвітності та цілісності ключових правоохоронних органів та інших органів безпеки для посилення стійкості, захисту та громадської безпеки; зміцнення незалежності, честності, якості та ефективності судової системи та органів прокуратури; запобігання та боротьба з корупцією, зміцнення антикорупційних установ; удосконалення процесів демократичного прийняття рішень);

- економічний розвиток та розвиток ринку, у тому числі розвиток приватного сектору та покращення бізнес-клімату (сприяння зменшенню технічних та адміністративних бар'єрів для бізнесу та торгівлі; сприяння здійсненню заходів зі збільшення експорту; зростання сектору малого і середнього підприємництва, спрощення доступу до фінансування та стимулювання інвестицій; забезпечення прозорості приватизації та реорганізації державних підприємств; покращення ефективності важливих підприємств, що залишилися в державній власності; зміцнення економічної основи для регіонального та місцевого розвитку, підвищення конкурентоспроможності регіонів; зміцнення цифрової економіки та суспільства; визначення чіткої інноваційної політики);

- покращення сполучення, енергоефективність, захист навколишнього середовища та запобігання зміні клімату (реформування відповідних секторів, у тому числі: забезпечення якості та безпеки постачання

електроенергії та природного газу споживачам в Україні, контроль цін на конкурентній основі; поліпшення політик, нормативної бази, фінансових ресурсів щодо енергоефективності та відновлюваних джерел енергії; поліпшення енергетичних зв'язків між ЄС та Україною);

- мобільність і контакти між людьми, у тому числі соціальне залучення (соціально та економічно вигідний розвиток усіх сфер суспільного життя; модернізація сфери охорони здоров'я відповідно до європейських стандартів; підвищення рівня довіри, примирення, соціальної інтеграції (реінтеграції) та захисту (в тому числі заходи, пов'язані з гуманітарним розмінуванням) серед населення, що постраждало від конфлікту, та приймаючих громад; підвищення соціальної згуртованості та політичної стійкості шляхом розвитку стратегічних комунікацій щодо реформ у сфері врядування та європейської інтеграції; полегшення доступу до якісної освіти та соціальних послуг для всіх громадян).

Слід зазначити, що загальний обсяг допомоги на 2018-2020 роки складає 430-530 млн. євро та надається за принципом «more for more» (більше за більше), тобто в залежності від прогресу України у виконанні відповідних реформ. Крім того, Європейська Комісія також виділяє гуманітарну допомогу Україні на потреби населення, яке постраждало від агресії РФ, а 22 квітня 2020 р. Європейська Комісія оголосила про виділення додаткової макро-фінансової допомоги Україні у розмірі 1,2 млрд. євро, яка буде спрямована на підтримку економічної стабільності та платіжного балансу нашої держави. Зазначені кошти також допоможуть гарантувати макроекономічну стабільність України [25].

На підставі проведеного аналізу доцільно звести усі фактори, які дозволять перейти до забезпечення економічного розвитку країни у період постконфліктного відновлення, у чотири групи: безпекові, політичні, соціальні, економічні. При цьому, враховуючи поетапність цього процесу, в межах кожної групи факторів можуть бути визначені чинники, які створюють передумови економічного відродження країни вже на

посткризовій стадії збройної фази гібридного конфлікту.

Разом з тим, побудова стратегічної лінії економічного розвитку країни потребує виявлення комплексу чинників, які детермінують визначення стратегічних орієнтирів такого розвитку, досягнення яких буде спрямоване на усунення ескалації конфлікту на основі нівелювання причин і передумов його розгортання. Як показують результати вивчення зарубіжного досвіду подолання економічних наслідків конфліктів, такі детермінанти мають бути визначені за всіма групами факторів, які мають системний взаємозв'язок між собою і впливають з визначених раніше умов переходу до постконфліктного відновлення національної економіки (рис. 1.2). Таке системне підґрунтя формування стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки вже на посткризовій стадії сприятиме зміцненню стабільного, безпечного, стійкого й демократичного суспільства та держави в Україні з метою забезпечення національної та регіональної безпеки та економічного зростання, соціальній рівності та дотриманню прав людини.

Разом з тим, отримані теоретичні результати і висновки говорять про те, що науковий підхід до формування стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки, починаючи вже з посткризової стадії, потребує удосконалення з урахуванням узагальненого зарубіжного досвіду подолання наслідків збройної фази і теоретичних та практичних напрацювань стосовно мінімізації передумов розгортання гібридного конфлікту в цілому.

1.3 Удосконалення наукового підходу до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України у постконфліктний період

Сучасна наукова література пропонує велику кількість визначень поняття «стратегічне управління». Дослідження їх змісту свідчить про те, що кожне з визначень акцентує увагу на певному аспекті конкретного дослідження, який виступає його предметом і має свою специфіку.

Рис. 1.2. Взаємозв'язок факторів, чинників і детермінантів формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку в постконфліктний період (розроблено авторкою)

За результатами дослідження А. Колодійчука [36, с. 265] еволюція уявлень про суть стратегічного управління може бути зведена до кількох груп підходів до тлумачення цього поняття (табл. 1.1).

**Узагальнення теоретичних підходів до розуміння змісту поняття
«стратегічне управління»**

Група	Назва	Представники	Характеристика підходу
Організаційно-методичні	Конкурентний	М. Портер [66]	Використовування конкурентних переваг для досягнення цілей стратегічного планування
	Зовнішньо-аналітичний	А. Чендлер [89]	Реакція об'єкта на зовнішнє середовище, яка визначає структуру повноважень, відповідальності, виробничих та інформаційних потоків всередині об'єкта
	Збалансований	А. Тищенко, О. Головка [80]	Організація управління об'єктом, за якою найважливішою умовою реалізації стратегії є рівна увага до стратегічних і оперативних рішень
	Модельно-концептуальний	Г. Мінцберг [46] В. Нємцов Л. Довгань [51]	Передбачає формування стратегії, що включає інтерпретацію середовища і розвиток послідовних моделей в потоці організаційних рішень. Реалізація концепції, в якій об'єднуються цільові та інтегральні підходи до діяльності, що дає можливість встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з існуючим потенціалом об'єкта і приводити їх у відповідність
Економічні	Процесійний	С. Серто, П. Пітер [94]	Тривалий, послідовний, взаємопов'язаний процес, спрямований на підтримку діяльності об'єкта відповідно до його оточення
	Діяльнісний	И. Ансофф [3]	Діяльність, пов'язана з постановкою цілей і задач та підтримкою взаємовідносин між об'єктом і його оточенням, які дають змогу добиватися своїх цілей і відповідають внутрішнім можливостям
Управлінські	Планово-стратегічний	Л. Петри К. Скотт Н. Смоллвуд [100]	Ототожнення стратегічного управління і стратегічного планування
	Ресурсно-цільовий	М. Триньов [82]	Управління потенціалом об'єкта як здатністю до виконання будь-яких дій або досягнення будь-яких цілей
Соціальні	Соціальний	В. Соловійов [74]	Певна філософія або ідеологія динаміки соціально організованої системи життєдіяльності суспільства в соціумі, наміченої у формі стратегічної політики

Джерело: узагальнено автором на основі [36]

На даний час розвивається інтегральний підхід до визначення поняття «стратегічне управління», для якого є характерним синтез основних положень розглянутих підходів, що вже стали класичними. Так, Г. Гедройц тлумачить його як сучасну концепцію ведення бізнесу, яка охоплює визначення цілей та завдань, напрямів діяльності, створює орієнтир для розміщення ресурсів та реалізації заходів для досягнення поставлених цілей [15]. А. Колодійчук пропонує розуміти стратегічне управління як управлінський процес, який здійснюється на основі моделей та концепцій прийняття рішень з урахуванням наявних ресурсів із метою досягнення стратегічних результатів і базується на аналізі ринку, виявленні та реалізації конкурентних переваг, передбачає забезпечення збалансованості стратегічних та оперативних цілей, досягнення економічного і соціального ефекту [36, с. 268]. В. Дикань тлумачить стратегічне управління як таке, що ґрунтується на людському потенціалі, орієнтується на запити ринку, здійснює гнучке регулювання і своєчасні зміни об'єкта управління, що відповідають змінам оточуючого середовища і дозволяють отримати конкурентні переваги, що у сукупності допомагає об'єкту досягти своєї мети у довгостроковій перспективі [23, с. 29]. В той же час, намагання створити всеохоплюючий опис стратегічного управління як явища призводить до втрати конкретики, «розмивання» ключових факторів стратегічного розвитку національної економіки (як активізуючих його, так і дестабілізуючих).

Враховуючи специфіку посткризової стадії збройної фази, осмислення причин гібридного конфлікту, слід визнати, що у цей період стратегічні орієнтири економічного розвитку країни можуть задавати найбільш загальні характеристики моделі такого розвитку, рамкові умови її розбудови, в межах яких будуть розроблятися і ситуативно адаптуватися стратегії економічного розвитку на кожній із стадій. З такого погляду вважаємо за доцільне прийняти модельно-концептуальний підхід до розуміння поняття «стратегічного управління».

Г. Мінцберг виділяє кілька шкіл стратегічного управління, ідеологія

яких відповідає тій чи іншій моделі цього процесу [47]:

- школа дизайну: формування стратегії як процес осмислення;
- школа планування: формування стратегії як формальний процес;
- школа позиціонування: формування стратегії як аналітичний процес;
- школа підприємництва: формування стратегії як процес передбачення;
- когнітивна школа: формування стратегії як ментальний процес;
- школа навчання: формування стратегії як процес, що розвиває;
- школа влади: формування стратегії як процес ведення перемовин;
- школа культури: формування стратегії як колективний процес;
- школа зовнішнього середовища: формування стратегії як реактивний процес;
- школа конфігурації: формування стратегії як процес трансформації.

Слід відмітити, що, як і будь-які теоретичні конструкції, у «чистому вигляді» ідеологеми названих шкіл навряд чи можуть застосовуватися на практиці. Модельні конструкції, можуть переплітатися, збагачуватися несуперечливими положеннями інших шкіл, вибудовувати інші адаптовані до певного періоду економічного розвитку країни моделі.

Більш детальний аналіз цих шкіл (моделей) у контексті даного дослідження дозволяє виділити школу конфігурації як основну модель формування стратегії економічного розвитку України у постконфліктний період з таких міркувань. Національна економіка країни як система має певну конфігурацію (набір елементів – інститутів, інституцій, процесів і взаємозв'язків між ними і з оточуючим середовищем), яка протягом тривалого періоду залишається стабільною і функціональною. При виникненні умов (внутрішніх чи зовнішніх), що порушують таку стабільність і функціональність виникає потреба у трансформації усталеної конфігурації, на що спрямовується відповідний процес стратегічного управління. Залежно від потужності змін трансформації можуть мати адаптивний характер (пристосування до незначних відхилень у тенденціях і закономірностях розвитку, використання нових можливостей запобігання потенційним

загрозам розвитку) або докорінний характер (зміна моделі економічного розвитку в історично короткий час). Гібридний конфлікт з нерегульованою політично збройною фазою агресії на території України, територіальні втрати і ступінь порушення господарського комплексу країни не дають можливості обмежитися Україні адаптивними трансформаціями.

У цьому зв'язку актуалізуються концептуальні положення школи зовнішнього середовища, які у сукупності встановлюють, що, попри політичний, ідеологічний, економічний тиск зовнішнього середовища і ослаблення позицій «стратега» (у даному випадку – держави), можливість стратегічного вибору свого шляху, хоча й обмежується, але не ліквідується.

За таких умов, за свідченням самого Г. Мінцберга, школа влади набуває особливого значення в часи суттєвих змін, коли неминуче відбуваються трансформації у політиці і владних відносинах, що призводить до різного роду конфліктів і передбачає використання політичних методів для здійснення стратегічних змін за необхідності виступати проти провідних потужних сил, які намагаються консервувати ситуацію, зберегти бажаний для них *status quo* [47].

На модельній побудові стратегічного управління наголошують і інші дослідники, зокрема І. Журило, розглядаючи його як систему і виділяючи етапи, або фази, стратегічного циклу [29, с. 88]:

- 1) стратегічний аналіз;
- 2) розробка стратегії (стратегічний синтез-розвиток);
- 3) реалізація стратегії;
- 4) стратегічний контроль.

З. Шершньова [91] схильна до більшої деталізації і наголошує на необхідності виділення таких етапів, як: формування концепції, діагностика (виділення сильних і слабких сторін, поточний стан об'єкта стратегічного управління); формулювання цілей розвитку; вибір стратегії; розробка системи планів, проєктів, програм розвитку; здійснення стратегічного контролю.

Л. Хашиєва підходить до виділення етапів стратегічного процесу з меншим ступенем деталізації і диференціює: підготовчий етап (служить основою інформаційно-аналітичного забезпечення розробки стратегії); головний етап (власне розробка стратегії); заключний (етап реалізації, корегування і зворотнього зв'язку [88, с. 99].

Л. Киш розглядає стратегічне управління не як процес, а як систему елементів і зводить їх у чотири групи, виділяючи в якості одного з ключових складників його стратегічні орієнтири [35, с. 110]:

- стратегічний аналіз і діагностика рівня нестабільності зовнішнього середовища (систематизований збір, обробка та інтерпретація інформації, організація і методологія стратегічних досліджень);
- комплекс стратегічних орієнтирів розвитку об'єкта управління (підсистема формування і перегляду місії, підсистема розроблення стратегічних цілей, підсистема ранжування стратегічних завдань);
- формування стратегічного набору (підсистема формування стратегій, підсистема формування адаптивної частини стратегій, підсистема узгодження стратегій і формування стратегічного набору);
- підготовка до реалізації розроблених стратегій (підсистема розроблення стратегічних планів, програм і проектів, підсистема розподілу ресурсів і відповідальності, підсистема створення «стартового майданчика»).

Окрім однаковості у виділенні етапів стратегічного управління як процесу необхідно звернути увагу на їх послідовність, яка відповідає дослідницькому підходу до стратегічного управління розвитком економічних систем. Терміном «дослідницький підхід», зазвичай, називають вивчення якогось об'єкта (явища, процесу) з позиції та з дотриманням певної системи наукових теоретичних, концептуальних і методичних напрацювань [76, с. 239]. Він засновується на виявленні динаміки основних тенденцій і закономірностей розвитку об'єкта стратегічного управління, прогнозуванні на їх основі параметрів його стану у певний момент часу для обґрунтування управлінських рішень і розробки планів і програм коригування поведінки

об'єкта з метою досягнення бажаного стану показників. Однією з основних умов його застосування є відносна усталеність зазначених тенденцій і закономірностей розвитку, що до того ж надає можливість використовувати кількісні методи стратегічного прогнозування і планування (зокрема, екстраполяційні, інтерполяційні) і представляти стратегічні орієнтири у кількісному вигляді. Дослідницький підхід є основним при стратегічному управлінні в період відсутності значних суспільних і природних потрясінь, збереженні стабільності функціональності системи стратегічного управління, адаптаційному характері стратегії економічного розвитку або планомірній і довготривалій зміні його моделі.

На відміну від дослідницького нормативний підхід передбачає протилежний шлях: встановлення на певний момент часу бажаних параметрів стану об'єкта, параметрів розвитку, характеристик явища тощо і пошук шляхів їх досягнення. Як підкреслювали В. Пілюшенко та І. Шкрабак [70, с. 213] нормативний підхід не є тотожним нормативному методу планування, який передбачає використання науково обґрунтованих норм і нормативів (наприклад, техніко-економічних норм витрат матеріальних ресурсів; норм потреб в устаткуванні та використанні основних фондів, капітальних вкладень, тривалості будівництва; нормативів економічної ефективності капітальних вкладень тощо). Нормативний підхід здебільшого застосовується при визначенні стратегічних орієнтирів в період економічної кризи, соціальних збурень, що супроводжуються спадом економіки, для встановлення граничних показників, на яких мають бути зупинені негативні тенденції, у стратегічному плануванні розвитку соціальної сфери, а також при стратегічному плануванні в умовах високого ступеня невизначеності середовища. Характерним для такого підходу є також представлення стратегічних орієнтирів у якісному вигляді [98], а основними методами визначення планових показників – експертно-оцінні та евристичні.

У якості основних функцій стратегічного управління виділяють [88, с. 100]: стратегічний аналіз, стратегічне прогнозування, стратегічне

планування, стратегічну організацію й мотивацію, стратегічний контроль і регулювання. Разом з тим, особливості моделі стратегічного управління може додавати до виділених функцій інші, специфічні, які розкривають сутність і умови функціонування конкретної системи стратегічного управління. Так, виділені нами раніше школи стратегічного управління в межах прийнятого модельно-концептуального підходу до розуміння його суті можуть мати певні специфічні функції, до яких О. Трухан [85, с. 33-34] пропонує включити такі (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Специфічні функції стратегічного управління в рамках окремих шкіл

Школа	Функція	Зміст функції
Школа влади	Переговорна	Усунення внутрішньоорганізаційних конфліктів щодо узгодження орієнтирів, цілей, розподілу ресурсів засобами переговорів і використання владних повноважень
	Маневрування	Встановлення коопераційних та інтеграційних зв'язків з урахуванням власних економічних інтересів, а також виходячи із стратегічних дій інших суб'єктів
	Структуротворча	Виявляється у формах розподілу та кооперації управлінської діяльності, в межах якої здійснюється процес стратегічного управління за відповідними функціями, спрямованими на вирішення поставлених завдань і досягнення намічених цілей
Школа зовнішнього середовища	Адаптаційна	Створення механізмів досягнення власних стратегічних цілей, використовуючи зміни у зовнішньому середовищі
Школа конфігурації	Конфігураційна	Надання організаційній структурі чітко визначеної форми, адекватної зовнішньому контексту, що, в свою чергу обумовлює поведінку об'єкта управління і, як наслідок, властивий їй набір стратегій.
	Трансформаційна	Забезпечення управління процесом переходу об'єкта управління зі стану стабільного розвитку (конфігурації) у стан стратегічних змін (трансформації) під дією зовнішніх біфуркацій і збереження його життєздатності до усталення нової конфігурації.

Джерело: складено автором на основі [85]

Узагальнюючи окремі елементи системи стратегічного управління О. Жаворонкова відзначає, що на мезо- і макроекономічному рівні ця система включає формування і реалізацію стратегії розвитку, яка має дві основні функції: визначення цільових настанов, перспективних напрямків і траєкторії руху об'єкта управління часі і створення динамічної моделі доцільної, системної діяльності людей, що враховує вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища [28]. Роль таких настанов виконують стратегічні орієнтири.

Слід зауважити, що широко оперуючи поняттям «стратегічні орієнтири», науковці не пропонують його однозначного визначення. Так, І. Соловійов та А. Юрченко до системи стратегічних орієнтирів розвитку галузі включають критерії вибору стратегії і заходи з її реалізації [75, с. 566]. Л. Євсєвська і А. Громова в якості стратегічних орієнтирів наводять принципи стратегічного управління [27]. О. Дикань фактично ототожнює систему стратегічних орієнтирів як цільових настанов розвитку з завданнями стратегічного управління [24, с. 166-167]. Ми будемо розуміти поняття стратегічних орієнтирів як складової стратегії економічного розвитку України, що являє собою адаптивну динамічну систему дискретно визначених у часі цільових настанов її реалізації, конкретизованих за етапами (напрямами, сценаріями).

Поняття «стратегія» також неоднозначно тлумачиться у науковій літературі. Р. Грант [18, с. 42] і О. Трухан [85, с. 31] вказують на триєдиний зміст стратегії як елементу стратегічного управління:

1. Стратегія як підкріплення рішення виступає принципом, або лейтмотивом, який забезпечує узгодженість рішень, які приймаються стратегічного управління, спрощуючи прийняття рішення і покращуючи його якість, полегшуючи застосування аналітичних інструментів.

2. Стратегія як механізм координації являє собою системний процес, який включає прийняття рішень усіма акторами положення стратегії є потужним комунікаційним засобом, за допомогою якого доводиться до всіх

учасників процесу ідентичність, цілі і поточний стан внутрішнього й зовнішнього середовища.

3. Стратегія як ціль відображає погляд у майбутнє на основі формулювання та затвердження стратегічного бачення перспектив розвитку, наголосу на таких устремліннях, які стали б сильним мотивуючим фактором для усіх учасників реалізації стратегії.

Разом з тим, як документ стратегія представляє собою систему цілей і завдань на основі застосування правил, концепцій, моделей прийняття рішень для встановлення і досягнення довготермінових цілей розвитку національної економіки, удосконалення її структури з урахуванням наявних ресурсів, економічних інструментів і конкурентних позицій на ринку, кінцевою метою яких є досягнення економічного і соціального ефекту [36, с. 264]. Ми дотримуємося наведеного тлумачення змісту поняття стратегії через те, що, по-перше, воно виведене А. Колодійчуком на основі узагальнення і класифікації великої кількості існуючих в науковій літературі підходів до його розуміння, а по-друге, відповідає обраним моделям (школам) стратегічного управління в межах модельно-концептуального підходу і розкриває узагальнений кінцевий результат стратегічного управління розвитком національної економіки у період постконфліктного відновлення.

Грунтуючись на узагальненні впливу військових конфліктів на економічний розвиток країн світу і вивчення зарубіжного досвіду реалізації стратегій постконфліктного відновлення національних економік слід визнати, що, незалежно від ступеня порушення господарського комплексу країни і величини частки втраченого економічного потенціалу, розвиток національної економіки не може бути забезпечений без відновлення її системної цілісності. Тому основною метою забезпечення постконфліктного економічного розвитку України на посткризовій стадії збройної фази необхідно прийняти відбудову цілісності економічної системи країни, якій притаманні специфічний господарський механізм і характер виробничих

відносин, які в сукупності утворюють здатність до виробництва товарів і послуг, конкурентоспроможних на внутрішньому й зовнішньому ринках, з метою задоволення попиту та підвищення рівня життя населення. Визначена основна мета складає наріжний камінь удосконалення наукового підходу до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення.

Виходячи з етапізації перебігу збройної фази конфлікту, мають бути визначені базові стратегічні орієнтири, які задають обриси концептуальної моделі розбудови національної економіки у постконфліктний період, ґрунтуючись на визначених раніше детермінантах за всіма групами факторів, в першу чергу – безпекових. Базові орієнтири мають найвищий рівень ієрархії у системі стратегічних орієнтирів економічного розвитку України і залишаються незмінними увесь період стратегічних трансформацій, визначаючи майбутню конфігурацію національної економіки. За таких умов базові стратегічні орієнтири доцільно закріпити в основних положеннях Концепції економічного розвитку України, реалізація якої буде здійснюватися шляхом формування і виконання послідовних стратегій. Незавершеність гібридного конфлікту на території України, тим більше – нерегульованість його збройної фази обумовлюють застосування ситуаційного підходу до формування стратегій на кожній з її стадій. Таким чином, стратегія економічного розвитку України на певному етапі міститиме в собі відповідні стратегічні орієнтири, які є ситуативними, отже, можуть піддаватися корегуванню залежно від змін внутрішнього і зовнішнього середовища, які дозволяють застосувати адаптаційну функцію стратегічного управління. Досягнення ситуаційних стратегічних орієнтирів стратегій економічного розвитку на посткризовій стадії, стадіях політичного врегулювання, остаточного завершення без відновлення територіальної цілісності, остаточного завершення з реінтеграцією раніше не підконтрольних уряду України територій. За своїм змістом базові стратегічні орієнтири мають бути спрямовані на нівелювання економічних

передумов гібридного конфлікту, а ситуативні – на реалізацію базових з урахуванням особливостей економічної й суспільно-політичної ситуації на певному етапі постконфліктного відновлення.

Наведене дозволяє сформулювати центральний постулат наукового підходу до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення (рис. 1.3).

Концептуальна основа наукового підходу до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку економіки України в період постконфліктного відновлення, представлена у вигляді чотирьох положень, ґрунтується на узагальненні і синтезі принципів стратегічного управління, викладених в роботах Х. Віссема [9], А. Могилової [49], В. Стояновського [77], О. Євмешкіної [26], принципів відновлення постконфліктних територій, визначених Н. Музаффарлі [50], аналітиками Інституту миру США (United States Institute of Peace) [97], фахівцями представництва ООН в Україні [54], А. Полчановим [64], М. Юсуповим [92], а також вище наведених детермінантах формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України у постконфліктний період.

Прийнятий нормативний підхід до формування стратегічних пріоритетів і представлення базових пріоритетів у якісному вигляді не виключають можливість і доцільність застосування кількісних методів дослідження для обґрунтування окремих положень стратегій, формування ситуаційних пріоритетів, моніторингу їх досягнення [52]. Основу дослідницької методології складають методи економічної статистики, прогностичні методи та індексні. При цьому перші дві групи методів можуть використовуватися для короткострокових горизонтів стратегічного планування в силу того, що вони ґрунтуються переважно на виявленні тенденцій, закономірностей розвитку національної економіки, які обірвалися на момент початку збройної фази конфлікту, а нові тільки почали формуватися і їх виявлення не може мати високої статистичної значущості.

Рис. 1.3. Концептуалізація наукового підходу до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення (розроблено авторкою)

Тим не менше, ці методи дозволяють дослідити динаміку основних макроекономічних показників України й індикаторів економічного розвитку регіонів з урахуванням новітніх тенденцій, які склалися на посткризовій стадії збройної фази гібридного конфлікту, зумовлені відновленням економічних процесів на основі регенерації цілісності господарського механізму національної економіки і які розкривають особливості реакції економіки України на наслідки конфлікту.

Індикативне планування у найбільш загальному вигляді визначають як сукупність процедур встановлення і забезпечення досягнення загальнонаціональних пріоритетів шляхом узгодження (координування) інтересів і діяльності державних та недержавних органів управління, а також суб'єктів господарювання як рівноправних учасників процесу управління економікою, які поєднують державне регулювання з ринковим саморегулюванням та ґрунтуються на збалансованій системі показників (індикаторів) соціально-економічного розвитку країни, регіону, галузі, бізнес-структур [79, с. 150]. Саме індикативне планування дозволило також таким країнам ринкової економіки, як Іспанія і Португалія, подолати наслідки Другої світової війни та досягти значних успіхів у соціально-економічному розвитку. При цьому основне значення системи індикативного стратегічного прогнозування і планування полягало не стільки у формуванні орієнтовних показників, скільки у створенні на цій основі регулярного механізму взаємодії уряду, бізнесу, профспілок і споживачів, у досягненні консенсусу та координації зусиль [87].

Методичні підходи, застосування яких було обґрунтовано раніше (системний, ситуаційний, структурний) мають бути доповнені розробкою методичних засад визначення причин і передумов виникнення гібридного конфлікту та його наслідків для національної економіки, як того вимагають безпекові й економічні детермінанти формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України. Такий методичний підхід має забезпечувати визначення показників структури, концентрації та трансформації структури

міжнародної торгівлі, визначення конкурентних переваг у світовому поділі праці, кейс-аналіз торговельної політики й зв'язку між ефектами в зовнішньому секторі національної економіки України.

У методології формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення виділено групу діяльнісних методів, на яких ґрунтуватиметься етап реалізації стратегії, досягнення визначених стратегічних орієнтирів. Вона включає увесь спектр основних методів державного регулювання національної економіки з урахуванням специфічних функцій стратегічного управління в межах шкіл влади, зовнішнього середовища і конфігурації.

Діяльнісні методи потребують деталізації на інструментальному рівні формування стратегічних орієнтирів, який передбачає удосконалення інституціонального забезпечення економічного розвитку країни у нових умовах. Нормативно-правові методи спираються на законотворчу й нормотворчу діяльність, зокрема, внесення змін і доповнень до правових актів, які визначають основи державної політики у різних сферах постконфліктного відновлення; прийняття довгострокових програмних документів, зокрема, стратегій економічного розвитку; формування і прийняття Державного бюджету України, спрямованого на реалізацію орієнтирів постконфліктного відновлення і забезпечення умов переходу до стійкого економічного розвитку; державне планування, прогнозування й програмування економічного розвитку.

Адміністративно-організаційні методи в системі стратегічного управління також гарантуються діючою системою державних законів і нормативних актів, однак за змістом впливу на об'єкт управління спрямовані на розмежуванням прав, обов'язків, функцій окремих елементів управління; організаційне регламентування, організаційне нормування й організаційне проектування в системі стратегічного управління; забезпечення злагодженої роботи апарату управління; розстановку ключових управлінських кадрів тощо. Програмно-цільовий метод при реалізації стратегій залишається

панівним. Таким чином, методи цієї групи є основою реалізації структуротворчої і конфігураційної функцій стратегічного управління.

Найбільш урізноманітнені інструменти економічних методів забезпечення розвитку національної економіки. Великі наукові колективи, які працювали над розробкою проєкта «Векторів економічного розвитку 2030» [8], над Аналітичною доповіддю «Аналіз державних стратегічних документів України щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року» [2] та здійснювали оцінку втрат та механізмів відбудови реального сектору економіки Сходу України [55], виділяють низку проблемних полей, які стосуються не тільки окремих напрямів трансформації національної економічної системи (макроекономічна стабільність, податкова система, інвестиції в економіку України, дефіцит державного бюджету і державний борг та ін.), які потребують за діяння широкого спектру інструментів вирішення. Аналіз наукових праць, присвячених проблемам державного регулювання економічного розвитку країни, регіону, суб'єктів господарювання, формування і реалізації державної політики у різних сферах економіки, зокрема О. Покатаєвої [58, 59, 60], В. Томаревої-Патлахової [61, 81], О. Трохимець [83, 84], О. Гальцової [13, 14], Ю. Сафонова [71, 101], переконують у тому, що економічні зміни мають відбуватися системно, що забезпечить синергетичний ефект від органічного поєднання засобів і важелів таких інструментів, як економічна, структурна, інвестиційна, інноваційна, торговельна, промислова, фінансово-кредитна політика держави. Адаптаційна функція стратегічного управління економічним розвитком країни у період постконфліктного відновлення реалізується через групу економічних інструментів і спрямована на збереження життєздатності національної економіки до усталення її нової конфігурації.

Одним з обов'язкових складників кожної стратегії є система моніторингу досягнення стратегічних орієнтирів (цілей) і механізм його виконання. Моніторинг може здійснюватися на основі комплексу індикативних показників, які у сукупності дозволяють:

- визначити вектор і швидкість руху економічної системи до встановлених стратегічних орієнтирів. Індикатори є засобом фіксації на певний момент часу стану національної економіки і процесів, що у ній протікають, і їх відхилення від встановлених стратегічними орієнтирами. Тому рівень індикативних показників на повинен плануватися (це переводить їх у категорію цілей), але може прогнозуватися;

- встановити граничні межі значень певних параметрів національної економічної системи і її складників. В такому разі вони мають визначене наперед кількісне вираження.

Система показників для моніторингу досягнення базових стратегічних орієнтирів, окрім вказаного вище, повинна включати показники України у світових економічних рейтингах, зокрема: Світового банку «Doing Business», глобального індексу конкурентоспроможності від Всесвітнього Економічного Форуму, індексу сприйняття корупції від Transparency International та інших відповідно до характеристик обраної Україною моделі економічного розвитку.

Висновки до розділу 1

1. Розв'язування військових (збройних) конфліктів будь-який історичний період обумовлено економічними причинами і може бути охарактеризоване як спроба переформатування геополітичних можливостей провідних гравців міжнародної політики на підґрунті розширення контролю за джерелами ресурсів і ринками збуту продукції. Виявлено схожість економічних наслідків військових (збройних) конфліктів за останнє сторіччя, до яких належать: фізична руйнація матеріальних об'єктів і сільськогосподарських угідь; мілітаризація економіки; різке зростання частки позикових коштів у фінансуванні державних витрат; спад промислового й

сільськогосподарського виробництва; швидке прискорення інфляційних процесів; посилення державного регулювання економіки; розрив усталених зовнішніх економічних зв'язків; різке зменшення експорту й імпорту країн – учасниць конфлікту; зміна геополітичної розстановки сил та ін. Узагальнено відмінні риси гібридних конфліктів, а також специфіку їх впливу на економіку країни-учасниці конфлікту.

2. Узагальнено світовий досвід надання міжнародної фінансової допомоги для реалізації стратегій постконфліктного відновлення національних економік на основі «плану Маршалла». Виявлено, що перехід до подолання наслідків збройної фази і створення умов для економічного розвитку країни в умовах гібридного конфлікту може відбуватися до його остаточного завершення. Обґрунтовано, що під постконфліктним відновленням національної економіки слід розуміти комплекс заходів щодо подолання економічних наслідків військової фази гібридного конфлікту на відміну від економічного розвитку країни в період її постконфліктного відновлення, що передбачає усунення або мінімізацію економічних передумов пролонгації гібридного конфлікту в цілому і ризиків відновлення або ескалації бойових дій. Виділені чотири стадії збройної фази гібридного конфлікту (кризова, посткризова, політичного врегулювання, стійкого економічного розвитку). Узагальнені умови і визначені фактори та чинники переходу до постконфліктного відновлення національної економіки на посткризовій стадії, відповідно до яких обґрунтовані детермінанти формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку країни в постконфліктний період.

3. З використанням модельно-концептуального підходу до стратегічного управління розвитком національної економіки (школи влади, зовнішнього середовища, конфігурації) сформульовано основну мету забезпечення постконфліктного економічного розвитку України на посткризовій стадії збройної фази і обґрунтовано центральний постулат формування стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки.

Сформульовано чотири наукові положення, які складають концептуальну основу формування базових і ситуативних стратегічних орієнтирів економічного розвитку країни в період постконфліктного відновлення і створюють підґрунтя для удосконалення відповідного наукового підходу. Виділені дослідницькі і діяльнісні методи, окреслені основні інструменти і визначені ключові принципи моніторингу досягнення стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення.

Основні результати і висновки, отримані в першому розділі, викладені в публікаціях [52, 53].

Список використаних джерел до розділу 1

1. Абакумова И., Рядинская Е. Особенности пост-конфликтного восстановления: отечественный и зарубежный опыт. *Вестник КГПУ им. В. П. Астафьева*. 2014. № 4 (38). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-postkonfliktnogo-vosstanovleniya-otechestvennyy-i-zarubezhnyy-opyt/viewer>.
2. Аналіз державних стратегічних документів України щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року : Аналітична доповідь. К. : ІСД, 2017. 84 с.
3. Ансофф И. *Стратегическое управление*. Сокр. пер. с англ. Москва: Изд-во «Экономика», 1989. 520 с.
4. Балусєва О. В., Келембет О. С. Методичні принципи відновлення деокупованих територій. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 8. С. 41-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_10.
5. Баронін А. Як військові конфлікти впливають на економіку. Офіційний портал «mind.ua». URL: <https://mind.ua/openmind/20173685-yak-vijskovyi-konflikti-vplivayut-na-ekonomiku>
6. Боголепов И. Лига наций и международные займы. *Плановое*

хозяйство. 1930. № 10–11. С. 259–272. URL: http://istmat.info/files/uploads/43364/i.bogolepov_liga_naciy_i_mezhduna_rodnye_zaymy.pdf/.

7. Борщак І. Антанта. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42861.

8. Вектори економічного розвитку 2030. Матеріали для обговорення. Кабінет міністрів України. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf>.

9. Виссема Х. Стратегический менеджмент и предпринимательство: возможности будущего процветания. Пер. с англ. Москва: Издательство «Финпресс», 2000. 272 с.

10. Вишневий О. Реінтеграція окупованих територій «по-грузинськи». Офіційний сайт Інформаційної агенції «Голос Криму». URL: <https://voicecrimea.com.ua/main/articles/reintegraciya-okupovanix-teritorij-po-gruzinski.html>.

11. Вознесенский Н. А. *Военная экономика СССР в период Отечественной войны*. Москва: Госполитиздат, 1947. 192 с. URL: http://militera.lib.ru/h/voznensky_n/index.html

12. Гай-Нижник П. П. Перша світова війна і її вплив на європейські державні фінанси. *Фінанси України*. 2004. №11. С.148–152.

13. Гальцова О. Л., Трохимець О. І. Теоретико-методологічні основи розвитку внутрішнього споживчого ринку в національній економіці. *Держава та регіони. Серія: «Економіка та підприємництво»*. 2020. № 4 (115). С. 38-43.

14. Гальцова О. Л. Сучасний стан інвестиційного клімату в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 17. Ч. 1. С. 112-115.

15. Гедройц Г.Ю. Визначення сутності поняття «стратегічне управління». *Економічні науки. Економіка підприємства*. 2012. № 2. С. 22–23.

16. Геец В. М. К вопросу применения подходов «плана Маршалла» для Украины. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 6-11.
17. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.
18. Грант Р.М. Современный стратегический анализ. Пер. с англ. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 560 с.
19. Горелова Е., Шеларь Г. Издержки приднестровского конфликта и выгоды от его урегулирования. Центр стратегических исследований и реформ (CISR) URL: <http://www.cisr.md.org/pdf/Report%20RUS%20Master%20Final%20vGS.pdf>.
20. Данилишин Б. Україна і Митний союз. *Економічна правда*. 2013, 3 червня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2013/06/3/377778/>.
21. Данилюк К. Російсько-грузинська війна 2008 р.: реакція світової спільноти та геополітичні наслідки. *Міжнародні відносини та туризм: сучасність та ретроспектива*. 2013. Вип. 3. С. 11-14.
22. . Дейнеко Л.В., Якубовский Н.Н., Шовкун И. А. и др. Ключевые аспекты «плана Маршалла» для Украины в промышленной сфере. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 70-77.
23. Дикань В. Л., Зубенко В. О., Маковоз О. В. та ін. *Стратегічне управління*. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 272 с.
24. Дикань О.В. Стратегічні орієнтири щодо удосконалення системи управління якістю на вітчизняних промислових підприємствах. *Вісник економіки транспорту та промисловості*, 2015. № 52. С. 163-171.
25. Допомога ЄС Україні. Представництво України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/politika-yes-shchodo-ukrayini/dopomoga-yes-ukrayini>.
26. Євмєшкіна О. Л. Теоретико-методологічні засади модернізації системи державного стратегічного планування в Україні. Дис.... на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. упр. 25.00.01 – теорія та історія державного управління. Національна академія державного управління при

Президентів України. Дніпро. 2018. 439 с.

27. Євсєвська Л. В., Громова А. С. Стратегічні орієнтири діяльності підприємства в інтеграційних умовах. URL: <http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/evseevska.htm>.

28. Жаворонкова Г. В., Жаворонков В. О. Стратегічне управління розвитком регіону. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм*. 2010. № 1. С. 26-31.

29. Журило І. Сутність системи стратегічного управління та методика її впровадження на підприємстві. *Наукові праці КНТУ. Серія: Економічні науки*, 2009. Вип. 15. С. 86-90.

30. Зовнішньополітичний спектр, 2008. № 4. Регулярна електронна публікація Інституту економічних досліджень та політичних консультацій. URL: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Political_Specter /2008/04_Political_Spectre_4.pdf.

31. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1(686). С.75-89.

32. Іляш О.І., Блохін П.В. Становлення економіки миробудівництва у системі економічної безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2019. №2. С. 45–52.

33. Історія економіки та економічної думки: підручник / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, Ю. І. Гайда [та ін.] ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 792 с.

34. Кава О. С. Причини виникнення Придністровського конфлікту наприкінці 80-х років XX століття. URL: <http://history.ukma.edu.ua/docs/journals/magisterium/17/kava.pdf>.

35. Киш Л. М. Стратегічне управління як основна частина менеджменту підприємства. *Чорноморські економічні студії*, 2019. Вип. 38-1. С. 107-113.

36. Колодійчук А. В. Розвиток понятійно-термінологічної підсистеми «стратегічне управління промисловістю». *Науковий вісник НЛТУ України*.

2012. Вип. 22.2. С. 260-270.

37. Комар Н. Напрямки надання міжнародної фінансової та технічної допомоги в рамках плану Маршалла. *Вісник THEU*. 2012. №1. С. 172-181.

38. Комарчук О. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2018. № 1. С 48-54.

39. Кондратенко О. Ю. Євразійський економічний союз – новий геополітичний проект Російської Федерації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. Вип. 127 (ч. I). С. 42-56.

40. Конфликт экономических интересов как источник войн XX столетия. Военные конфликты как вооруженная форма экономической борьбы. URL: http://энциклопедия.минобороны.рф/files/morf/VoV_Vol12_Konflikt_ekonomicheskikh_interesov.pdf.

41. Липина С.А. Чеченская Республика: Экономический потенциал и стратегическое развитие. URL: <http://viperson.ru/uploads/attachment/file/3361/monografia.pdf>.

42. Логінов М. М., Лавриненко В. М. Вплив Першої світової війни на господарську систему провідних країн західної Європи. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*, 2014. № 2. С. 65-70.

43. Логінов М. М. Перша світова війна як спосіб розв'язання економічних суперечностей. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2016. Вип. 49. С. 93-111.

44. Максак Г. ЄС та конфлікти на території Східного партнерства: : уроки для України. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2020/11/EaPConflicts.pdf>.

45. Мельникова М. В., Градобоева Є. С. Відновлення господарювання в сфері життєдіяльності міста на постконфліктній території. *Економіка та суспільство*. 2020. Вип. 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/81>.

46. Минцберг Г., Куинн Дж. Б., Гошал С. *Стратегический процесс : пер. с англ.* Санкт-Петербург : Изд-во «Питер», 2001. 688 с.
47. Минцберг Г., Альстранд Б., Лампель Ж. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегического менеджмента. Москва : Альпина-Пабlishер, 2013.
48. Митний союз втратив Україну – Глазьев. Радіо Свобода, 30 червня 2014, 13:45. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25440114.html>.
49. Моголова А. Ю. Базові принципи стратегічного управління процесом капіталізації промислового підприємства. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 254. С. 82-85.
50. Музаффарли Н., Э. Исмаилов. К вопросу о восстановлении пост конфликтных территорий. *Кавказ и Глобализация*. 2009. № 3 (2-3). С. 7-28.
51. Немцов В.Д., Довгань Л. Є. *Стратегічний менеджмент* Киев : Вид-во УВПК Ексоб, 2001. 560 с.
52. Олешко О. О. Нормативний підхід до стратегічного планування економічного розвитку регіону. *Менеджер*. 2014. № 3(69). С. 112-117.
53. Олешко О. О. Соціально-економічні особливості відновлення пост-конфліктних територій: світовий досвід. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_12_110.
54. Оцінка відновлення та розбудови миру: аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні. Частина I. Зведений звіт URL: http://www.un.org.ua/images/RPA_V1_Ukr.pdf.
55. . Оцінка втрат та механізмів відбудови реального сектору економіки Сходу України. Аналітична записка. О.В. Собкевич, К.М. Михайличенко, А.В. Шевченко, В.М. Русан, Є.В. Белашов. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/realniy_sector.pdf.
56. Палій Г. Крах Югославії: від єдиної держави до національної фрагментації Західних Балкан. *Магістеріум. Політичні студії*, 2002. Вип. 10. С. 111-118.
57. Перепелица Г. Конфликт в Приднестровье (1). История, причины,

еволюція. Офіційний сайт News Black Sea. URL: <https://www.blackseanews.net/read/116>.

58. Покатаєва О. В. *Державне регулювання трансформації торговельно-економічних відносин: інституціональний аспект*. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. 368 с.

59. Покатаєва О. В. Державне регулювання інституціональних трансформацій торговельно-економічних відносин. Автореф....дис. на здобуття наукового ступеня д-ра екон. наук. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Донецьк, 2010. 40 с.

60. Покатаєва О. В. Інноваційний вектор модернізації національної економіки: проблеми і ресурси. *Держава і регіони. Серія: Економіка і підприємництво*. 2013. № 3. С. 28-32.

61. Покатаєва О. В., Томарева-Патлахова В.В. Стан та напрями реалізації державних програм соціально-економічного регіонального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 18. С. 20-26.

62. Полчанов А. Ю. Вплив Першої світової війни на економічний розвиток провідних країн світу. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. Вип. 1 (36). С. 124-135.

63. Полчанов А. Ю. Вплив міжнародної фінансової допомоги на економічне зростання в Європі після другої світової війни. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*, 2017. № 1 (79). С. 120-126.

64. Полчанов А. Ю. Постконфліктне відновлення як система. *Економіка та держава*. 2017. № 5. С. 33-38.

65. Полчанов А. Ю. Стан наукових досліджень з питань постконфліктного відновлення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 6. С.46-51.

66. Портер М. Стратегия конкуренции: пер. с англ. Киев: Изд-во «Основы», 1997. 390 с.

67. Приймакова Ю. А. Дослідження зарубіжного досвіду відновлення національної економіки в постконфліктний період. *Менеджер*. 2020. № 3(88).

С. 153-160.

68. Приходько В. Основні причини розпаду Чесько-Словацької Федерації. *Carpatica-Karpatika*. Ужгород: УжНУ, 2003. Вип. 24. С. 158–167.

69. Рагуліна Н. В. Розвиток інвестиційного механізму державної політики пост-конфліктного відновлення національної економіки: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд екон наук спец.: 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством. Краматорськ, 2018. 20 с.

70. Регіональний маркетинг : навч. посібник / Пілюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Ларіна Р. Р., Дубницький В. І. Донецьк : Юго-Восток, Лтд. 2007. 364 с.

71. Сафонов Ю. М., Григор'єв Г. С. Механізм державного регулювання фінансово-економічних процесів. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6149>.

72. Січень Іван. Німеччина і Франція: від історичного протистояння до «мотору» європейської інтеграції. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/10-16-Germany-France/>.

73. Смирнов А. Послевоенное возрождение Германии: немецкое экономическое чудо. URL: <https://www.iep.ru/files/NauchniyvestnikIEPP.ru/a.smirnov-16fin.pdf>.

74. Соловьев В.С. *Стратегический менеджмент*. Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», – Новосибирск : Изд-во «Сибирское соглашение», 2002. 448 с.

75. Соловійов І. О., Юрченко А. Ю. Стратегічні орієнтири забезпечення економічної стійкості борошномельних підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 20. С. 564-567.

76. Старокожко О.М. Родові взаємозв'язки концептів «парадигма» та «дослідницький підхід». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2016. Вип. 1. С. 237-244.

77. Стояновський В.В. Механізми забезпечення стратегічного аналізу

державного управління у сфері національної безпеки. Дис.... на здобуття наук. ступеня канд..наук з державного управління. 25.00.02 – механізми державного управління. Національна академія державного управління при Президентові України. Київ. 2020. 223 с.

78. Стратегічна програма допомоги Україні на 2018-2020 роки. URL:<https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ae7b410d-8c71-443a-87f8-5b3536fb4229&title=StrategichnaProgramaDopomogisUkraini-2018-2020-Rr->

79. Тимощук М. Р. Індикативне планування як інструмент управління соціально-економічним розвитком муніципальних підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна*, 2017. Вип. 27. № 2. С. 150-154.

80. Тищенко А.Н. *Стратегия управления развитием предприятия*. Харьков : Изд-во ЭДЭНА, 2003. 198 с.

81. Томарева-Патлахова В. В. Ідентифікація впливу детермінант нестабільного середовища на реалізацію державної регіональної політики в умовах глобальних викликів. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип.1. № 1. С. 70-79.

82. Тринев Н. Н. *Стратегическое управление*. Москва : Изд-во ПРИОР, 2000. 279 с.

83. Трохимець. О. І. Вплив європейської інтеграції на стан соціально-економічної системи України. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку*: матер. IV міжнар. науково-практ. конф. (м. Маріуполь, 9 жовтня 2020 р.). Маріуполь. 2020. 442 с.

84. Трохимець О. І., Олешко О. О. Пріоритети державного управління регіональною економікою в умовах нестабільності. *Економічний вісник. Серія: «Фінанси, облік, оподаткування*. 2018. Вип. 2. С. 113-119.

85. Трухан О. Л. Наукова інтерпретація функцій стратегічного управління підприємствами. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2010. № 1. Т. 2. С. 29-35.

86. Фадеев А. С., Ничипор В. И. Военные конфликты современности,

перспективы развития способов их ведения. Прямые и не прямые действия в вооруженных конфликтах XXI века. URL: <https://vm.ric.mil.ru/Stati/item/222832/>.

87. Шамборовський Г. О. Розвиток кейнсіанства та відродження лібералізму в ХХ ст. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 16. С. 36-39.

88. Хашиєва Л. В. Сутність і поняття стратегічного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 4. С. 97-103.

89. Чендлер А. *Стратегия и структура* : пер. с англ. Москва : Изд-во «Мир», 1988. 464 с.

90. Шаров О. М. Вихід з кризи: уроки «плану Маршалла» та перспективи для України. *Економіка України*. 2014. № 12(637). С. 20-28.

91. Шершньова З. Є. *Стратегічне управління*. Видання 2-ге, перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с.

92. Юсупов М. М. Социально-ценностный аспект постконфликтной реконструкции региона. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-tsennostnyy-aspekt-postkonfliktnoy-rekonstruktsii-regiona/viewer>.

93. African development report 2008/2009. Conflict resolution, peace and reconstruction in Africa. URL: <https://www.afdb.org/>.

94. Certo S.C. Strategic management concepts and applications / Samuel C. Certo, Paul Peter. IRWIN, USA, 1994. 242 p.

95. Chesterman S. (2003). You, the People: The United Nations, Transitional Administration, and State Building. URL: https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/the_1.pdf.

96. Fischer M. Recovering from Violent Conflict: Regeneration and (Re-) Integration as Elements of Peacebuilding [Електронний ресурс] / Martina Fischer. URL: http://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/fischer_handbook.pdf.

97. Guiding Principles for Stabilization and Reconstruction / United States Institute of Peace. URL: <http://www.usip.org/sites/default/files/>

guiding_principles_full .pdf.

98. Ilyash O. I. Strategic priorities of Ukraine's social security concept development and implementation. *Economic Annals XXI*, 2015, 07-08(1). PP. 20-23.

99. Karber, Dr. Phillip A. Russia's Hybrid War Campaign, Implications for Ukraine & Beyond, Washington CSIS 10 March 2015. URL: <http://fortunascorner.com/wp-content/uploads/2015/03/hybridwarfarebrief>.

100. Perry L.T. Real time strategy: improvising team-based planning for a fast changing world / Lee Tom Perry, Randall Scott, Norman Smallwood. – John Wiley & Sons. Inc., USA, 1993. 282 p

101. Safonov Yu., Hryhoriev H. Is sovereign debt resistance overcoming a premise of sovereign default path dependence occurrence? *Ефективна економіка*. 2020. № 8. URL:: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/3.pdf.

102. Scott, Jasper, and Moreland, Scott. The Islamic State is a Hybrid Threat: Why Does That Matter? In Small Wars Journal. Dec 2 2014. URL: <http://smallwarsjournal.com/printpdf/18345>.

РОЗДІЛ 2

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД

2.1 Діагностика стану і закономірностей економічного розвитку України на посткризовій стадії гібридного конфлікту

Аналіз ВВП як основного узагальнюючого показника економічної активності країни, який відображає сумарний обсяг виробництва товарів та послуг за певний період, свідчить про те, що за останні 10 років тенденція до зростання номінального ВВП у фактичних цінах не переривалася (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка ВВП України та окремих його складових

Рік	Номінальний ВВП (у фактичних цінах, млн. грн.)	Реальний ВВП (в цінах попереднього року, млн. грн.)	Номінальний ВВП, млн дол США	Прямі іноземні інвестиції (млн дол США) / номінальний ВВП (млн дол США)	Експорт / імпорт, % ВВП	Сальдо експорт-імпорт, % ВВП
2010	1082569		136419	0,048	50,7/53,7	-2,9
2011	1316600		163160	0,044	53,8/59,2	-5,4
2012	1408889		175781	0,048	50,9/59,3	-8,4
2013	1454931	1410609	183310	0,033	46,9/55,4	-8,5
2014	1566728	1365123	131805	0,003	49,2/53,2	-4,1
2015	1979458	1430290	90615	0,033	52,8/54,8	-2,0
2016	2383182	2034430	93270	0,036	49,3/55,5	-6,2
2017	2982920	2445587	112154	0,022	47,9/54,3	-6,3
2018	3558706	3083409	130832	0,026	45,2/53,8	-8,6
2019	3974564	3675728	153781	0,021	41,2/49,0	-7,8

Складено авторкою за матеріалами [5]

Однак вже реальний ВВП (в цінах попереднього року) має суттєве зниження в рік початку збройного конфлікту, а потім повернення цього показника до довоєнного рівня і подальше значне зростання. Аналіз динаміки номінального ВВП, виміряного у доларах США, показує іншу картину: дворазове падіння протягом 2015-2016 рр. з поступовим відновленням ВВП у наступні роки, хоча на кінець 2019 р. його рівень зміг досягти лише 83,9 % довоєнного значення. Це пов'язано зі значною девальвацією гривні у 2015 р. (335,9 %) з накладанням інфляції, скорочення обсягів виробництва і споживання. Тому говорити про те, що економіка України вийшла з рецесії, яка тривала впродовж постконфліктного періоду, зарано.

Структура ВВП, визначена за виробничим методом (табл. 2.2) свідчить, що у 2015-2016 рр. відбулася відносна стабілізація економічної ситуації, а у 2018 р. вперше з початку збройного конфлікту частка валової доданої вартості (ВДВ) у структурі ВВП почала зростати.

Таблиця 2.2

Структура ВВП за виробничим методом

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП, млрд. грн	1465,2	1586,9	1988,5	2385,4	2983,9	3560,6	3978,4
ВДВ, млрд. грн	1283,8	1382,7	1689,4	2023,2	2520,1	3018,2	3422,8
% від ВВП	87,6	87,1	85,0	84,8	84,5	84,8	86,0
Податки на продукти (з урахуванням субсидій на продукти, млрд. грн	181,4	204,2	299,1	362,2	462,8	542,4	555,6
% від ВВП	12,4	12,9	15,0	15,2	15,5	15,2	14,0

Складено авторкою за матеріалами Державної служби статистики України [5]

Це говорить про те, що після втрати частини виробничого потенціалу на непідконтрольних Україні територіях Донецької і Луганської областей, розриву внутрішніх і зовнішніх господарських зв'язків, різкої мілітаризації економіки країні вдалося перебудувати господарський механізм і почати відновлювати економічні процеси.

У зв'язку з цим доцільно розглянути структуру ВДВ не у порівнянні з до конфліктними роками, а у цінах 2016 р., коли на підконтрольній Україні

території фактично почали вибудовуватися нові макроекономічні закономірності і тенденції (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Структура ВДВ за видами економічної діяльності
у постійних цінах 2016 року, %.**

Показник	2016	2017	2018	2019
Валовий внутрішній продукт	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	11,7	11,1	11,7	11,4
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5,5	5,1	5,0	4,8
Переробна промисловість	12,2	12,5	12,2	11,9
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3,1	2,8	2,8	2,6
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,4	0,3	0,3	0,3
Будівництво	2,0	2,4	2,6	3,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	13,3	13,4	13,5	13,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,6	6,7	6,5	6,6
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,7	0,7	0,7	0,7
Інформація та телекомунікації	3,7	3,9	4,1	4,2
Фінансова та страхова діяльність	2,7	3,2	3,4	3,5
Операції з нерухомим майном	6,1	6,1	6,4	6,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,9	3,0	3,0	3,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,2	1,2	1,2	1,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,2	4,8	4,6	4,8
Освіта	3,7	3,7	3,5	3,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,5	2,4	2,2	2,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,6	0,6	0,5	0,6
Надання інших видів послуг	0,7	0,7	0,8	0,8

Складено авторкою за матеріалами Державної Служби Статистики України [5]

Як на кінець 2016 р., так і на кінець 2019 р. лідерами за часткою у формуванні ВДВ стали: оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; переробна промисловість; сільське, лісове і рибне господарства; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; операції з нерухомим майном; державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування; добувна промисловість і

розроблення кар'єрів; інформація та телекомунікації. Ці види економічної діяльності у сукупності формують 63,9 % ВДВ. Разом з тим, не можна не звернути уваги на стабільне зменшення частки промисловості у ВДВ, а також видів економічної діяльності, які мають особливу соціальну значущість: освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги; водопостачання, каналізації, поводження з відходами.

Аналіз структури ВВП за категоріями доходу у цілому підтверджує виявлені тенденції, однак свідчить про певні трансформації порівняно з до конфліктним періодом: зменшення частки оплати праці найманих працівників порівняно із зростанням податків і валового прибутку та змішаного доходу (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Структура ВВП за категоріями доходу у % до підсумку

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100
Оплата праці найманих працівників	49,9	46,3	39,1	36,6	39,2	41,3	43,5
Податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорту	12,5	12,9	15,9	15,5	15,7	15,4	14,2
на продукти	12,4	12,9	15,0	15,2	15,6	15,3	14,0
інші, пов'язані з виробництвом	0,1	0,0	0,9	0,3	0,1	0,1	0,2
Валовий прибуток, змішаний дохід	37,6	40,8	45,0	47,9	45,1	43,3	42,3

Складено авторкою на основі [5]

Аналіз структури ВВП за категоріями кінцевого використання свідчить про традиційне превалювання кінцевих споживчих витрат, частка яких за даними Держстату України 93,1 % [5], 73,3 % з яких припадало на домашні господарства. Відповідно, частка валового нагромадження зменшується і у 2019 році вона складала 14,9 %.

Цікавою з погляду перспектив економічного розвитку є структура валового нагромадження основного капіталу (табл. 2.5). При зростанні частки будівель і споруд (крім житлових), машин і обладнання, зростанні у 9

разів систем озброєння частка продуктів інтелектуальної власності стабільно зменшується як в цілому, так і в розрізі окремих складових.

Таблиця 2.5

**Структура валового нагромадження основного капіталу,
% до загального**

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Валове нагромадження основного капіталу	100	100	100	100,0	100,0	100,0	100,0
Житлові будівлі	15,8	19,3	20,5	16,6	16,4	13,9	13,1
Інші будівлі та споруди	41,4	38,8	34,9	33,4	32,3	35,8	40,1
Машини та обладнання	38,1	37,2	38,3	44,7	46,2	43,6	40,5
Системи озброєння	0,3	0,3	1,7	1,5	1,4	2,9	2,7
Культивовані біологічні ресурси	0,9	0,4	0,9	0,7	0,5	0,5	0,7
Продукти інтелектуальної власності	3,5	4,0	3,7	3,1	3,2	3,3	2,9
у тому числі:							
наукові дослідження та розробки	2,0	2,5	1,7	1,2	1,2	1,5	1,2
розвідка та оцінка запасів корисних копалин	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
комп'ютерне програмне забезпечення та бази даних	1,4	1,5	1,8	1,7	1,8	1,6	1,5
розважальні програми й оригінали літературних і художніх творів	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

Складено авторкою на основі [4]

Індекс споживчих цін та індекс цін виробників продовжують стабільно зростати при такій же стабільній тенденції до падіння індексу промислової продукції у розрахунку до останнього передвоєнного 2013 року [13]. Причому рівень і темпи зростання індексу цін виробників перевищують такі ж показники стосовно індексу споживчих цін, що може розцінюватися як ранній інфляційний індикатор. Динаміка індексу цін виробників відображає зміну купівельної сили національної валюти України, негативний тренд якої розпочався у 2015 р. Станом на жовтень 2020 р. зниження курсу гривні до

долара США сягало 346 % порівняно з 2013 р.

Купівельна спроможність номінальної заробітної плати (реальна заробітна плата), хоча і почала зростати від 2016 р., а наприкінці 2018 р. вперше за роки конфлікту перевищила показник 2013 р., однак динаміка індексу реальної зарплати відстає від динаміки індексу інфляції, і цей розрив збільшується.

Промисловий комплекс України залишається ключовим у формуванні ВВП країни. Разом з тим, аналітики відзначають, що, до традиційних для вітчизняної промисловості проблем (знос основних фондів близько 80%.; зменшення експорту промислової продукції; надвисока енергоємність промислового виробництва, що негативно впливає на його конкурентоспроможність; критичне зменшення величини доданої вартості на одного працюючого в переробних галузях та ін.), додалися бойові дії на Донбасі з виключенням з виробничої діяльності значної частини підприємств, втрата основних ринків збуту машинобудівної продукції, ускладнення доступу ряду видів виробленої продукції на зовнішні ринки та штучно звужений внутрішній ринок; істотне погіршення фінансового стану підприємств, зменшення можливостей інвестиційного розвитку промисловості [20, с. 8]. Як зазначає О. Більська, гарантування промисловим комплексом короткострокових зобов'язань на необхідному рівні зберігається, однак за рахунок наявних грошових коштів та короткострокових вкладень підприємствами промислового комплексу може бути погашена лише незначна частина поточної заборгованості, а в цілому промисловий комплекс України не має достатнього рівня платоспроможності [3]. Саме через це станом на кінець 2016 р. обсяг накопиченого боргу в кілька разів перевищував існуючий в 2012 р. та їх власний капітал [20, с. 16]. Разом з тим, показники рентабельності протягом останніх 5 років не тільки залишаються низькими (ROA, RCA - в межах 0,4-3,4 %; ROTA – в межах 1,5-4,2 %; NPM – в межах 0,3-1,8 % [3]), але й з року в рік їх суттєво «лихоманить».

Сталість тенденцій до фінансово-економічного зміцнення промислових

підприємств є достатньо умовною і залежить від величини підприємства. Так, за результатами дослідження О. Більської, приріст фінансово-економічних показників лідерів переробної промисловості перебував в межах 22-37% на підприємствах із кількістю персоналу більше 250 осіб; 2-75% – на підприємствах із кількістю персоналу 51-250 осіб; 0-48% – на підприємствах із кількістю персоналу 11-50 осіб; 0-111% – на підприємствах із кількістю персоналу 1-10 осіб [3].

Проблема інвестування у промисловий розвиток не є новою для України. Так, частка інвестицій в основний капітал у ВВП і в докризовий період була настільки низькою, що загрожувала економічній безпеці України (найвищий рівень показника 19,4 % у 2012 р.). За результатами дослідження Н. Рагуліною структурних показників інвестиційних процесів в Україні [30, с. 10], внаслідок конфлікту у них відбулися певні зрушення. Так, частка власних коштів підприємств сягала 70,5 % (а на окремих підприємствах і вище, до 90 %), частка коштів Державного бюджету України впала до 1,3 % у 2014 р. з наступним несуттєвим зростанням. Натомість почала збільшуватися і зросла майже у чотири рази частка коштів місцевих бюджетів, що у сукупності у 2017 р. відновило бюджетний внесок на до конфліктного рівні. Незламна тенденція зменшення частки кредитів банків та інших позик пояснюється їх чутливістю до суспільно-політичної нестабільності в країні, зниженням обсягів промислового виробництва, що спричиняє великі ризики неповернення кредитів. Крім того, часто банківські ресурси для інвестування в промисловий розвиток малодоступні через їх дорожнечу, оскільки ставки по банківських кредитах значно перевищують рентабельність промислової діяльності [20, с. 16]. Частка прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну у традиційно незначна, однак, як показують розрахунки, вона постійно зменшується. Разом з тим, з 2014 року посилюються негативні тенденції у структурі ПІІ щодо окремих галузей промисловості. За свідченням авторів [2, с. 328], частка металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів поступилася величиною виробництву харчових продуктів,

напоїв та тютюнових виробів (5,69 % та 7,1 % відповідно) і надалі поступово зменшується. Також фактично заморожена динаміка частки ПП у машинобудування України й високотехнологічні галузі економіки на рівні 2,5 % та 2,6 % відповідно. На зрушення у структурі прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності вказують й інші дослідники: скорочення частки інвестицій у промисловість в цілому (при цьому переважає переробна промисловість), зростання – у оптову і роздрібну торгівлю; зростання частки коштів іноземних інвесторів у структурі інвестицій в економіку України 2014-2016 рр. за рахунок допомоги Україні з боку міжнародних фінансових організацій у період кризи [30, с. 10].

Результати аналізу середньооблікової кількості штатних працівників за видами економічної діяльності на основі [27] свідчать про те, що у промисловості цей показник на кінець 2019 р. становив 69,8 % від рівня 2013 р. Найбільше його падіння відмічалось у добувній промисловості – на 42 % (а у галузі добування кам'яного і бурого вугілля – на 56 %). В переробній промисловості також не вдалося подолати тенденцію до зменшення цього показника, однак в окремих підгалузях намітилося незначне його зростання протягом останніх п'яти років, зокрема: виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів; текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; виробництво основних фармацевтичних продуктів, фармацевтичних препаратів і деякі інші, що виробляють продукцію споживчого призначення.

Також слід відмітити, що по Україні в цілому і в кожному окремому регіоні збільшилася кількість суб'єктів ЄДРПОУ, що у сукупності свідчить про те, що підприємства, організації, установи в цілому «мільчішають», а отже – їх виробничий, фінансовий, кадровий потенціали не надають достатніх умов для розвитку. За даними [36], у 2019 році у структурі суб'єктів господарювання превалювали фізичні особи-підприємці (ФОП) (80,6 % від загальної кількості на початок 2019 р.). Хоча їх частка і кількість у розрахунку на 10000 населення щорічно зменшується, кількість зайнятих

працівників ФОПів стабільно зростає, і на початок 2019 р. вона складала 29,9 % від загальної кількості зайнятих працівників.

Разом з тим, внесок ФОПів у загальний обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) складав на той же період лише 7,6 %. Найбільша частка ФОПів спостерігається у таких видах економічної діяльності, як: надання інших видів послуг (96,9 %), інформація та телекомунікації (91,7 %), оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (88,5 %), тимчасове розміщування й організація харчування (87,7 %), а найменша – у сільському, лісовому і рибному господарстві (33,8 %), будівництві (43,7 %), фінансові та страховій діяльності (56,6 %), промисловості (64,4 %). Неможна не відмітити, що активно зростає кількість зайнятих працівників у ФОП у промисловості (9 % від загальної кількості зайнятих у промисловості), а також у професійній, науковій та технічній діяльності (39,2 %), сфері освіти (50,9 %), однак їх внесок у формування обсягів реалізованої продукції (послуг) залишається мінімальним.

Викладене вище також має вплив на формування такого тренду, як негативні зрушення у показниках інноваційної діяльності промислових підприємств. Так, за даними [36] зменшується частка інноваційно активних промислових підприємств: з 18,9 % у 2016 р. до 15,8 % у 2019 р. Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси) зменшилася на 2,8 % за три роки (16,6 % у 2016 р. порівняно з 13,8 % у 2019 р.). На третину за цей же період зменшилася кількість впроваджених у виробництво нових технологічних процесів, майже удвічі – кількість впроваджених нових видів інноваційної продукції, зокрема, нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів (1305 одиниць у 2016 р. порівняно з 760 одиниць у 2019 р.).

Не можна обійти увагою і зміни у витратах на інновації промислових підприємств за напрямками інноваційної діяльності [36]: при зростанні (хоча і нестійкому) частки витрат на внутрішні науково-дослідні роботи, частка коштів на придбання інших зовнішніх знань зменшилася до катастрофічних

0,3 %, тобто підприємства «замкнулися на собі», що у сукупності зі зменшенням кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок та «відтоком мізків», не дозволяє позитивно оцінювати перспективи переходу до інноваційної моделі розвитку економіки України.

В регіональному розрізі з початку збройної фази конфлікту сталися не менші зміни. Так, дослідження динаміки випуску промислової продукції за регіонами дозволило встановити, що 13 регіонів з 25 (без урахування Автономної Республіки Крим і м. Севастополь) не змогли відновити цей показник до рівня до конфліктного періоду (табл. 2.6), особливо найбільш постраждали Донецька і Луганська області. Втрата частини промислового потенціалу, який залишився на поки непідконтрольних уряду територіях України, і розрив господарських зв'язків з підприємствами країни-агресора призвели до того, що так звані старопромислові регіони (окрім Донецької і Луганської областей, це Дніпропетровська, Запорізька і Харківська області), підприємства яких складали основу промислового комплексу країни та її експортного потенціалу, не змогли в повній мірі відновити економічну діяльність до довоєнних показників.

Хоча кількість найманих працівників зменшилася за всіма регіонами України, однак Донецька і Луганська області знову мають найбільші втрати. Показники безробіття, розраховані за методикою МОП, тут найвищі по Україні (13,6 % по Донецькій і 13,7 % по Луганській області порівняно з середнім по Україні значенням 8,2 %) і практично є незмінними останні три роки [36]. Серед причин безробіття більше 20 % складає звільнення працівників з економічних причин.

Доходи населення Донецької й Луганської областей (у розрахунку на одну особу) [36] хоча і зростали останні три роки, однак є суттєво меншими порівняно з середнім значенням по Україні. Так, у 2015 році по Донецькій області цей показник становив 53,5 %, а у 2019 році – 57,9 %, по Луганській області – 34,7 % та 36,2 % відповідно.

Таблиця 2.6

**Індекси окремих показників на кінець 2019 р. за регіонами
зростаючим підсумком до базового 2013 р.**

Регіони України	Індекс промислової продукції	Індекс кількості найманих працівників	Індекс кількості суб'єктів ЄДРПОУ (юридичних осіб)
Вінницька	142,1	88,6	1,22
Волинська	104,5	93,9	1,20
Дніпропетровська	88,1	85,7	1,13
Донецька	43,8	34,8	1,04
Житомирська	125,4	87,0	1,19
Закарпатська	81,3	88,5	1,19
Запорізька	93,9	86,8	1,10
Івано-Франківська	99,4	89,7	1,18
Київська	112,5	95,9	1,35
Кіровоградська	112,3	91,2	1,17
Луганська	15,1	22,3	1,00
Львівська	100,1	91,9	1,25
Миколаївська	105,9	84,3	1,23
Одеська	116,5	86,3	1,23
Полтавська	88,7	82,5	1,12
Рівненська	114,0	87,5	1,19
Сумська	82,2	83,8	1,17
Тернопільська	124,0	85,5	1,13
Харківська	93,5	89,9	1,22
Херсонська	105,1	85,4	1,22
Хмельницька	81,1	87,9	1,12
Черкаська	93,9	87,9	1,18
Чернівецька	100,2	88,5	1,10
Чернігівська	80,7	86,4	1,16
м.Київ	78,1	90,7	1,56

Складено авторкою на основі [26; 36]

Також аналіз статистичних даних [36] свідчить про те, що у Донецькій і Луганській областях фактично немає приросту кількості суб'єктів ЄДРПОУ (юридичних осіб), тобто, на підконтрольних уряду України територіях цих регіонів не створюються нові підприємства й організації, хоча кількість ФОПів зростає. Отже, кадровий потенціал промислових підприємств Донеччини й Луганщини переходить до самозайнятості і утворення малопотужних фізичних осіб-підприємців.

Неможна залишити поза увагою той факт, що відновлення кадрового потенціалу вищої кваліфікації цих областей також має специфічні проблеми: велика частка наукових установ, закладів вищої освіти були переміщені з непідконтрольних територій в інші регіони (Інститут економіки промисловості НАН України, Інститут економіко-правових досліджень НАН України – до Києва, Донецький національний університет – до Вінниці, Донецький національний університет економіки і торгівлі, Донецький юридичний інститут МВС України – до Кривого Рогу і т. ін.).

Збройні дії на сході України, втрата частини територій призвели до значного загострення ще однієї традиційної для цих регіонів проблеми – погіршення екологічної ситуації, яка загрожє екологічної катастрофою значній території нашої країни. За даними DEIS (The Donbas Environment Information System) [23] основна небезпека в умовах конфлікту пов'язана з можливістю забруднення навколишнього середовища в разі серйозних порушень у роботі та аварій на промислових та інших підприємствах регіону. До початку конфлікту в Донецькій та Луганській областях розміщувалось близько 4500 потенційно небезпечних господарських об'єктів. З 2014 до 2017 року на підприємствах регіону зафіксовано понад 500 випадків порушення штатної діяльності та аварійних ситуацій, частина з яких пов'язана з потенційною небезпекою для населення та довкілля.

Серед багатьох промислових підприємств, що зазнали пошкоджень унаслідок бойових дій, опинилися і найбільш екологічно небезпечні виробництва: Ясинівський, Авдіївський і Єнакіївський коксохімічні заводи, Єнакіївський, Макіївський та Донецький металургійні заводи, Алчевський металургійний комбінат, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, Слов'янська, Луганська, Вуглегірська та Миронівська теплові електростанції, підприємства хімічної галузі – севєродонецький завод «Азот» та горлівський «Стирол». Більшість промислових підприємств постраждали в період активних бойових дій у 2014–2015 рр. У 2016–2017 роках, за повідомленнями Ради національної

безпеки та оборони України, інтенсивність бойових дій значно знизилась, однак у цей період пошкоджень зазнали Авдіївський коксохімічний завод, Торецький фенольний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, Стаханівський завод феросплавів та інші підприємства, розташовані поблизу лінії зіткнення. Внаслідок відсутності електропостачання та пошкодження обладнання продовжились процеси підтоплення шахт у районі Донецька, Горлівки, Єнакієво та Золотого [23].

Збройний конфлікт на Сході України має наслідки не тільки для регіону, а і в масштабі країни, її оточення і з глобальної точки зору. Як підкреслюється у звіті «Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на Сході України» Організації з безпеки та співробітництва в ЄС [23], екологічні наслідки за межами зони конфлікту можуть полягати у такому:

- істотне збільшення викидів в атмосферу вуглецю від пожеж рослинності, степової повсті й лісової підстилки через неконтрольовані трав'яні та лісові пожежі в зоні конфлікту;
- негативний вплив на якість атмосферного повітря та стан озонового шару також чинять реактивна авіація та реактивні системи залпового вогню, що використовувались під час конфлікту;
- небезпека забруднення транскордонної річки Сіверський Донець, транскордонних горизонтів підземних вод, акваторії, донних відкладів і біологічних ресурсів Азовського моря внаслідок пошкодження і порушення діяльності промислових підприємств Донбасу;
- ризик виникнення аварійних ситуацій за рахунок інтенсифікації роботи АЕС через збільшення частки атомної енергії у виробництві електроенергії в країні;
- збільшення викидів сірки та інших забруднюючих речовин у районах розміщення українських ТЕЦ при заміні донбаського вугілля на імпортоване з вищим вмістом сірки;
- посилення навантаження на території, в тому числі об'єкти

природно-заповідного фонду, за межами зони конфлікту через потребу у військових полігонах;

- аварії на складах боєприпасів, які постійно трапляються за межами зони збройного конфлікту (до прикладу, Харківська, Вінницька області).

На підставі викладеного можна узагальнити такі тенденції в економіці України, які склалися протягом періоду збройної фази гібридного конфлікту в Україні і можуть розглядатися як реакція на нього з боку національної економіки:

- зменшення частки промисловості у структурі валової доданої вартості, а також видів економічної діяльності, які мають особливу соціальну значущість: освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги; водопостачання, каналізації, поводження з відходами;

- зменшення частки оплати праці найманих працівників порівняно із зростанням податків і валового прибутку та змішаного доходу;

- традиційне превалювання частки кінцевих споживчих витрат у ВВП порівняно з часткою валового нагромадження з одночасною зміною структури валового нагромадження основного капіталу (зменшення частки продуктів інтелектуальної власності як в цілому, так і в розрізі окремих складових);

- падіння індексу промислової продукції у цінах до конфліктного 2013 р., прискорення розриву в темпах зростання індексу цін виробників та індексу споживчих цін, що є раннім інфляційним індикатором; збільшення відставання динаміки індексу реальної зарплати від динаміки індексу інфляції;

- незадовільний рівень і нестабільність фінансових показників промислових підприємств; зміна структурних показників інвестиційних процесів (зменшення частки кредитів банків та інших позик при зростанні частки власних коштів підприємств); негативні тенденції у структурі прямих іноземних інвестицій щодо окремих галузей промисловості;

- збільшення кількості суб'єктів ЄДРПОУ з одночасним зменшенням

середньооблікової кількості штатних працівників (у добувній промисловості – на 56 %);

- нерівномірність прояву наслідків активної фази збройного конфлікту на територіях, на яких відбувалися бойові дії, й інших територіях країни (вищий ступінь руйнації регіональних господарських механізмів, комплексів й інфраструктури життєзабезпечення населення, падіння виробництва, притоку внутрішньо переміщених осіб, безробіття, погіршення якості природного середовища).

На окрему увагу заслуговує дослідження економічних передумов виникнення гібридного конфлікту між Україною та Російською Федерацією, що призвів до збройного протистояння і причини якого не можуть бути усунуті, допоки між двома країнами існує конфлікт економічних інтересів.

2.2 Удосконалення методичних засад щодо визначення економічних передумов та наслідків конфлікту у зовнішньоекономічній сфері України

У сучасному суспільному дискурсі військово-політичний конфлікт між Російською Федерацією та Україною, який набув гарячої стадії у 2014 р., пов'язується, передусім, із цивілізаційно-політичними обставинами, причому як в ранніх (О. Скребець [33], В. Малік [15], І. Смирнова [34], Т. Тітаренко [38]), так і в більш пізніх дослідженнях (О. Вонсович [7], О. Гільченко [8], О. Васильченко [6]). Разом з тим, як і в багатьох інших випадках, зазначений конфлікт має і торговельно-економічні причини. Бачення місця РФ та України у сучасних світогосподарських зв'язках висвітлюється у роботах С. Глазьева [9], А. Динкіна та ін. [32], Д. Подоляко та А. Островерха [24], В. Гейця та ін. [22], Максименко Я. [14]. Питанням економічних передумов конфлікту інтересів двох країн та його наслідків присвячено дослідження Шепотило А

[46], Гурової І [10], Havlik P. [18], Гусєва Л. [41], Dragneva R. та Wolczuk K. [40] та ін. Однак слід відзначити, що протягом тривалого часу небезпека значного ступеня залежності української економіки від зовнішнього сектору та значна залежність в експорті, імпорті, інвестиціях і міжнародній міграції від РФ була недооціненою. Зазначені міркування зумовлюють необхідність уваги до географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України, динаміки та структури взаємних торговельних, інвестиційних та міграційних відносин, специфіки взаємної зовнішньоекономічної політики обох країн до і після початку гострої фази конфлікту.

В сучасній вітчизняній літературі з'являються дослідження, присвячені окремим питанням впливу конфлікту на структуру зовнішньої торгівлі України (Шевчук В. [39], Іляш О., Дорошкевич Д., Даценко Д. [12], Насипайко Д., Коцюрба О. [19]). Деякі автори акцентують увагу на конфлікті інтересів, який лежить в основі більш загального військово-політичного конфлікту (Полтораков О. [25], Мкал О., Снігир О. [16], Акулов-Муратов В. [1]). В той же час такі дослідження або емпірично визначають наслідки конфлікту саме для зовнішньоекономічної сфери національної економіки, або містять систематизацію припущень та висновків авторів щодо предмету конфлікту економічних інтересів в контексті розгляду конфлікту в цілому. За цих обставин більш обґрунтована оцінка економічних передумов конфлікту та його впливу на зовнішньоекономічну сферу національної економіки України має базуватися на сполученні емпіричних та аналітичних розвідок щодо трансформації географічної структури зовнішньої торгівлі України, зміну її спеціалізації, динаміки та структури взаємної торгівлі України та РФ, областей перетину їх конкурентних інтересів у світовому поділі праці, особливостей взаємної торговельної політики до і після розгортання гострої фази конфлікту та оцінці впливу ефектів у взаємній торгівлі і торговельній політиці на стан національної економіки України.

В узагальненому вигляді відповідний методичний підхід можна представити, як показано на рис. 2.1.

1 Оцінка особливостей географічної структури зовнішньої торгівлі України, її трансформації та ролі РФ у зовнішній торгівлі у період до та після гострої фази конфлікту між Україною та РФ
Емпірична оцінка географічної структури зовнішньої торгівлі України за регіональною ознакою
Оцінка концентрації географічної структури з використанням: • індексу Герфіндаля-Гіршмана $HNI = \sum_{i=1}^n d_i^2$, де в аналізі географічної структури: d_i – частка -го елементу в структурі експорту/імпорту; • індексу Лінди $IL = 0,5 \cdot \left(\frac{d_1}{0,5 \cdot (d_2 + d_3)} + \frac{0,5 \cdot (d_1 + d_2)}{d_3} \right) \cdot 100$, де: d_1, d_2, d_3 – частка першого, другого та третього елементів із найбільшою вагомістю в структурі
Оцінка трансформації географічної структури зовнішньої торгівлі з використанням індексу Рябцева $I_{\text{Рябцева}} = \sqrt{\frac{\sum_{k=1}^n (d_{1k} - d_{0k})^2}{\sum_{k=1}^n (d_{1k} + d_{0k})^2}}$, де d_{1k}, d_{0k} – відповідно елементу структури експорту або імпорту в аналізованому та базовому періодах
2 Виявлення особливостей динаміки і структури взаємної торгівлі України та РФ у період до та після гострої фази конфлікту між Україною та РФ
Емпірична оцінка обсягів взаємної торгівлі з метою виявлення точок переламу тенденцій
Оцінка товарної структури з використанням підходу Герфіндаля-Гіршмана та індексу Лінди у застосуванні до трьох найважливіших товарних груп в структурі експорту та імпорту України та РФ, в т.ч. у взаємній торгівлі
Емпірична та аналітична з використанням індексу Рябцева оцінка зміни товарної структури загального та взаємного експорту
3 Виявлення сфер конфлікту економічних інтересів з точки зору спеціалізації і конкуренції у світовому поділі праці
Виявлення: • порівняльних переваг з використанням індексу Балаші $RCA_{i,k} = \frac{X_{i,k}}{X_i} / \frac{X_{w,k}}{X_w}$, де $X_{i,k}, X_i$ – обсяг експорту товару k країною i та сукупний експорт країни i; $X_{w,k}, X_w$ – обсяг світового експорту товару k та загальний обсяг світового експорту, %; • предметної спеціалізації з використанням критерію Лафайя України та РФ у світовому поділі праці: $L_k = \frac{1000}{X_i + M_i} \cdot \left[(X_{i,k} - M_{i,k}) - (X_i - M_i) \cdot \left(\frac{X_{i,k} + M_{i,k}}{X_i + M_i} \right) \right]$, де: $X_{i,k}$ та $M_{i,k}$, X_i та M_i – обсяги експорту та імпорту за i-ю товарною групою та в цілому
Емпірична оцінка впливу взаємної торговельної політики на динаміку взаємних торговельних
4 Оцінка впливу ефектів у взаємній торгівлі України та РФ на стан національної економіки
Оцінка рівня зовнішньоекономічної безпеки у відповідності до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277 та емпіричне узагальнення отриманих результатів в контексті розгляду передумов, особливостей та наслідків конфлікту

Рис. 2.1. Методичний підхід до визначення зовнішньоекономічних передумов виникнення гібридного конфлікту між Україною та РФ і його наслідків для розвитку національної економіки (розроблено авторкою)

У зв'язку із цим слід зробити низку методологічних зауважень.

1 Оскільки через недоступність прямих даних на сайті Федеральної

служби державної статистики РФ по торгівлі товарами з Україною, в якості інформаційної бази дослідження взаємної торгівлі були використані т.зв. прямі дані про експорт в Україну та імпорт з України, які були надані РФ до Центру міжнародної торгівлі (International Trade Center [43]). Задля забезпечення порівнянності даних зазначена статистична база послугувала основою для інших емпіричних та аналітичних оцінок (загальна структура експорту та імпорту за товарною ознакою). Для оцінки географічної структури торгівлі послугами були використані дані Державної служби статистики України [11], оскільки дані Центру міжнародної торгівлі не деталізовані за державною або регіональною ознаками. При цьому інформація за 2010-2013 рр. наведена без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, за 2014-2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції, за 2017-2019 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2 Оцінка міри концентрації географічної та товарної структури експорту та імпорту здійснювалася з використанням підходу Герфіндаля-Гіршмана [42, 28], який застосовується для оцінки концентрації ринкової влади на ринку, адаптований до цілей аналізу в даному дослідженні:

$$HHI = \sum_{i=1}^n d_i^2$$

де в аналізі географічної структури: d_i – частка i -ї країни в структурі експорту/імпорту, %; в аналізі товарної структури d_i – частка i -ї товарної групи в структурі експорту/імпорту, %.

Структури з низьким рівнем концентрації характеризуються значенням $HHI < 1000$; структури з поміркованим рівнем концентрації $1000 < HHI < 1800$; структури з високим рівнем концентрації $1800 < HHI < 10000$.

Тип структури дозволить визначити роль дрібних факторів (країн або

товарних груп) у формуванні структури експорту/імпорту.

Для більш точної характеристики спрямованості торговельних потоків у крайньому та номенклатурному аспектах доцільно використати індекс Лінди [44], який для трьох факторів розраховується за наступною формулою:

$$IL = 0,5 \cdot \left(\frac{d_1}{0,5 \cdot (d_2 + d_3)} + \frac{0,5 \cdot (d_1 + d_2)}{d_3} \right) \cdot 100$$

де: d_1, d_2, d_3 – частка першого, другого та третього факторів із найбільшою вагомістю в структурі.

За рівня $IL < 120\%$, структуру можна вважати неконцентрованою, $120 \leq IL < 200\%$ – помірно концентрованою, а за $IL \geq 200\%$ – концентрованою.

3 Для оцінки трансформації географічної та товарної структури експорту та імпорту, трансформації структури взаємної торгівлі було використано індекс Рябцева [31], який характеризує відносну силу структурних змін або відмінностей:

$$I_{\text{Рябцева}} = \sqrt{\frac{\sum_{k=1}^n (d_{1k} - d_{0k})^2}{\sum_{k=1}^n (d_{1k} + d_{0k})^2}}$$

де: d_{1k}, d_{0k} – відповідно частка країни / товару k в експорті або імпорті в аналізованому та базовому періодах.

Область його значень простягається від 0 до 1, чим ближчим до нуля є даний показник, тим меншими є відмінності у структурі. Шкала оцінки масштабу структурних відмінностей за індексом Рябцева [31] має вигляд:

0,000 – 0,030 – тотожність структур;

0,031 – 0,070 – дуже низький рівень відмінності структур;

0,071 – 0,150 – низький рівень відмінності структур;

0,151 – 0,300 – істотний рівень відмінності структур;

0,301 – 0,500 – значний рівень відмінності структур;

0,501 – 0,700 – дуже значний рівень відмінності структур;

0,701 – 0,900 – протилежний тип структур;

0,901 и вище – повна протилежність структур.

4 Для виявлення порівняльних конкурентних переваг в світовій торгівлі за ознакою товарної структури використано індекс Балаші:

$$RCA_{i,k} = \frac{\frac{X_{i,k}}{X_i}}{\frac{X_{w,k}}{X_w}}$$

де $X_{i,k}$, X_i – обсяг експорту товару k країною i та сукупний експорт країни i ; $X_{w,k}$, X_w – обсяг світового експорту товару k та загальний обсяг світового експорту відповідно; на виявлену порівняльну перевагу $RCA_{i,k}$ країни i в експорті товару k вказує значення показника, яке дорівнює або перевищує 1.

По суті, в індексі значення, яке дорівнює або перевищує 1 свідчить, що фактично значущість певної товарної групи в експорті країни є більшою, ніж у світовому експорті (усередненому показнику), що говорить про вже реалізовані переваги.

Інший показник порівняльних переваг в світовому поділі праці – критерій Лафайя:

$$L_k = \frac{1000}{X_i + M_i} \cdot \left[(X_{i,k} - M_{i,k}) - (X_i - M_i) \cdot \left(\frac{X_{i,k} + M_{i,k}}{X_i + M_i} \right) \right]$$

де: $X_{i,k}$ та $M_{i,k}$, X_i та M_i – обсяги експорту та імпорту за i -ю товарною групою та в цілому.

Якщо імпорт товару перевищує його експорт, то показник набуває від'ємного значення, що вказує на відсутність конкурентоспроможності країни на даному ринку (International Trade Center [47]).

5 Оцінка рівня зовнішньоекономічної безпеки до та після розгортання гострої фази конфлікту здійснювалася відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277 [29].

Реалізацію даного підходу доцільно поділити на дві великі логічні частини:

визначення характеристик і особливостей географічної структури

експорту/імпорту України та ролі РФ в них;

виявлення особливостей динаміки і структури взаємних торговельних відносин оцінку передумов конкурентної боротьби в руслі конфлікту інтересів та еволюції взаємної торговельної політики, а також їх вплив на розвиток національної економіки України.

Як можна побачити з рис. 2.2, географічна структура експортної торгівлі України має три центри тяжіння в регіональному аспекті: Європа, країни СНД та Азія. Частка американських країн є достатньо низькою (в середньому 4,2% за досліджуваний період), а значущістю регіону Австралії та Океанії взагалі можна нехтувати.

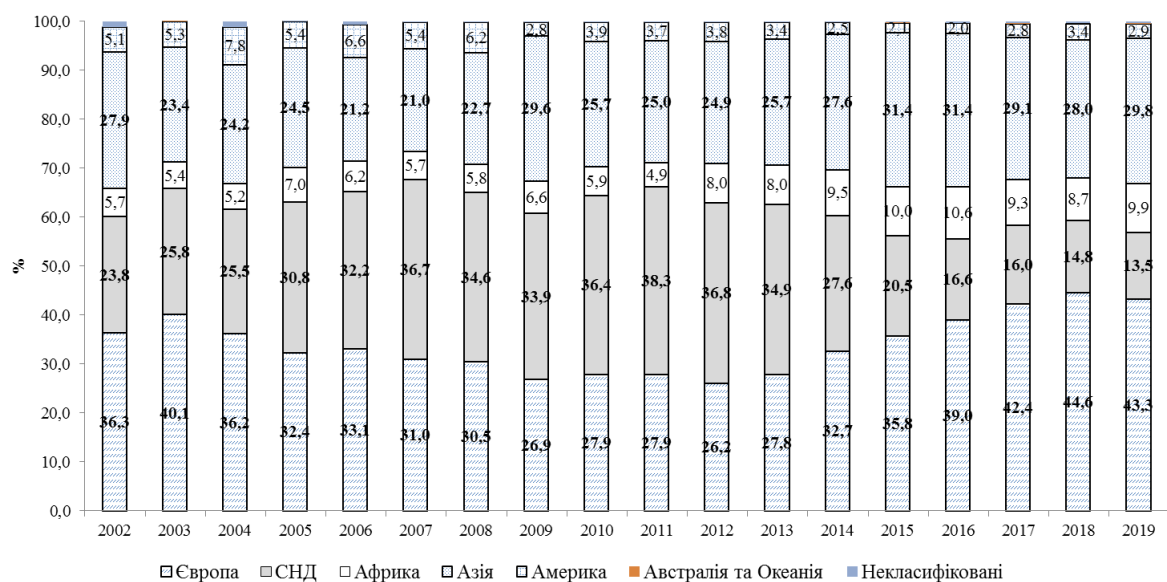

Рис. 2.2. Географічна структура експорту товарів з України в регіональному розрізі у 2002-2019 рр.

Джерело: побудовано авторкою на основі даних [43]

Якщо розглядати усереднені значення, то за весь період найбільшим торговельним партнером України були країни Європи (34,1%), на другому місці – країни СНД (27,7%), на третьому – Азійські країни (26,3%). Разом з тим, у 2008-2013 рр. чільне місце в множині країн-партнерів посідали саме країни СНД. Варто також звернути увагу, що максимальний період орієнтації експортних товарних потоків з України у країни СНД, зокрема у Російську Федерацію – 2005-2013 рр., в т.ч. з піковим рівнем – 2011 р.

Візуалізація регіональної структури товарного імпорту в Україну наведена на рис. 2.3. Як і в ситуації з товарним експортом, основні центри тяжіння – Європа (38,4% в середньому), СНД (37,7%), Азія (16,8%). Частка імпорту з Америки є незначною, але більш вагомою, ніж в експорті товарів. Іншими регіонами можна знехтувати.

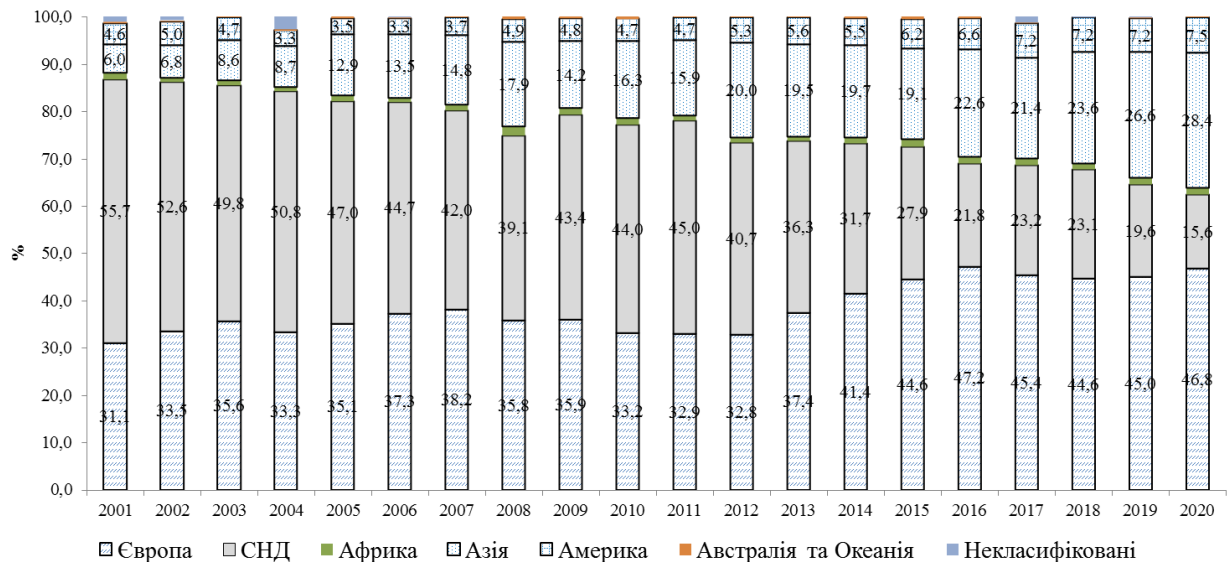

Рис. 2.3. Географічна структура імпорту товарів з України в регіональному розрізі у 2002-2019 рр.

Джерело: побудовано авторкою на основі даних [43]

Варто звернути увагу, що на відміну від експорту, значущість країн СНД в імпорті товарів в Україну на початку досліджуваного періоду була значно вищою (55,7%), причому вона послідовно скорочувалася до 2008 р. (до 39,0%), залишаючись найбільшою в регіональному розрізі. В період світової фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр. вагомість країн СНД в імпорті знову дещо підвищилася, а з 2013 року – стрімко скорочувалася на користь зростання значущості Європи та Азії.

Оцінка показників концентрації товарного експорту та імпорту за географічною ознакою (Дод. Б) дає змогу встановити наступне:

рівень концентрації експорту за показником Герфіндаля-Гіршмана протягом всього аналізованого періоду достатньо низьким; значення, близькі до нижньої межі помірної концентрації відзначалися у 2007-2011 рр., і надалі

послідовно скорочувалися, із суттєвим падінням за період гострої фази конфлікту з 2013-2016 рр. вдвічі;

протягом всього аналізованого періоду в трійку найбільших покупців українського експорту входила Російська Федерація: її частка в товарному експорті зростає з 17,6% у 2002 р. до 29,0% у 2011 р., а після початку гострої фази конфлікту у 2014 р. зменшилася з 18,2% у 2014 р. до 6,5% у 2019 р., причому вперше у 2019 році РФ опинилася аж на 3-му місці після Китаю та Туреччини; друге і третє місця в трійці найбільших імпортерів вітчизняних товарів у різні часи посідали Туреччина (2002 р., 2004-2015 рр., 2017 р.), Італія (2002-2003 рр., 2005-2008 рр., 2010-2011 рр.), ФРН (2003-2004 рр.), Китай (2009 р., 2013 р., 2015 р., 2019 р.), Єгипет (2012 р., 2014 р., 2016 р.), Польща (2016-2019 рр.); при цьому сумарна частка трьох імпортерів перевищувала 20% у 2005-2014 рр., тоді як надалі експорт був більш диверсифікованим;

в той же час індекс Лінди свідчить, що монопольність становища трьох найбільших експортерів мала загрозливий характер аж до 2019 р., сягнувши максимального рівня у 2011 р. ($IL = 485,4\%$ за нижньої межі надмірної ринкової влади трьох країн 200%), хоча після гарячої фази конфлікту, з 2015 р. до 2018 р., він перебував у області помірних значень;

пікові точки концентрації географічної структури імпорту за Герфіндалем-Гіршманом – 2004 р., 2010 р., після чого відповідний показник мав сталу тенденцію до спаду;

в той же час сумарна частка трьох найбільш важливих постачальників товарів в Україну була вищою (36,6%), ніж в експорті (30,3%); протягом періоду 2002-2017 р. головним партнером по імпорту була Російська Федерація, а її максимальна значущість (36,5% всього імпорту) була визначена у 2010 р.; починаючи з 2011 р. поступово частка імпорту з РФ скоротилася до 11,5% у 2019 р.; крім РФ до трійки партнерів-лідерів в імпорті протягом всього аналізованого періоду входила ФРН, а також Туркменістан (2002-2008 рр.) і Китай (2009-2019 рр.);

індекс Лінди концентрації трійкою лідерів вагомості в структурі з урахуванням різниці у частках імпорту між ними досягав максимуму у 2004-2005 рр. та 2010-2011 р.

Емпірична оцінка географічної структури надання послуг нерезидентам представлена на рис. 2.4.

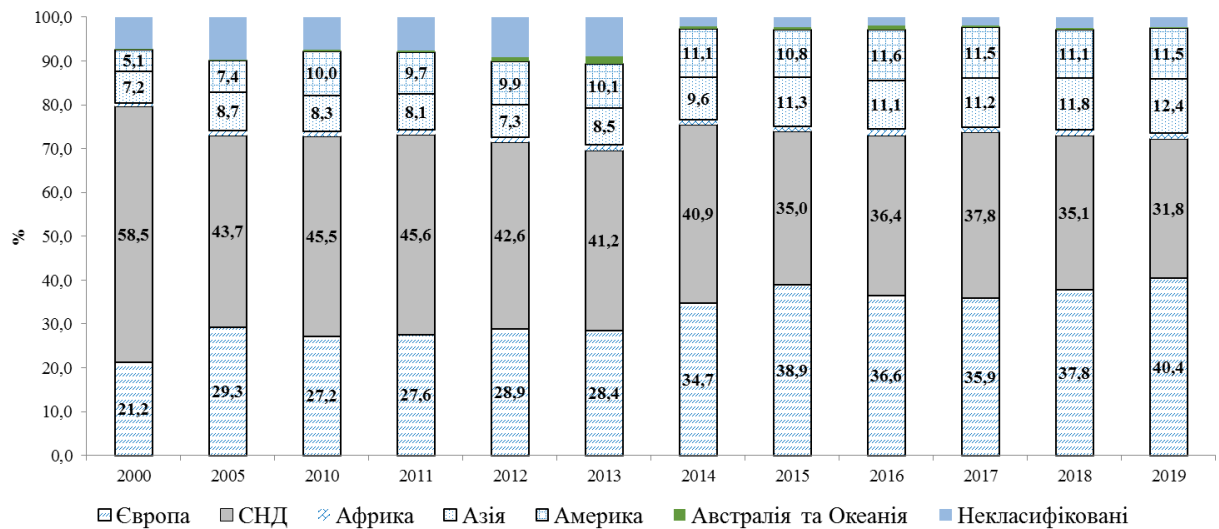

Рис. 2.4. Географічна структура експорту послуг з України в регіональному розрізі у 2000-2019 рр.

Джерело: побудовано на основі даних

Державної служби статистики України [11]

Основними центрами тяжіння експорту послуг є країни СНД, Європи та США, причому з плином часу вагомість європейського напрямку зростає за рахунок зниження значущості експорту послуг до СНД. В середньому частка країн СНД – 41,2%, Європи – 32,3%, Америки – 10,0%. Звертає на себе увагу значна частина некласифікованих юрисдикцій отримувачів послуг на початку аналізованого періоду та надалі.

Аналогічні дані щодо імпорту наведені на рис. 2.5. В імпорті послуг спостерігається протилежна картина – основними постачальниками послуг в Україну є європейські країни (в середньому 45,6% обсягу імпорту), країни Азії (17,9%), країни СНД (16,4%) за загальної тенденції сталого збільшення частки країн Європи та Азії і зменшення з 2014 р. вагомості країн СНД.

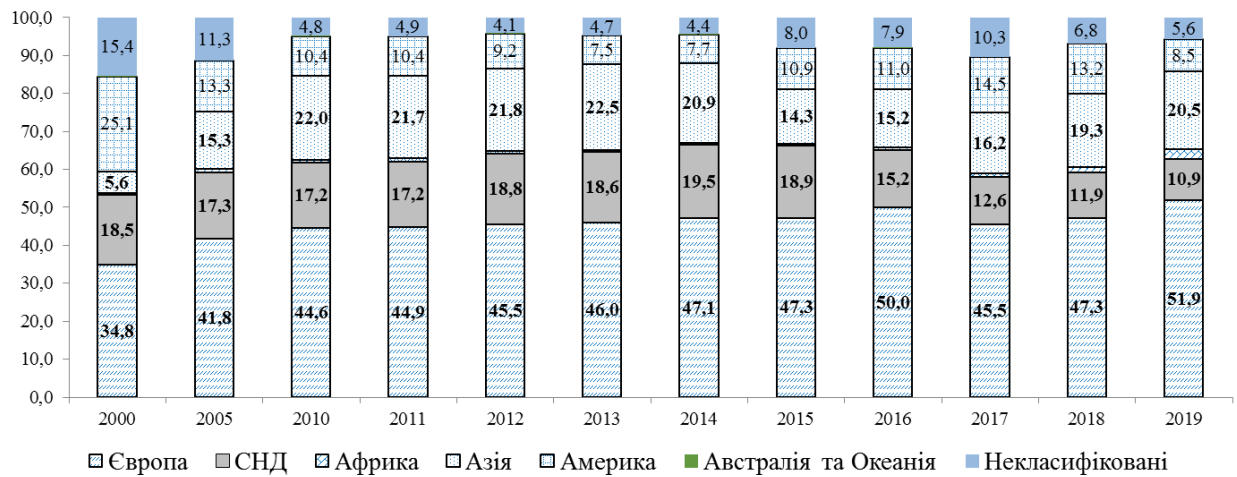

Рис. 2.5. Географічна структура імпорту послуг з України в регіональному розрізі у 2000-2019 рр.

Джерело: побудовано на основі даних

Державної служби статистики України [11]

Оцінка показників концентрації експорту та імпорту послуг за географічною ознакою (табл. 2.7) дає змогу встановити наступне:

в період 2000-2010 рр. величина концентрації експорту послуг за критерієм Герфіндаля-Гіршмана була високою, однак навіть її зниження у подальшому не призвело до належної диверсифікації постачання послуг іноземним споживачам;

протягом всього аналізованого періоду провідним імпортером послуг українських суб'єктів господарювання залишалася Російська Федерація – середня величина її частки в структурі експорту становить 37,0%, і навіть відкритий конфлікт з 2014 року не змінив цю ситуацію радикально; друге-третє місце посідали Велика Британія (2000, 2005, 2012-2013 рр.), Швейцарія (2011, 2013-2019 рр.), США (2014-2019 рр.); причому лише після 2014 року розрив між першим і другим за значущістю імпортерами українських послуг перестав бути критичним; сумарно два або три найбільших споживачі послуг охоплюють в середньому майже половину (47,3%) всього експорту;

Таблиця 2.7

Показники концентрації географічної структури українського експорту / імпорту послуг

Показники	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Експорт послуг												
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	3249,9	1804,3	1909,5	1690,1	1546,3	1540,9	1159,2	1192,2	1180,2	1238,3	1067,4	1756,4
Індекс Лінди*	1650,0	851,1	870,8	663,8	719,6	503,2	390,5	356,0	359,2	352,8	296,4	463,9
Сумарна частка країн із найвищою вагомістю в структурі експорту*	59,5	44,7	46,6	44,3	41,8	49,4	43,9	45,9	45,4	46,9	45,1	54,2
Імпорт послуг												
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	1167,8	714,5	753,1	702,3	696,2	826,8	672,2	645,7	634,0	510,1	427,5	445,8
Індекс Лінди**	144,0	142,3	125,9	133,4	128,3	115,9	135,3	124,4	122,6	137,0	109,3	116,2
Сумарна частка країн із найвищою вагомістю в структурі імпорту	38,8	25,2	40,5	38,7	38,4	44	34,3	34,5	23,6	28,5	22,6	24,2

Примітка: комірки, позначені сірим кольором свідчать про високі та помірні характеристики ринкової влади покупців у зовнішній торгівлі послугами України

* до 2012 року включно другу позицію в структурі посідали некласифіковані країни, тому індекс Лінди розрахований для двох найбільш значущих країн і сумарна частка в структурі експорту послуг також враховує тільки частки двох країн

** у 2000, 2005 та 2016 рр. другу або третю позицію в структурі посідали некласифіковані країни, тому індекс Лінди розрахований для двох найбільш значущих країн і сумарна частка в структурі імпорту послуг також враховує частки лише двох країн

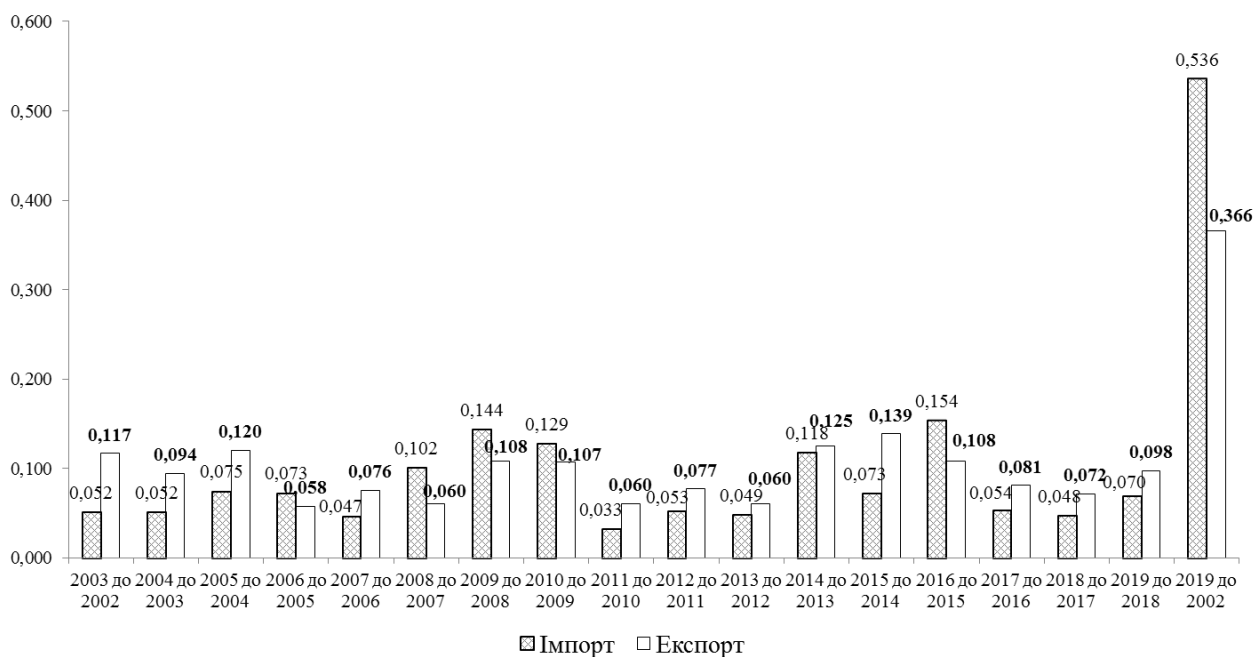
Джерело: розраховано авторкою на основі даних Державної служби статистики України [11]

це очевидним чином відобразилося у динаміці індексу Лінди, значення якого свідчать про надзвичайно критичну владу найбільших покупців, передусім, Росії, для українського експорту послуг;

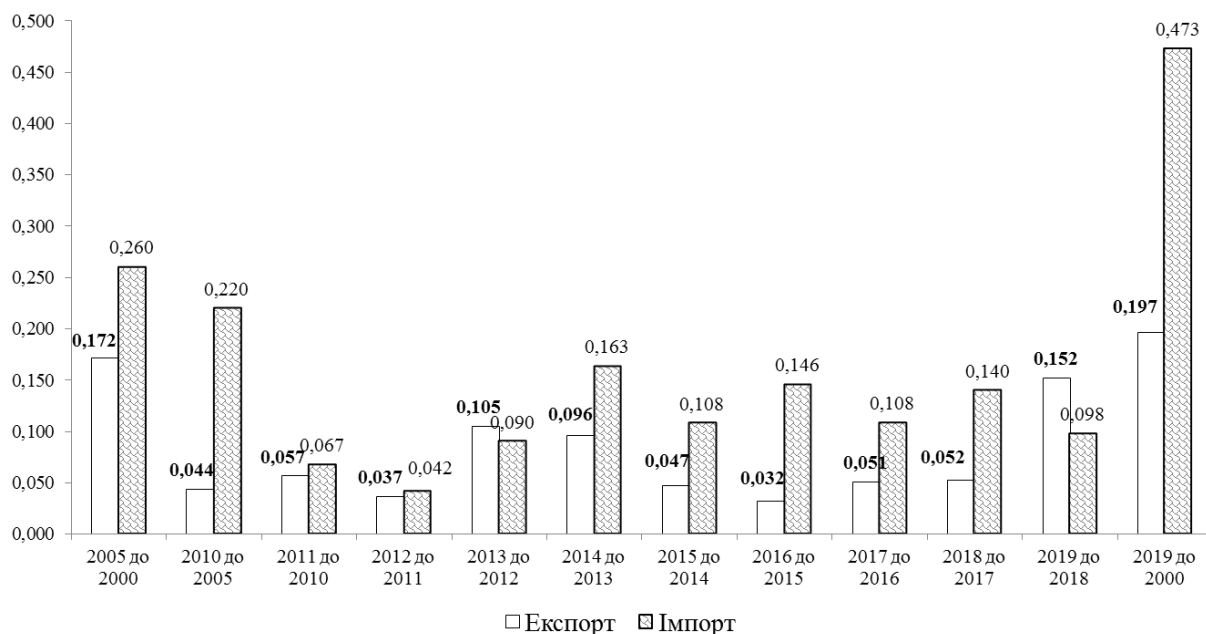
в імпорті послуг і за показником Герфіндаля-Гіршмана, і за показником Лінди відзначається більший ступінь дифузії ринкової влади постачальників; середня сумарна частка найбільших постачальників послуг склала 32,8%; і домінування Російської Федерації як одного з трьох найбільших постачальників послуг в Україну не настільки очевидна: вона зменшилася з 15,9% у 2000 р. до 7,2% у 2018 р., а у 2019 р. РФ навіть не увійшла до трійки лідерів; відмітною рисою ринкової влади трьох найбільших постачальників послуг є і незначний розрив між першим та другим акторами; в різні роки до трійки лідерів входили: США (2000, 2005, 2016-2019 рр.); Росія (2000-2015, 2017-2018 рр.); Велика Британія (2010-2019 рр.); Кіпр (2010-2013 рр.); ФРН (2014-2015 рр.), Туреччина (2019 р.).

Оцінка структурних змін в експорті/імпорті товарів та послуг в України, яка базується на розрахунку індексу Рябцева (рис. 2.6) свідчить, що в експорті-імпорті товарів зміна географічної структури відбувалася кумулятивно, оскільки практично жодне з порівнянь рік до року (крім значення зміни структури імпорту 2016 р. до 2015 р.) не знаходиться в області значень, що характеризують структурну трансформацію як «істотну».

Натомість у структурній динаміці експорту послуг можна помітити два моменти істотного рівня відмінностей у географічній структурі: 2005 до 2000 р. та 2019 до 2018 р. І вони обидва пов'язані із зміною ролі Російської Федерації як покупця послуг українських резидентів, хоча й по-різному: перший з них відображає різке зменшення частки РФ у експорті послуг, тоді як другий (2019 до 2018 р.) навпаки – значне зростання. Структурні зміни в імпорті послуг за географічною ознакою були більш кардинальним, і пов'язані одночасно із скорочення значущості Російської Федерації, а також, зміною складу основних партнерів у наданні послуг.

а) зовнішня торгівля товарами

б) зовнішня торгівля послугами

Рис. 2.6. Динаміка індексу Рябцева оцінки трансформації експорту та імпорту товарів /послуг України за географічною ознакою

Джерело: на основі авторських розрахунків

Конкретизація країн (Кіпр 2010-2013 рр., Велика Британія 2010-2019 рр.) дозволяє припустити, що ці послуги пов'язані із фінансовою діяльністю і призначені для виведення і страхування капіталів.

За підсумками аналізу концентрації та динаміки географічної структури експорту/імпорту товарів та послуг можна зробити низку висновків:

Російська Федерація була найбільшим торговельним партнером, і залишається значущим учасником зовнішньоторговельних операцій України і на сьогодні;

в зовнішній торгівлі товарами відзначається високий рівень залежності України товарами від головних партнерів, зокрема РФ, що створює передумови для чутливості зовнішнього сектору національної економіки України від ситуації та економічної політики в них; така залежність була найбільш значною в період світової фінансово-економічної кризи 2008-2010 р. та в період гострої фази російсько-українського конфлікту;

в зовнішній торгівлі послугами критична ситуація складається саме з експортом послуг – ринкова влада двох-трьох основних партнерів (зокрема РФ) є критичною;

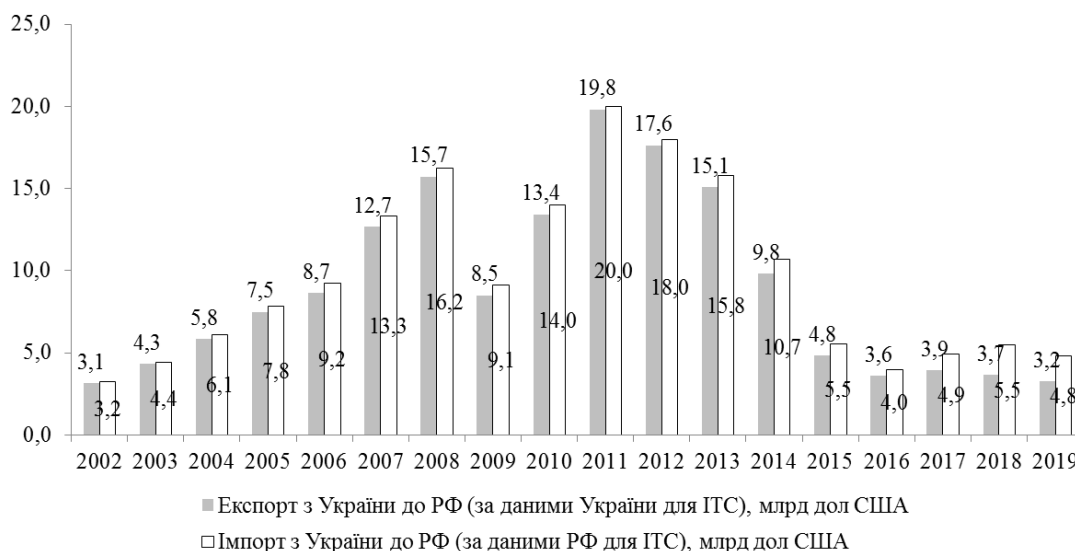
в той же час слід відзначити, що об'єктивний процес зменшення значущості Російської Федерації у експортно-імпортній торгівлі України товарами та послугами розпочався задовго до 2014 р., що свідчить про тривалість процесу нагромадження суперечностей у взаємних стосунках.

За цих умов потребують уточнення сфери перетину економічних інтересів обох країн, бекграунд і перспективи взаємної торговельної політики, оскільки ризики погіршення наслідків військово-політичного конфлікту між Україною та РФ для розвитку національної економіки наразі залишаються достатньо високими.

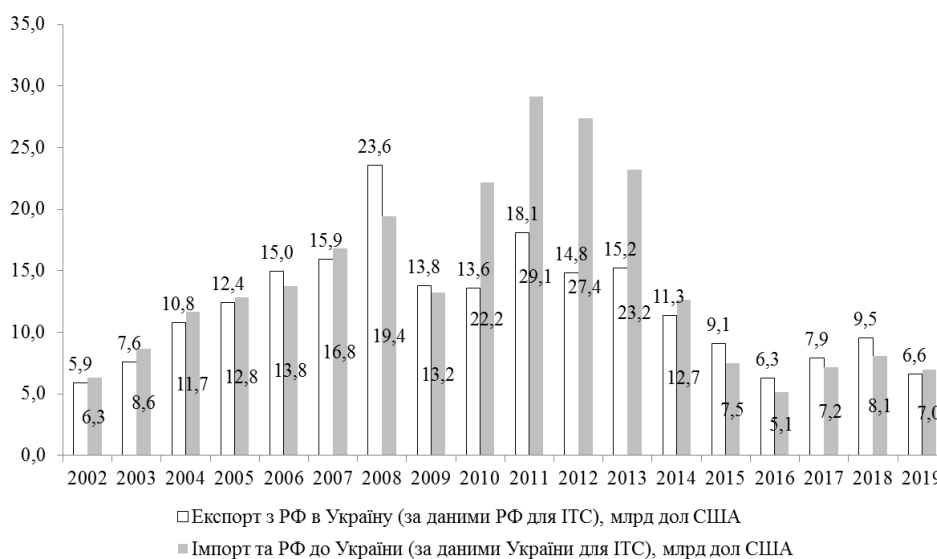
Дані про динаміку взаємної торгівлі України та Російської Федерації представлені на рис. 2.7.

Попри наявність різниці в прямих даних (яка може бути зумовлена дисбалансом оцінки валют обох країн відносно одне одного і по відношенню до долару США, різницею у методології розрахунку митної вартості та іншими причинами), в динаміці експорту та імпорту можна відслідкувати

тенденції зростання взаємної торгівлі у 2002-2008 рр., кризового її падіння у 2009 р., стрімке відновлення і пік у 2011 р, поступове скорочення протягом 2012-2016 рр., певне відновлення у 2017-2018 рр. і знову падіння у 2019 р.

а) експорт з України – імпорт до РФ

б) експорт з РФ – імпорт в Україну

Рис. 2.7. Динаміка взаємної торгівлі України та РФ у 2002-2019 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано на основі даних International Trade Center [43]

Важливо підкреслити, що вказані тенденції обумовлені цілим комплексом чинників, які впливають на взаємну торгівлю. За напрямом впливу їх можна поділити на дві групи:

позитивні: наявність коопераційних зв'язків, сформованих у системі розміщення продуктивних сил СРСР, східні характеристики ділових культур, ділової та технічної мови, схожість технічних та технологічних стандартів, існування зони вільної торгівлі СНД, полегшення конкуренції на світових ринках продукції з високим ступенем обробки в кооперації, участь господарських суб'єктів обох країн в капіталі одне одного;

негативні: макроекономічна нестабільність в обох економіках і в глобальному вимірі, прагнення до диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків, виходячи із статусу самостійних суб'єктів світової економіки, різний економічний потенціал та рівень його реалізації; формування предметної конкуренції при імпортозаміщенні і відновлення розірваних виробничих циклів в рамках національних економік, численні торговельні війни до 2014 р., військово-політична агресія РФ та взаємні санкції у різних секторах, починаючи з 2014 р.; відмова України від вступу до Євразійського економічного союзу на чолі з Російською Федерацією; погіршення умов торгівлі в зовні вільної торгівлі СНД.

Сучасні реалізації підтверджують висновок, що кількість та сила впливу негативних чинників є більш значущими. В результаті вага обох сторін у зовнішньоторговельних зв'язках скорочується (рис. 2.8).

Таким чином, підводячи проміжний підсумок в оцінці взаємної торгівлі України та Російської Федерації, слід відзначити наступне: тенденція до скорочення обсягів торговельного співробітництва між країнами існувала ще до 2014 р., коли виник військово-політичний конфлікт, і його наслідки, а також взаємні обмеження на торгівлю скоротили її обсяги. Перелам тенденції спостерігався лише у 2009-2011 рр., коли, з одного боку, економічні негаразди в Україні та світі призвели до прояву специфічного ефекту (погіршення характеристик вітчизняного сукупного попиту внаслідок кризових явищ призвело до концентрації імпорту на обмеженому колі найбільш нееластичних за попитом товарів (передусім, енергоносіїв) або більш дешевих товарів із близької за станом економіки РФ).

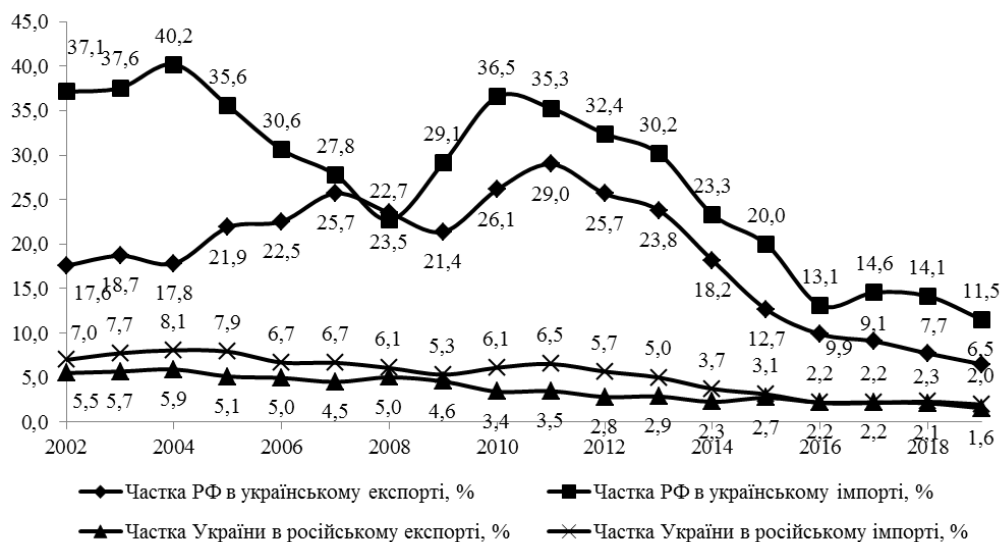

Рис. 2.8. Частка України та РФ у взаємній торгівлі, 2002-2019 рр.

Джерело: розраховано на основі даних International Trade Center [43]

Крім того, цей період урядування достатньо проросійські налаштованих В.Януковича та М.Азарова став періодом пожвавлення інтервенції російського капіталу в український бізнес. Можна сказати, що обидві країни були на одному боці у необхідності подолання наслідків світової кризи і взаємно допомагали одна одній по мірі власних можливостей

В той же час, однією з об'єктивних причин скорочення обсягів співробітництва стало бажання кожної країни забезпечити економічний суверенітет (Росія – від Заходу, Україна – від Росії), диверсифікувати зовнішньоторговельні зв'язки, виходячи з реальних або уявних міркувань економічної безпеки. З іншого боку, взаємні торговельні інтереси обох країн були принесені в жертву політичним мотивам ще до 2014 р., коли задовго до відкритої форми російсько-українського конфлікту, товарообіг знищувався санкціями, торговельними війнами та адміністративними бар'єрами в рамках політики підтримки національного виробника, створення потужностей для імпортозаміщення і просто політичного примусу до реінкарнації єдиного політико-економічного простору на теренах колишнього СРСР.

2.3 Оцінка передумов і наслідків конфлікту інтересів України та РФ в зовнішньоекономічній сфері для розвитку вітчизняної економіки

Аналіз ризиків економічної безпеки для України, які випливають із конкуренції України та РФ на світових ринках, є неможливим без оцінки товарної структури експорту та імпорту. Таку оцінку доцільно здійснювати з урахуванням особливостей динаміки взаємної торгівлі. Зокрема, раніше були виявлені наступні основні інтервали динаміки: 2002-2008 рр. – зростання обсягів торгівлі, 2009 р. – спад, пов'язаний із світовою фінансово-економічною кризою, 2010-2011 рр. – відновлення обсягів, 2012-2016 рр. – погіршення динаміки взаємної торгівлі, 2019 р. – рік спаду торгівлі після незначного відновлення. Виходячи з наведених інтервалів структурні показники та показники предметної спеціалізації були розраховані в точках 2002, 2008, 2009, 2011, 2016 та 2019 років.

Навіть емпірична оцінка (табл. 2.8) показує, що експорт РФ був і залишається більшою мірою моноспеціалізованим, ніж український.

Якщо в 2002 р., експорт з України був більш диверсифікованим, хоча із значною часткою (32,9%) продукції чорної металургії, то в подальшому, і особливо після розгортання військово-політичного конфлікту, основна стаття українського експорту – це продукція АПК (її частка зросла з 2002 р. з 13,3% до 44,4%), тоді як одночасно скоротилася значущість чорної металургії (з 32,9% до 19,6%) і третьої за значущістю позиції – мінеральних ресурсів (з 12,5% до 9,8%).

Що стосується Російської Федерації, то протягом всього аналізованого періоду основною позицією експорту були мінеральні ресурси (в середньому 59,1%) на тлі низької значущості продукції АПК. В той же час частка товарів з високим ступенем переробки в експорті РФ є мало того, що більшою, ніж в українському (17,8% у 2002 р. і 18,4% у 2019 р.), так до того ж виявила хоча і незначну, але позитивну динаміку у порівнянні з 2002 р.

**Агрегована структура загального експорту України
та Російської Федерації, %**

Групи товарів	2002	2008	2009	2011	2016	2019
Україна						
Продукція АПК	13,3	16,2	24,0	18,7	40,1	44,4
Мінеральні ресурси	12,5	10,5	9,8	15,0	7,2	9,8
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	9,3	9,0	7,8	9,3	5,2	5,3
Деревина, продукція деревообробної та паперової промисловості	3,2	2,5	3,7	3,2	4,4	3,7
Шкури і вироби з них, продукція текстильної промисловості, виробництво взуття тощо	5,0	2,3	2,6	1,8	2,5	2,4
Будівельні матеріали, дорогоцінні метали та камені	0,8	0,9	0,9	1,0	0,9	1,0
Чорна металургія	32,9	39,6	30,7	31,2	20,8	19,6
Кольорова металургія	6,7	1,7	1,6	1,2	1,1	1,0
Машини, обладнання та механізми	9,8	9,5	12,6	9,9	9,5	9,0
Транспортні засоби	3,8	6,5	4,0	7,1	1,5	1,8
Прилади та апарати	1,0	0,4	0,7	0,4	0,4	0,4
Інші	1,7	1,1	1,6	1,4	1,9	1,8
Російська Федерація						
Продукція АПК	2,0	1,8	3,1	2,2	6,0	5,9
Мінеральні ресурси	53,1	66,7	63,7	69,2	48,2	53,5
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5,0	5,4	4,8	5,7	6,5	6,0
Деревина, продукція деревообробної та паперової промисловості	4,4	2,4	2,7	2,0	3,4	3,0
Шкури і вироби з них, продукція текстильної промисловості, виробництво взуття тощо	0,8	0,2	0,2	0,1	0,4	0,4
Будівельні матеріали, дорогоцінні метали та камені	3,4	1,2	1,6	0,9	3,5	4,0
Чорна металургія	6,7	6,8	5,9	4,7	5,7	5,2
Кольорова металургія	6,7	4,2	4,7	3,6	4,4	3,7
Машини, обладнання та механізми	3,9	2,2	2,7	1,7	3,8	3,4
Транспортні засоби	4,1	1,3	1,1	1,0	1,3	1,2
Прилади та апарати	0,6	0,3	0,3	0,2	0,5	0,4
Інші	9,2	7,6	8,9	8,1	16,1	13,3

Джерело: розраховано на основі даних International Trade Center [43]

Втім, варто відзначити, що у період після початку конфлікту між РФ та Україною частка такої продукції в експорті скорочується.

Розрахунок показників концентрації наведений в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

**Розрахунок показників концентрації товарних структур експорту
України та Російської Федерації**

Показники	2002	2008	2009	2011	2016	2019
Експорт з України						
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	1132,77	1386,62	951,74	1014,75	847,72	931,94
Індекс Лінди	318,8	476,7	285,2	346,3	156,2	168,5
Сумарна частка трьох товарних груп із найвищою вагомістю в структурі експорту	46,1	46,0	41,8	41,1	45,3	46,3
Експорт з Російської Федерації						
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	2942,0	4429,4	4096,5	4741,3	2548,2	2961,1
Індекс Лінди*	1043,3	1077,0	1285,7	476,2	944,0	1220,9
Сумарна частка двох товарних груп із найвищою вагомістю в структурі експорту	68,6	71,8	67,9	82,4	52,2	56,8

Примітки: сірим кольором позначені комірки, в яких значення показників попали у зону критичної концентрації структури згідно з шкалами градації відповідних показників

* до числа товарних груп з найбільшою вагою в структурі експорту Російської Федерації потрапила класифікаційна категорія «Товари, не вказані в інших групах»; тому для розрахунку індексу Лінди використовувалася формула для двох факторів.

Джерело: розраховано автором на основі даних International Trade Center [43]

На основі наведених даних можна сказати наступне:

рівень концентрації товарної структури за індексом Герфіндаля-Гіршмана в Україні значно нижчий, ніж в РФ;

при взятті до розрахунку стандартних (а не агрегованих) товарних груп в експорті, індекс Лінди свідчить про зниження рівня концентрації структури в Україні: так, якщо в 2002 р. розрив між найбільш значущою позицією експорту (чорні метали, 29,8%) та другою (мінеральні палива, нафта та нафтопродукти, 9,2%) складав 3,24 разу, то в 2019 розрив між лідером (зернові культури, 19,3%) та другою позицією (чорні метали, 17,5%) складає лише 1,1 разу; в той же час відповідні розриви між лідером (мінеральні

палива, нафта та нафтопродукти) і другою позицією (чорні метали) в РФ склали 10,4 та 12,2 разу у 2002 та 2019 рр. відповідно.

В цілому проведений аналіз загальної товарної структури експорту обох країн свідчить про: деіндустріалізацію українського експорту, особливо з урахуванням скорочення частки продукції з високим ступенем обробки, яка відображена в останніх трьох рядках відповідної частини таблиці, (з 16,3% до 12,9%) і практичну незмінність сировинного характеру експорту з РФ; відносно більшу вагомість внеску товарних груп з невеликою структурною часткою у вітчизняний експорт, тоді як експорт РФ більш чутливий до коливань ринку конкретних товарів групи мінеральних палив.

Варто звернути увагу і на той факт, що зміна товарної структури російського експорту є досить незначною. Індекс Рябцева мав значення в області «суттєвіші відмінності» лише при порівнянні структур експорту 2016 та 2011 років. І ці зміни як раз можна оцінювати як найбільш позитивні, оскільки вони стосувалися скорочення частки мінеральних ресурсів в експорті і збільшення частки готової продукції з високим ступенем обробки), однак санкційні заходи 2016-2019 рр. звели нанівець ці позитивні зміни. В той же час оцінка змін в українському експорті у 2016 р. в порівнянні з 2011 р. та у 2019 р. у порівнянні з 2016 р. знаходиться в категорії «значні відмінності», хоча такі відмінності не зумовлені позитивною динамікою технологічного експорту, а навпаки – пов'язані зі зростанням експорту АПК

Розрахунок індексу Балаші дозволяє порівняти наявні порівняльні конкурентні переваги обох країн на світових ринках до і після виникнення конфлікту (табл. 2.10).

Зокрема, слід вказати, що окрім продукції АПК і харчової промисловості (Україна) та паливно-енергетичних матеріалів (РФ) реалізовані переваги (ситуація, коли частка в експорті даної країни є вищою, ніж середня частка в світовому експорті) міжнародної спеціалізації обох країн є схожими.

Таблиця 2.10

**Найявні порівняльні конкурентні переваги України та РФ в експорті
до (2011 р.) і після (2019 р.) виникнення конфлікту між країнами**

2011 рік	2019 рік
Україна	
молочна продукція, яйця, натуральний мед, зернові культури, продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; насіння і плоди олійних рослин; жири та олії тваринного або рослинного походження	м'ясо та їстівні субпродукти; молочна продукція, яйця, натуральний мед, зернові культури, продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; насіння і плоди олійних рослин; жири та олії тваринного або рослинного походження; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів; інші продукти рослинного походження
цукор і кондитерські вироби з цукру; какао та продукти з нього; продукти переробки овочів, плодів, горіхів або інших частин рослин; готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби; тютюн і промислові замінники тютюну	цукор і кондитерські вироби з цукру; какао та продукти з нього; продукти переробки овочів, плодів, горіхів або інших частин рослин; готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби; тютюн і промислові замінники тютюну
сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент; руди, шлак і зола	сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент; руди, шлак і зола
продукти неорганічної хімії; добрива; екстракти дубильні або барвні; таніни та їх похідні, барвники, пігменти та інші фарбувальні матеріали, фарби і лаки; замазки та інші мастики; чорнило, туш	продукти неорганічної хімії; добрива; шкури необроблені (крім натурального та штучного хутра) і шкіра вичинена
деревина і вироби з деревини; папір і картон; керамічні вироби	деревина і вироби з деревини; вата, повсть і неткані матеріали; спеціальна пряжа; шпигати, мотузки, троси та канати і вироби з них
чорні метали, вироби з чорних металів; інші недорогоцінні метали; металокераміка; вироби з них	чорні метали, вироби з чорних металів; інші недорогоцінні метали; свинець і вироби з нього металокераміка; вироби з них
залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини	залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини
РФ	
зернові культури	зернові культури, риба і ракоподібні; жири та олії тваринного або рослинного походження
сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент; палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні	сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент; руди, шлак і зола; палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні
продукти неорганічної хімії; добрива	продукти неорганічної хімії; добрива; порох і вибухові речовини; піротехнічні вироби
деревина і вироби з деревини;	деревина і вироби з деревини; маса з деревини або з інших волокнистих целюлозних матеріалів
чорні метали; нікель і вироби з нього; алюміній і вироби з нього; інші недорогоцінні метали	чорні метали; мідь і вироби з неї; нікель і вироби з нього; алюміній і вироби з нього; інші недорогоцінні метали
залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини; інші оброблені товари	залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини; інші оброблені товари

Джерело: визначено авторкою з використанням індексу Балаші на основі даних International Trade Center [43]

Додаткова різниця полягає в експорті окремих корисних копалин та лісу, обсяги або номенклатура яких в Російській Федерації дозволяють спеціалізуватися саме на них.

В той же час, оцінка за формулою Лафайя (дод. Б) дещо видозмінює характеристику товарної структури конкурентоспроможності обох країни (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

**Оцінка конкурентоспроможності України та РФ на світовому ринку
за критерієм Лафайя до (2011 р.) і після (2019 р.) виникнення
конфлікту між країнами**

Україна	Російська Федерація
2011	
молочна продукція, овочі та деякі їстівні коренеплоди і бульби; <i>зернові культури продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина</i> ; насіння і плоди олійних рослин; <i>рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів</i> ; какао та продукти з нього; готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби; алкогольні та безалкогольні напої і оцет	<i>зернові культури; продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів;</i>
<i>продукти неорганічної хімії; руди, шлак і зола</i> ; сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент;	<i>продукти неорганічної хімії; руди, шлак і зола</i> ; палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні
<i>добрива</i>	<i>добрива</i> ; порох і вибухові речовини; піротехнічні вироби
натуральне та штучне хутро; вироби з нього; <i>деревина і вироби з деревини</i>	шкури необроблені (крім натурального та штучного хутра) і шкіра вичинена; <i>деревина і вироби з деревини</i> ; маса з деревини або з інших волокнистих целюлозних матеріалів
друкована продукція, періодичні видання або інша продукція поліграфічної промисловості	
<i>чорні метали і вироби з них; мідь и вироби з неї; інші недорогоцінні метали</i>	<i>чорні метали; мідь и вироби з неї</i> ; нікель і вироби з нього; алюміній і вироби з нього; цинк та вироби з нього; <i>інші недорогоцінні метали</i>
	перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них; біжутерія; монети
залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини; судна, човни та інші плавучі засоби	
інші оброблені товари	
2019	

Україна	Російська Федерація
<i>зернові культури</i> , м'ясо та їстівні субпродукти; молочна продукція, овочі та деякі їстівні коренеплоди і бульби; <i>продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; насіння і плоди олійних рослин; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів; жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски; цукор і кондитерські вироби з цукру; готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби; продукти переробки овочів, плодів, горіхів або інших частин рослин; тютюн і промислові замітники тютюну</i>	<i>зернові культури</i> , риба і ракоподібні; <i>продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів;</i>
продукти неорганічної хімії; <i>руди, шлак і зола</i> ; сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент;	<i>руди, шлак і зола</i> ; палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні
	добрива; порох і вибухові речовини; піротехнічні вироби
натуральне та штучне хутро; вироби з нього; <i>деревина і вироби з деревини</i>	<i>деревина і вироби з деревини</i> ; маса з деревини або з інших волокнистих целюлозних матеріалів
друкована продукція, періодичні видання або інша продукція поліграфічної промисловості	
<i>чорні метали</i> і вироби з них <i>мідь и вироби з неї</i> ; свинець і вироби з нього; <i>інші недорогоцінні метали</i>	<i>чорні метали; мідь и вироби з неї</i> ; нікель і вироби з нього; алюміній і вироби з нього; інші недорогоцінні метали; <i>інші недорогоцінні метали</i>
<i>перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них; біжутерія; монети</i>	<i>перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них; біжутерія; монети</i>
залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини; літальні апарати, космічні апарати та їх частини; судна, човни та інші плавучі засоби	
одяг та додаткові речі до одягу, текстильні, крім трикотажних, меблі	інші готові вироби, крім продукції машинобудування

Примітка: напівжирним курсивом виділені товарні групи, в яких передумови для конкуренції на світових ринках сформовані в обох країнах

Джерело: визначено авторкою з використанням формули Лафайя на основі даних International Trade Center [43]

По-перше, можна помітити втрату окремих переваг в експорті Україною внаслідок втрати доступу до родовищ корисних копалин та виробничих потужностей в анексованому Криму та на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. По-друге, при характеристиці з

використанням критерію Лафайя слід розуміти, що до уваги береться різниця між експортом та імпортом, зважена на порівняльні переваги спеціалізації на певному товарі, тому власне наявність конкурентної переваги повинна доповнюватися оцінкою потреби внутрішнього ринку у певних товарах та різницею у структурі експорту та імпорту за конкретними товарними групами.

В цілому ж варто відзначити, що особливість предметної конкуренції як передумови конфлікту інтересів України та РФ на зовнішніх ринках полягає в тому, що вона стосується промислової продукції з низьким ступенем переробки сировини (чорні метали, руди, шлак і зола, мідь и вироби з неї), і продукції АПК (зернові культури, продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів). Причому серед названих товарних груп більшість – це ті, які входять у трійку та десятку найбільш вагомих статей експорту обох країн.

Разом з тим, слід звернути увагу на той факт, що РФ, на відміну від України, має порівняльну перевагу у торгівлі т.зв. іншими переробленими товарами (групи 94-99 УКТ ЗЕД), мала домінуючу роль в постачанні до України паливно-енергетичних ресурсів, а з іншого боку – значну залежність від України як транзитної країни у постачанні газу в Європу. Політика РФ у цій сфері, яка буде розглянута нижче, була спрямована на забезпечення стабільності і привабливих умов збуту таких товарів, особливо з урахуванням виявленої вище чутливості експорту РФ від відповідної товарної групи.

Крім того, без відновлення коопераційних зв'язків та без зняття санкцій, накладених західними країнами, неможливою є реалізація конкурентних переваг РФ в сфері важкого машинобудування, літакобудування тощо.

Якщо вести мову про товарну структуру взаємної торгівлі, то варто розділяти:

- 1) зміну структури взаємного експорту (тобто зміни часток кожної товарної групи в обсязі експорту з України в РФ та імпорту з РФ) задля дослідження зміни товарної структури географічно локалізованих потоків;
- 2) зміну частки РФ в обсягах експорту з України та імпорту в Україну за кожною товарною групою – це дасть змогу відслідкувати зміну ролі РФ у зовнішній торгівлі України в розрізі товарних груп.

В агрегованому вигляді емпіричні дані по структурним змінами представлені в табл. 2.12. Показники концентрації, наведені в таблиці, розраховувалися на первинній структурі, яка не проходила агрегування.

Таблиця 2.12

**Товарна структура обсягів експорту з України в РФ та з РФ до України
(частки товарів у обсязі географічно локалізованого експорту), %,
та показники її концентрації**

Агрегати товарних груп	2002	2008	2009	2011	2016	2019
Експорт з України до РФ						
Продукція АПК	20,4	12,2	16,3	10,2	1,9	2,0
Мінеральні ресурси	2,8	8,3	9,3	16,1	3,7	5,2
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	12,0	7,8	9,7	8,6	15,9	28,8
Деревина, продукція деревообробної та паперової промисловості	6,3	4,0	6,6	4,2	6,2	3,3
Шкури і вироби з них, продукція текстильної промисловості, виробництво взуття тощо	1,1	1,0	1,0	0,9	1,5	1,4
Будівельні матеріали, дорогоцінні метали та камені	2,2	1,6	1,7	1,6	1,9	2,6
Чорна металургія	16,6	22,8	17,6	19,3	18,5	26,0
Кольорова металургія	2,6	2,1	2,2	1,3	2,1	2,7
Машини, обладнання та механізми	24,0	19,0	24,0	16,4	16,9	18,2
Транспортні засоби	10,1	19,3	8,5	19,4	4,1	7,7
Прилади та апарати	0,9	0,7	1,1	0,7	0,6	0,7
Інші	1,1	1,3	2,1	1,3	1,2	1,4
Індекс Герфіндаля-	706,8	776,2	665,0	868,1	572,9	1155,6

Агрегати товарних груп	2002	2008	2009	2011	2016	2019
Гіршмана						
Індекс Лінди	216,5	116,6	171,4	122,4	119,2	137,5
Імпорт з РФ в Україну						
Продукція АПК	2,2	3,9	4,0	2,5	0,9	0,5
Мінеральні ресурси	66,3	46,2	64,2	68,7	39,3	59,6
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5,9	10,2	10,5	8,1	25,1	14,0
Деревина, продукція деревообробної та паперової промисловості	2,9	2,4	2,3	1,6	4,2	3,1
Шкури і вироби з них, продукція текстильної промисловості, виробництво взуття тощо	1,1	0,5	0,5	0,4	0,9	0,6
Будівельні матеріали, дорогоцінні метали та камені	0,7	1,4	1,2	0,9	1,9	1,6
Чорна металургія	3,7	11,4	4,1	5,0	6,3	5,5
Кольорова металургія	2,4	2,9	2,3	2,2	3,6	3,2
Машини, обладнання та механізми	8,7	10,5	7,7	6,6	13,9	8,5
Транспортні засоби	5,1	8,8	2,1	3,2	2,9	2,5
Прилади та апарати	0,6	0,7	0,5	0,5	0,4	0,3
Інші	0,2	0,9	0,5	0,3	0,6	0,6
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	4245,5	2241,1	3908,8	4633,8	1654,5	3477,6
Індекс Лінди	1018,0	415,8	1130,5	1195,6	275,7	869,3

Джерело: розраховано на основі даних International Trade Center [43]

Як можна побачити з даних таблиці, концентрація структури експорту з України до РФ за Герфіндалем-Гіршманом залишається низькою, однак після спаду у періоді 2011-2016 рр., який включає час гострої фази збройного конфлікту, за 2016-2019 рр. відбулося посилення концентрації майже на 600 пунктів. Тенденція змін індексу Лінди приблизно така ж.

Однак слід відзначити, що у 2019 р. він, на відміну від 2016 р., опинився в зоні помірних ризиків концентрації через підвищення значущості трьох товарних груп (чорні метали, продукція неорганічної хімії, машини, обладнання, механізми та котли) експорту в РФ у динаміці. Важливо пам'ятати, що за першою та другою із зазначених товарних груп Росія та Україна знаходяться в стані предметної конкуренції, а експорт за третьою

групою є дуже чутливим до політичних рішень РФ через той факт, що за відповідною товарною групою на світовому ринку точиться значна конкуренція, а технологічний рівень вітчизняної продукції не завжди дозволяє їй конкурувати. За цих умов основним ринком збуту залишається саме СНД, зокрема, Євразійське економічне співтовариство, в якому домінує Російська Федерація.

Товарна структура імпорту з РФ концентрована набагато більше – обидва показники концентрації свідчать про надмірну концентрацію структури імпорту на мінеральних паливах, нафті та нафтопродуктах. І хоча вартісні обсяги імпорту за цією товарною групою скоротилися на 80% у порівнянні з 2011 роком, слід відзначити, що за 2016-2019 рр. цей показник все ж таки збільшився вдвічі, що свідчить про об'єктивну складність подолання залежності такого критичного імпорту від Російської Федерації.

В другому аспекті слід звернути увагу на наступні особливості:

серед товарних груп, у яких експорт в РФ складає більше половини загального обсягу експорту по групі з України, у 2011 р. (пікова дата взаємних торговельних відносин до розгортання конфлікту) відзначаються: м'ясо і м'ясопродукти; риба; молочна продукція, яйця і мед; продукти з какао; алкогольні напої; продукти переробки овочів; пробка та вироби з неї; соль, сірка, вапняк та цемент; полімерні матеріали; папір та картон і друковані вироби з них; коври, зонти; кам'яні та керамічні вироби; олово та вироби з нього; машини, обладнання та котли; залізничний та інший наземний рухомий транспортний склад; у 2019 р. таких позицій лише чотири: пробка та вироби з неї (на РФ припадає 55,0% всього українського експорту); нікель та вироби з нікелю (53,2%), продукти неорганічної хімії (77,7%), шелак природний неочищений; камеді, смоли та інші рослинні соки і екстракти (63,6%);

серед товарних груп, на експорт яких до України припадає більше 30% всього експорту РФ за такою групою, у 2011 р. відзначаються: молочна продукція, яйця і мед; чай, кава, мате і спеції (75% всього експорту РФ);

продукти з м'яса та риби; фармацевтичні продукти; мило; пластмаси; хлопок, інші текстильні волокна; пакувальні тканини; коври (89%); спеціальні тканини; спецодяг; скло; свинець; залізничний рухомий склад; у 2019 р. частка України в експорті РФ за конкретними товарними групами значно зменшилася – 15% і більше у товарній структурі припадало лише на такі групи, як: м'ясо (17%), молочна продукція (15,0%), фрукти і горіхи (15,1%); фармацевтичні продукти (30%); хлопок (20,9%), трикотаж (24,7%);

щодо ролі РФ у товарній структурі загального імпорту України, то у 2011 р. більше 50% всього імпорту припадало на РФ за такими товарними групами, як: мінеральні палива, нафта та нафтопродукти (68,9%), добрива (66,4%); маса з деревини та целюлози (75,8%); нікель та вироби з нього (85,9%); свинець та вироби з нього (80,9%); залізничний рухомий склад (58,4%); у 2019 р. частка РФ була вища за 40% за товарними групами: продукти неорганічної хімії (44,4%); маса з деревини та целюлози (57,4%); нікель та вироби з нього (71,6%); свинець та вироби з нього (47,7%); залізничний рухомий склад (40,9%), тобто практично за всіма критичними групами 2011 р. відбулося зменшення обсягів залежності від РФ, а частка мінеральних палив з РФ склала лише третину від всього їх імпорту Україною.

Існуючі передумови та проблеми розвитку торговельно-економічного співробітництва РФ та України, розглянуті вище, складають об'єктивний базис формування конфлікту інтересів у двосторонніх відносинах. Однак подекуди більш значущу роль відіграє суб'єктивний базис, представлений інституційним забезпеченням торговельно-економічних відносин. Мова йде про взаємну торговельну політику та участь країн у багатосторонніх угодах. У даному випадку ці два аспекти дуже щільно пов'язані. Крім того, дуже часто ті або інші рішення ухвалювалися у зв'язку із рішеннями іншої сторони.

Історично початком створення взаємної торговельної політики України та РФ можна вважати підписання Протоколу про відновлення дипломатичних відносин між РФ та Україною від 14.02.1992 р. Надалі у 1992-1993 рр. було ухвалено низку угод: Угода між РФ та Україною про

подальший розвиток міждержавних відносин, Угода між Урядом РФ та Урядом України про взаємне заснування торговельних представництв, Угода між Урядом РФ та Урядом України про вільну торгівлю та Угода про реалізацію режиму вільної торгівлі, Угода між урядом РФ та Урядом України про співробітництво та взаємодопомогу у митних справах. Вказані документи були покликані вирішити проблему полегшення руху товарів після утворення державних та митних кордонів.

Як буде показано нижче, режим вільної торгівлі між РФ та Україною не був стабільним: за низкою товарних груп, які є предметом конкуренції або мали критичне значення для кожної з країн (продукція сільського господарства, АПК та харчової промисловості, енергоносії, продукція чорної металургії) в різні часи звільнялися з-під дії цього режиму, в основному зі збитком для України. Внаслідок цього Україна з часом стала застосовувати заходи підтримки низки галузей, які підвищили спроможність конкурувати на світових ринках. До їх числа належать: а) спеціальний режим ПДВ та податку на прибуток у сільському господарстві; б) промислові субсидії у формі секторальних програм (вугільна промисловість, суднобудування, літакобудування і космічна промисловість, сільгоспобладнання, ГМК); в) фактично створена ситуація дискримінації на ринку електроенергії та газу, коли промислові підприємства отримували енергоносії за зниженим тарифом; г) фактично приховане субсидіювання у вигляді стримування тарифів на залізничні перевезення.

Варто підкреслити, що попри підписання згаданих вище двосторонніх угод про вільну торгівлю, РФ зберегла тарифні обмеження на експорт та імпорт, в той час як Україна фактично ліквідувала як тарифні, так і нетарифні бар'єри. Так, Україна і дотепер практично не використовує тарифного регулювання експорту, а квотування і ліцензування досить лібералізовані. В той же час РФ навпаки – експортне мито було збережене на велику кількість найменувань товарів: в основному високоліквідних товарів сировинної групи та енергоносіїв, які були предметом критичного для України імпорту. Крім

того, протягом всього періоду становлення сучасних торговельних відносин між двома країнами саме РФ вживала оперативних заходів із вилучення низки товарів з режиму вільної торгівлі (наприклад, у 1997 та 2001 рр.), що призводило до підвищення асиметрії відносин.

Додатковим прикладом обмежувальної політики РФ у відношенні до України є угоди про торгівлю продукцією металургії, згідно з якими запроваджувалися нетарифні заходи обмеження експорту з України до РФ.

У 2012 р. Україна ратифікувала Договір про зону вільної торгівлі СНД. Особливістю цього і попереднього двостороннього договору є те, що ними передбачена безмитна торгівлі всіма категоріями товарів, окрім заздалегідь встановлених виключень. До таких виключень у відношенні до РФ Україна встановила цукор, низку продуктів кольорової металургії, відходи чорної металургії, худоба, шкіри тощо. В цілому угода дозволила РФ забезпечити захист за 115 найменуваннями продукції, в т.ч. сировинним і паливно-енергетичним товарам.

Іншою особливістю взаємної торговельної політики стало широке використання різних спеціальних заходів – інструменту, відомого як торговельні війни. Про головну складову торговельних війн між РФ та Україною – газові війни – мова йтиме нижче. Разом з тим, слід звернути увагу на той факт, що в інших галузях інтенсивність використання антидемпінгових заходів, технічних бар'єрів та ін. зросла з 2006 р.

У табл. 2.13 наведена стисла хронологія «газових конфліктів» між РФ та Україною. Вони мали декілька передумов: критичність імпорту енергоносіїв для України; критична значущість експорту енергоносіїв для наповнення російського бюджету; ринок ЄС був і залишається навіть сьогодні важливим для РФ як з точки зору обсягів збуту, так і з політичної точки зору; корпорація «Газпром» не змогла встановити контроль над українською ГТС попри весь політичний пресинг.

Таблиця 2.13

Хронологія «газових конфліктів» між РФ та Україною

Період	Події
1992-1993 рр.	Виникнення боргу за газ у України перед РФ – призупинення поставок і укладення угоди на будівництво «Ямал-Західна Європа»; перехід на світові ціни на нафту і газ; несанкціонований відбір газу з ГТС; російська пропозиція про передавання ГТС України в оренду РФ
1994-1995 рр.	Зростання боргу за газ; висунення РФ вимоги про передачу активів української ГТС за рахунок сплати боргу – врегулювання «в нуль» після поступок України у суперечці щодо закордонних активів колишнього СРСР та передавання Газпрому державних облігацій України; розділення плати за імпорт та транзит
1997 р.	Україна висуває вимогу про підвищення вартості транзиту; постачання газу в якості оплати за транзит
2004-2005 рр.	Фіксація ціни на газ в розмірі 50 дол за 1000 м ³ ; початок будівництва газогонів «Ямал-Західна Європа» та «Північний потік»
2006 р.	Вимога РФ погодитися на ціну 160 дол за 1000 м ³ ; після відмови України – встановлення ціни 220-230 дол
2009 р.	Зростання боргу за газ; припинення подавання газу в Україну та зменшення подавання в ЄС; несанкціонований відбір газу; втручання ЄС у двосторонні відносини з газового питання
2010 р.	Харківські угоди про спеціальну формулу розрахунку ціни, безумовну оплату всього законтракованого обсягу, знижку 30% за продовження терміну перебування Чорноморського флоту РФ в Україні
2012-2013 рр.	Ціна на газ для України - 410-420 дол за 1000 м ³ – більше, ніж для Австрії (275 дол), Туреччини (375 дол.), але менше, ніж для Македонії – 564 дол., Польщі – 525,5 дол, Боснії – 515,2 дол, Чехії – 503,1 дол, Болгарії – 501 дол (варто відзначити, що частка Газпрому в цих країнах на ринку складає від 60 до 90%); спроби створити консорціум з модернізації та управління українською ГТС; попередження РФ про можливий перегляд відносин з ЄС у випадку, якщо російські інтереси в консорціумі не будуть враховані, в т.ч. стосовно незастосування норм III енергопакету ЄС
2014-2015 рр.	Ціна на газ для України – 485 дол за 1000 м ³ ; вимога України привести газові угоди у відповідність до норм III енергопакету ЄС; поступовий перехід України на реверсні поставання газу з Європи та відмова від прямих поставок з РФ; РФ подає у Стокгольмський арбітраж позов про сплату невикористаного, але законтракованого газу і відповідної пені
Після 2015 р.	Виграш України у Стокгольмському арбітражі; початок будівництва Північного потоку-2, який забезпечить значне зниження транзиту через Україну; спроби перегляд умов транзиту через Україну; зростання світових обсягів торгівлі скрапленим газом

Джерело: побудовано авторкою на основі огляду ЗМІ

У вирішенні сукупності власних зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних проблем Російська Федерація використовувала газове питання як важіль тиску на Україну, що призвело до абсурдної ситуації, коли, починаючи з 2012 р. ціна для України стала більш високою, ніж для окремих країн західної Європи, і навіть в разі невикуплення законтракованого обсягу газу Україна мала сплатити його в повному обсязі.

Інші торговельні війни виникали, в основному, як відповідь України на заходи з боку РФ. Так, у 2006 р. РФ ввела заборону на ввезення продуктів тваринництва; у 2016 р. – часткову заборону на ввезення по м'ясу, заборону

на ввезення сирів та молочної продукції; 2013 р. – скасування безмитного ввезення українських труб; запровадження спец мита на український фарфор, збору за утилізацію автомобілів, заборона ввезення шоколаду; посилення митного контролю на кордоні з Україною для товарів та транспортних засобів, заборона на експлуатацію вантажних вагонів певних виробників. У відповідь з боку України у 2012 р. це стосувалося російського шоколаду, цукерок, сирів та риби, у 2013 р. – ввезення з РФ автомобілів; у 2014 р. було ініційовано національний бойкот російських товарів (в певний, але недовгий, період постраждали російські виробники напоїв, шоколаду та алкоголю).

Важливе значення у питаннях взаємних торговельних відносин мав вступ України до Світової організації торгівлі у 2008 р. (раніше, ніж РФ), яке привело до формування т.зв. «узгоджених тарифів», більш низьких, ніж в РФ та країнах-членах Митного Союзу (наразі – Європейського економічного співтовариства) сьогодні. Цей факт унеможливив вступ України до Митного Союзу свого часу, оскільки у випадку вступу до МС Україні довелося б проводити новий раунд узгодження більш високих тарифів, що відповідали умовам МС, з усіма членами СОТ і очікувати претензій з їх боку щодо компенсації збитків від підвищення тарифу. Крім того, наслідком більш високого тарифу в рамках МС могло стати скорочення імпорту інвестиційних товарів з ЄС, який є основним партнером України у постачання високотехнологічної продукції.

На тлі впливу цих чинників застосування Росією низки заходів торговельної політики, передусім, в сфері енергетичних ресурсів, мало наслідком формування в суспільних та урядових колах ідеї про інтеграцію до ЄС як засобу подолання критичної залежності від РФ, не дивлячись на ризики від розриву відносин з РФ. Слід вказати, що підписання економічної частини Угоди про асоціацію між ЄС та Україною не несло і не несе для РФ ризиків безмитного потрапляння на внутрішній ринок товарів з ЄС через низку особливостей застосування преференційного режиму як в Угоді про асоціацію, так і в Угоді про зону вільної торгівлі СНД.

Інший значущий чинник небажання України інтегруватися у східному напрямку – небезпека втрати над ключовими національними активами. Україна не створювала спеціальних бар'єрів для інвестицій з РФ. Однак, як продемонстрував досвід, інвестування з РФ спрямоване на вертикальну галузеву інтеграції, що може носити як позитивний характер (у фінансовому секторі інвестиції сприяли підвищенню конкуренції та покращенню фінансових продуктів), так і негативний (передавання контролю над нафтохімічною галуззю російським власникам привела не до її розвитку, а до деградації; той же фінансовий сектор використовувався для виведення капіталу і посилення РФ у ньому призвело до зниження стабільності фінансової системи).

І насамкінець, останнім за часом виникнення фактором погіршення російсько-українських економічних зв'язків стали послідовно: обмеження РФ транзиту українських товарів у 2013 р., анексія Російською Федерацією Криму та збройна агресія на сході України, відчуження і виведення з-під української юрисдикції прав власності на майно на тимчасово окупованих територіях і взаємні персональні та секторальні санкції, які накладалися, починаючи з 2014 року. На додаток у 2014 р. РФ реалізувала ініціативу по зупинення режиму вільної торгівлі з Україною, введено заборону на транзит українських товарів територією РФ, і по відношенню до України застосовується заборона на імпорт в РФ окремих видів сільськогосподарської продукції (м'ясо, птиця, риба, молоко, овочі, фрукти та горіхи).

Зазначені явища і причини суттєвим чином відобразилися на рівні економічної безпеки України у контексті двосторонніх відносин і в цілому.

В табл. 2.14 представлено результати розрахунків окремих показників зовнішньоекономічної безпеки України. Як можна побачити з наведених даних, кількість показників, що знаходяться у зоні критичних, небезпечних або незадовільних значень зменшилася; деякі з показників перейшли із зони незадовільних та інтервалу між задовільними.

Таблиця 2.14

Розрахунок окремих показників зовнішньоекономічної безпеки України*,**

Показник	Порядок розрахунку***	2002	2008	2009	2011	2016	2019
4.1 Відкритість економіки, %	$\frac{(\text{Експорт} + \text{Імпорт}) \text{ млн дол США}}{\text{ВВП, млн грн}} \cdot \text{СКВ}$ де СКВ – середній курс валюти, грн за 1 дол	79,4	81,0	70,0	92,5	81,0	71,8
4.2 Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів	$\frac{\text{Експорт}}{\text{Імпорт}}$	1,06	0,78	0,87	0,83	0,93	0,82
4.3 Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів, %	Частка країни, що має перший ранг в географічній структурі експорту України	17,6	23,5	21,4	29,0	9,9	7,2
4.4 Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів, %	Частка країни, що має перший ранг в географічній структурі імпорту України	37,1	22,7	29,1	35,3	13,1	15,2
4.5 Питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, %	Частка товарної групи, що має перший ранг в товарній структурі експорту України	29,8	34,3	25,8	27,0	19,0	13,3
4.6 Питома вага провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, %	Частка товарної групи (окрім групи 27), що має перший ранг в товарній структурі експорту України	10,7	13,3	8,7	8,7	11,9	11,0
4.7 Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, %	$100 - d_{VI} - d_{XVI} - d_{XVII} - d_{XVIII}$, де d_i – частки VI, XVI, XVII, XVIII розділів УКТ ЗЕД в експорті України, %	76,1	74,7	74,9	73,4	83,5	83,6
4.8 Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, %	$\frac{\text{Імпорт товарів та послуг, млн грн}}{\text{Випуск ТП, млн грн} + (\text{Імпорт ТП} - \text{Експорт ТП})}$	-	20,5	18,6	22,1	21,7	19,3
4.9 Індекс умов торгівлі (ціновий), %	Прямі дані статистики	-	100,1	73,8	104,1	99,8	99,9

Примітки: * - дані за показниками рівня завантаженості нафтотранспортної та газотранспортної системи (4.10-4.11) у відкритій статистиці фактично відсутні;

** - інформаційну основу для розрахунку склали результати власних досліджень, а також [5, 35, 37]

*** - порядок розрахунку визначено відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [29];

Темним кольором відзначені комірки, в яких значення свідчать про знаходження показника в області критичних, небезпечних та незадовільних значень; напівтемним кольором показані комірки, в яких значення свідчать про знаходження показника в області між задовільним та незадовільним значеннями; комірки без кольору свідчать, що значення показника знаходяться в області задовільних або оптимальних.

Нажаль, своєчасний аналіз ризиків такої ситуації для економічної безпеки України не проводився, або навіть якщо і здійснювався, то його результатами нехтували.

І попри той факт, що рівень небезпеки у зовнішній сфері певною мірою зменшився, таке покращення відбувається на тлі неможливості повного розірвання торговельно-економічних зв'язків з РФ, оскільки як показав аналіз, не тільки експорт / імпорт України як економіки зі значним рівнем відкритості, а й стан розвитку значної кількості галузей, особливо індустріальних є чутливим до ролі і політики РФ.

За цих умов доцільно визначити основні напрями подолання негативного впливу зовнішньоекономічної сфери на відновлення економіки України за умов тривалого гібридного конфлікту:

посилення місткості внутрішнього ринку, що за умов скорочення експорту до РФ, в т.ч. підвищення небезпек блокування існуючих товарних потоків (чорні метали, продукція хімічної промисловості, машини, обладнання та котли), дозволить відновити виробничий потенціал;

реалізація програм інфраструктурного оновлення транспортного господарства (автошляхи, колії, рухомий склад залізниць) та ВПК (з позицій посилення обороноздатності, стимулювання розвитку високотехнологічного виробництва, так і з позицій ініціювання мультиплікативного ефекту розвитку суміжних видів економічної діяльності через кооперацію);

стимулювання іноземних інвестицій у діяльність, пов'язану із високими технологіями (біотехнології, фармація, матеріалознавство), причому в частині пріоритетного державного фінансування досліджень і проектних робіт у відповідних наукових сферах, так і з позиції створення умов для розвитку відповідних виробництв;

стимулювання іноземних інвестицій у машинобудування (локомотивне, автомобільне);

реалізація програм посилення ефективності енергетичного сектору (в т.ч. технологічна модернізація АЕС і поступове збільшення їх потужності), в

т.ч. запровадження регуляторних заходів на ринку електроенергії, спрямованих на заборону імпорту електроенергії з країн Євразійського економічного простору, розділення продажу електричної енергії для великих непобутових споживачів та інших споживачів за джерелами (перші – лише енергія генерації АЕС, інші – ТЕЦ та зелена енергетика);

активне використання інструментарію ГАТТ/СОТ для накладення санкцій на РФ за використання нетарифних бар'єрів для української продукції в доконфліктний період та час після розгортання гострої фази конфлікту;

зовнішньополітичні зусилля із підтримки і посилення секторальних санкцій високотехнологічних країн проти РФ одночасно із судовими зусиллями по доведенню вини РФ у руйнуванні промисловості та інфраструктури на сході України з метою нагромадження капіталу для відновлення відповідних територій у майбутньому у вигляді репараційних виплат;

спрощення адміністративних та податкових умов надання послуг, передусім, фінансових, транспортних та комп'ютерних, навіть якщо за цих спрощених умов погіршуються фіскальні доходи; позитивність результату в такій ситуації полягатиме у мультиплікативному ефекті від кінцевого споживання суб'єктів надання таких послуг; така ситуація дозволить хоча б частково перекрити скорочення експорту та збільшення імпорту товарів (та імпорту послуг).

Висновки до розділу 2

1. Виявлено, що особливостями реакції економіки України на наслідки гібридного конфлікту з РФ можна вважати: зменшення частки промисловості в структурі валової доданої вартості; зменшення частки оплати праці найманих працівників порівняно зі зростанням податків і валового прибутку та змішаного доходу; традиційне превалювання частки кінцевих споживчих витрат у ВВП порівняно із часткою валового нагромадження з одночасною зміною структури

валового нагромадження основного капіталу; падіння індексу промислової продукції в цінах 2013 р.; збільшення розриву в темпах зростання індексу цін виробників та індексу споживчих цін; відставання динаміки індексу реальної зарплати від динаміки індексу інфляції; незадовільний рівень і нестабільність фінансових показників промислових підприємств; зміна структурних показників інвестиційних процесів; негативні тенденції у структурі прямих іноземних інвестицій у розрізі галузей промисловості; збільшення кількості суб'єктів ЄДРПОУ з одночасним зменшенням середньооблікової кількості штатних працівників; нерівномірність прояву економічних наслідків збройної фази конфлікту для регіонів, постраждалих від бойових дій, й інших регіонів країни.

2 За умов, коли відкритість економіки України сягає дуже значного рівня обґрунтована оцінка економічних передумов конфлікту та його впливу на зовнішньоекономічну сферу національної економіки України має базуватися на сполученні емпіричних та аналітичних розвідок щодо концентрації та трансформації географічної структури зовнішньої торгівлі України, зміни її спеціалізації, динаміки та структури взаємної торгівлі України та РФ, областей перетину їх конкурентних інтересів у світовому поділі праці, особливостей взаємної торговельної політики до і після розгортання гострої фази конфлікту та оцінці впливу ефектів у взаємній торгівлі і торговельній політиці на стан національної економіки. Для вирішення цих завдань було запропоновано методичний підхід до оцінки економічних передумов виникнення гібридного конфлікту та його наслідків для розвитку національної економіки. Реалізація цього підходу дозволила отримати низку аналітично обґрунтованих результатів.

В зовнішній торгівлі товарами відзначається високий рівень залежності України товарами від головних партнерів, зокрема РФ, що створює передумови для чутливості зовнішнього сектору національної економіки України від ситуації та економічної політики в них, причому рівень концентрації географічної структури був вищим саме у період 2008-2011 рр., коли Росія стала домінуючим партнером в зовнішньому секторі економіки

України. В зовнішній торгівлі послугами критична ситуація складається саме з експортом послуг – ринкова влада двох-трьох основних партнерів (зокрема РФ) є критичною. В той же час слід відзначити, що об'єктивний процес зменшення значущості Російської Федерації у експортно-імпортній торгівлі України товарами та послугами розпочався задовго до 2014 р., що свідчить про тривалість процесу нагромадження суперечностей у взаємних стосунках.

З Обґрунтовано, що особливість предметної конкуренції як передумови конфлікту інтересів України та РФ на зовнішніх ринках полягає в тому, що вона стосується промислової продукції з низьким ступенем переробки сировини (чорні метали, руди, шлак і зола, мідь и вироби з неї), і продукції АПК (зернові культури, продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів). Причому серед названих товарних груп більшість – це ті, які входять у трійку та десятку найбільш вагомих статей експорту обох країн.

Концентрація структури експорту з України до РФ за Герфіндалем-Гіршманом залишається низькою, однак після спаду у періоді 2011-2016 рр., який включає час гострої фази збройного конфлікту, за 2016-2019 рр. відбулося посилення концентрації майже на 600 пунктів. Тенденція змін індексу Лінди приблизно така ж. Однак слід відзначити, що у 2019 р. він, на відміну від 2016 р., опинився в зоні помірних ризиків концентрації через підвищення значущості трьох товарних груп (чорні метали, продукція неорганічної хімії, машини, обладнання, механізми та котли) експорту в РФ у динаміці. Важливо пам'ятати, що за першою та другою із зазначених товарних груп Росія та Україна знаходяться в стані предметної конкуренції, а експорт за третьою групою є дуже чутливим до політичних рішень РФ через той факт, що за відповідною товарною групою на світовому ринку точиться значна конкуренція, а технологічний рівень вітчизняної продукції не завжди дозволяє їй конкурувати. За цих умов основним ринком збуту залишається

саме СНД, зокрема, Євразійське економічне співтовариство, в якому домінує Російська Федерація. Товарна структура імпорту з РФ концентрована набагато більше – обидва показники концентрації свідчать про надмірну концентрацію структури імпорту на мінеральних паливах, нафті та нафтопродуктах. І хоча вартісні обсяги імпорту за цією товарною групою скоротилися на 80% у порівнянні з 2011 роком, слід відзначити, що за 2016-2019 рр. цей показник все ж таки збільшився вдвічі.

На підставі проведеного аналізу визначено, що об'єктивною основою виникнення конфлікту між Україною та РФ стало загострення предметної конкуренції у зовнішній торгівлі на тлі зміни кон'юнктури світових ринків після кризи 2008-2010 рр. і критична залежність України від імпорту паливно-енергетичних ресурсів. Суб'єктивною основою розгортання конфлікту між РФ та Україною у зовнішньоекономічній сфері виступила стала асиметрична торговельна політика першої. Зокрема, серед основних чинників такої асиметричності визначено: нестабільність режиму вільної торгівлі між Україною та РФ в рамках двостороннього договору і в межах Угоди про вільну торгівлю СНД; широке використання інструментарію торговельних війн, особливо в енергетичній сфері; вступ України до Світової організації торгівлі у 2008 р. раніше, ніж РФ), яке привело до формування т.зв. «узгоджених тарифів», більш низьких, ніж в РФ та країнах-членах Митного Союзу (наразі – Європейського економічного співтовариства) сьогодні; небезпека втрати над ключовими національними активами для України; підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; анексія Російською Федерацією Криму та збройна агресія на сході України, відчуження і виведення з-під української юрисдикції прав власності на майно на тимчасово окупованих територіях і, як наслідок, взаємні персональні та секторальні санкції.

Наслідком конфлікту та його гібридного характеру постало, передусім, зменшення фактичного експорту та експортного потенціалу за рахунок втрати сільськогосподарських та виробничих потужностей в анексованому

Криму та тимчасово окупованих територіях сходу України, що погіршило конкурентні позиції України в міжнародній торгівлі, збільшення ризиків для експорту технологічної продукції та посилення реіндустріалізації експорту. І попри той факт, що рівень небезпеки у зовнішній сфері певною мірою зменшився, таке покращення відбувається на тлі неможливості повного розірвання торговельно-економічних зв'язків з РФ, оскільки як показав аналіз, не тільки експорт / імпорт України як економіки зі значним рівнем відкритості, а й стан розвитку значної кількості галузей, особливо індустриальних є чутливим до ролі і політики РФ.

Виходячи з проведеного аналізу, напрямами подолання ризиків у зовнішній сфері слід визнати: посилення місткості внутрішнього ринку, в т.ч. реалізація програм інфраструктурного оновлення транспортного господарства та ВПК, стимулювання іноземних інвестицій у машинобудування; стимулювання іноземних інвестицій у діяльність, пов'язану із високими технологіями; реалізація програм посилення ефективності енергетичного сектору; активне використання інструментарію ГАТТ/СОТ для накладення санкцій на РФ; зовнішньополітичні зусилля із підтримки і посилення секторальних санкцій високотехнологічних країн проти РФ; спрощення адміністративних та податкових умов надання послуг.

Результати, отримані в даному розділі, опубліковані у [17, 21, 45].

Список літератури до розділу 2

1. Акулов-Муратов В. В. Аналіз російсько-українського військово-політичного конфлікту з точки зору теорії стейкхолдерських відносин. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2017. Вип. 2. С. 241-267.

2. Бабець І., Миценко І., Миценко В. Прямі іноземні інвестиції: структурні зміни та вплив на економічну безпеку України. *Journal of European Economy*, 2020. Т.19. № 2 (73). с. 319-334,

<https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/viewFile/1455/1445>

3. Більська О. В. Аналіз промислового комплексу України. *Ефективна економіка*, 2020. № 8. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8125>.
4. Валове нагромадження основного капіталу в розрізі видів нефінансових активів. Державна служба статистики України. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/vvp/kkv_vvp/kkv_vvp_u/vn_ok0219_u.htm.
5. Валовий внутрішній продукт: офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Васильченко О. М. Фактор онтологічної безпеки в сучасних українсько-російських відносинах. *Політикус*. 2017. Вип. 1. С. 179-185.
7. Вонсович О. С. Українсько-російські відносини в контексті геополітичного протистояння. *Грані*. 2016. № 3. С. 78-83.
8. Гільченко О. Л., Верютіна Д. М. Українсько-російські відносини в контексті геополітичного протистояння. *Грані*. 2016. № 3. С. 84-90.
9. Глазьев С.Ю. О неотложных мерах по укреплению экономической безопасности России и выводу российской экономики на траекторию опережающего развития. Доклад. М.: Институт экономических стратегий, Русский биографический институт, 2015. 60 с.
10. Гурова И. П. Конкурентоспособность экспорта СНГ. *Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал)*. – 2012. №4(12). URL: cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-eksporta-sng.pdf.
11. Динаміка зовнішньої торгівлі послугами за країнами світу: офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/zd/din_rik/din_u/dei_posl07.htm
12. Іляш О. І., Дорошкевич Д. В., Даченко Ю. В. Зміна експортно-імпортних товарних потоків України у міжнародній торгівлі внаслідок російської окупації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. С. 11-18.
13. Індеси. Мінфін. Офіційний сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua>

/ua/economy/index/industrial/

14. Максименко Я.А. Деякі аспекти інтеграції України до світової економічної системи. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2015. № 25 (1134). С. 111-116.
15. Малік В. М. Політика східного партнерства ЄС та українсько-російські відносини. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія*. 2010. Т. 149, Вип. 137. С. 135-143.
16. Мкал О. К., Снігир О. В. Українсько-російські відносини: зіткнення інтересів і цілей. *Зовнішні справи*. 2019. № 10. С. 28-31.
17. Мойсеєнко К. Є., Олешко О. О. Оцінка рівня порівняльних переваг України та Російської Федерації в зовнішній торгівлі напередодні і після початку військово-політичного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2020. Вип. 30. С. 234-242.
18. Havlik P. (2014). Economic Consequences of the Ukraine Conflict: The Vienna Institute for International Economic Studies. URL: <https://wiiw.ac.at/economic-consequences-of-the-ukraine-conflict-dlp-3427.pdf>.
19. Насипайко Д. С., Коцюрба О. Ю. Сучасні аспекти українсько-російських торговельних відносин. *Центральноукраїнський науковий вісник . Економічні науки*. 2019. Вип. 3. С. 63-68.
20. Нова індустріалізація – реальний шанс для України. Антикризова рада громадських організацій України. URL: https://uspp.ua/assets/doc/maket_nov_2019.pdf.
21. Олешко О. О. Наслідки збройного конфлікту для економіки України та тенденції їх подолання. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 59. Ч. 1. С. 146–151.
22. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М.Гейця, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т.О.Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Шинкарук Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон.

та прогнозів. НАН України». К., 2014. 102 с.

23. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на Сході України. Організація з безпеки та співробітництва в ЄС, 2017. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/6/3/362581_0.pdf.

24. Подоляко Д.А., Островерх А.О. Место России в международном разделении труда. *Экономика и право*. 2016. № 7 (65). С. 71-74.

25. Полтораков О. Ю. Українсько-російські парадоксальні відносини. *Зовнішні справи*. 2019. № 10. С. 17-18.

26. Портал відкритих даних. 46. Індекси промислової продукції за регіонами (до попереднього року; %). URL: <https://data.gov.ua/dataset/84dede3a-df34-4ee8-955c-06561c3c49f1/resource/e37c0ec1-7b29-4ad1-84d1-27a0be2dd454>

27. Праця України у 2019 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ : ТОВ «Август Трейд, 2020 URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/08/zb_Pracia2019.pdf

28. Припуга Н. В. Методичні підходи до оцінки рівня монополізованості в економіці. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка*. 2016. Вип. 1. С. 51-55.

29. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

30. Рагуліна Н. В. Розвиток інвестиційного механізму державної політики пост-конфліктного відновлення національної економіки. Автореф. дис.... канд..екон. наук : 08.00.03 економіка та управління національним господарством, Краматорськ, 2018. 20 с.

31. Региональная статистика: Учеб. / Под ред. В. М. Рябцева, Г. И. Чудилина. М. : МИД, 2001. 380 с.

32. Россия и мир: 2016. Экономика и внешняя политика. Ежегодный прогноз / Рук. Проекта: А. А. Дынкин, В.Г. Барановский. М.: ИМЭМО РАН,

2015. 147с.

33. Скребець О. В. Фактори дезінтерації та реінтеграції в російсько-українських відносинах у поглядах російських політологів. *Політологічні записки*. 2011. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_32

34. Смирнова І. Є. Загострення україно-російських відносин у контексті євроінтеграції України: причини та наслідки. *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 3. С. 327-337.

35. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції" (МВФ, 2009): офіційний вебсайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#6>

36. Статистичний щорічник України – 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf.

37. Таблиця «витрати-випуск» (в цінах споживачів): офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

38. Тітаренко Т. Геополітичні концепції українсько-російських відносин. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 101(1). С. 100-105.

39. Шевчук В. О., Яким О. Б. Українсько-російська торгівля: емпіричні оцінки. *Регіональна економіка*. 2016. № 4. С. 137-144.

40. Dragneva, R. and Wolczuk K. Between Dependence and Integration: Ukraine's Relations With Russia. *Europe-Asia Studies*. 2016, 68, 4. PP. 678-698. DOI: 10.1080 /09668136.2016.1173200.

41. Gusev L. The economic relations between Ukraine and Russia at the present stage. *Russian Academic Journal*. 2015. 34 (4). PP. 63-65. DOI: 10.15535/pdf_209.

42. Hirschman Albert O. National Power and the Structure of Foreign Trade University of California Press. p. XIX. URL: <https://dspace.gipe.ac.in/xmlui/bitstream/handle/10973/29303/GIPE-026809.pdf>

43. International trade statistics 2001-2019. URL: <http://www.intracen.org>

/itc/market-info-tools /trade-statistics/

44. Linda, R. Methodology of concentration analysis applied to the study of industries and markets, Commission of the European Communities, Brussels, 1976, 156 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/5091475.pdf>.

45. Oleshko O. Dynamics of mutual trade between Ukraine and the Russian Federation in the context of conflict's impact on national security: a concentration-based approach. «*Green, Blue & Digital Economy Journal*», Vol. 1 (2020) No. 2. P. 124-131.

46. Shepotylo, O. (2012). Export diversification across countries and products: Do Eastern European (EE) and Commonwealth of Independent States (CIS) countries diversify enough? *The Journal of International Trade & Economic Development*: 1-34.

47. Trade competitiveness map. Benchmarking national and sectoral trade performance: ITC's Market Analysis and Research. TP HS Technical Notes International Trade. URL: <http://tradecompetitivenessmap.intracen.org/Documents/TradeCompMap-Trade%20PerformanceHS-Technical%20Notes-EN.pdf>

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПОСТКОНФЛІКТНОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1 Напрями удосконалення інституціонального забезпечення економічного розвитку України у постконфліктний період

Основним програмним документом, що визначає мету, стратегічні орієнтири економічного розвитку України у постконфліктний період, а також засоби їх досягнення є Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (далі – Стратегія), схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [32]. Термін схвалення Стратегії говорить про те, що мета її реалізації і вектори руху до неї (Дорожня карта) визначалися на основі діагностики стану, аналізу тенденцій і закономірностей розвитку національної економіки у період, коли збройна фаза гібридного конфлікту тривала менше року, його наслідки повною мірою ще не проявилися. У 2014 р. країна увійшла в стан глибокої економічної кризи, стагнації, і перспективи, а тим більше – тенденції її постконфліктного відновлення, були більш, ніж туманними і не могли бути враховані Стратегією. При цьому виникла нагальна необхідність посилити безпековий вектор стратегічного розвитку України, який отримав першочергову пріоритетність. У цьому сенсі показовими є кілька моментів:

- у положенні Стратегії, який розкриває зміст вектору безпеки, проголошується необхідність гарантій безпеки лише в тій частині драйверів економічного розвитку, які першими безпосередньо страждають від бойових дій (фізична руйнація матеріальних цінностей чи загарбання приватної власності, неповернення інвестицій). В іншому цей вектор концентрується на гарантіях безпеки держави і громадян під час бойових дій, які, як правило,

супроводжуються загрозою системі життєзабезпечення населення, різким погіршенням якості життя, криміналізацією суспільства, екологічними катастрофами;

- зміст вектору розвитку фактично не виходить за межі загальних принципів сталого розвитку країни за винятком наголошення на необхідності створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності та прозорої податкової системи, що не має стосунку до збройної фази конфлікту, а зумовлене системними проблемами національної економіки, які накопичилися до 2014 р.;

- з 62-х реформ, які передбачені Стратегією, до першочергових віднесено п'ять безпекового вектору, по дві з векторів розвитку і відповідальності, одна – з вектору гордості, причому пріоритети вектору розвитку посідають шосте і восьме місця;

- стратегічні індикатори реалізації Стратегії на час її схвалення видаються досить умовними і відірваними від життя, хоча за їх характером ці індикатори можна вважати аналогом стратегічних орієнтирів економічного розвитку України на період 2015-2020 років. З 25 таких індикаторів лише 7 задають певні цільові орієнтири саме економічного розвитку.

Таким чином, діюча Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» вже у вихідному стані не була спрямована на економічний розвиток країни у постконфліктний період, не враховує тенденції розвитку національної економіки, які склалися після відносної стабілізації економічної ситуації у посткризовий період, і не спрямована на нівелювання економічних передумов виникнення гібридного конфлікту, окрім передбаченої серед 62-х реформ Програми розвитку експорту.

У Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році», яке загострювало увагу на суспільно-політичній та економічній ситуації з початку збройної фази конфлікту, імперативами відновлення економічного розвитку України були проголошені [1]:

- суспільний запит і невідворотність зміни економічної моделі розвитку;
- зростання ризиків у сфері економічної безпеки та подолання макроекономічних дисбалансів;
- трансформація зовнішньоекономічного співробітництва України в умовах європейської інтеграції та згортання торгівлі з РФ;
- відкритий світ і технології: можливості для України;
- дерегуляція бізнесу в умовах європейської інтеграції;
- економічні інструменти протидії російській агресії.

Більш детальний аналіз зазначених положень показав, що до основних пріоритетів економічних перетворень віднесено: інклюзивне зростання; побудова відкритої конкурентоспроможної економіки; продовження євроінтеграційного курсу; демонтаж системної корупції; непорушне забезпечення права власності; забезпечення випереджального розвитку економіки України на основі підвищення рівня технологічності; гарантування високого рівня економічної безпеки в умовах глобалізації; розширення міжнародного співробітництва. При розкритті їх змісту, з одного боку, зроблено акцент на необхідності «національної концепції реіндустріалізації на основі інновацій, що передбачає підвищення ролі інформаційно-комунікаційних технологій збільшення частки наукоємних галузей у структурі виробництва та експорту тощо» [1, с. 229], що могло б розглядатися як проголошення курсу на побудову нової високотехнологічної інноваційної моделі економіки України, з якої виводяться морально застарілі технології та їх виробнича база для забезпечення відповідності сучасним стандартам матеріало- та енергоємності виробництва. Однак нижче відзначається, що внаслідок бойових дій на Сході України й анексії Криму виникла необхідність певних компенсаторних потужностей для відтворення промислового потенціалу, хоча і на новій технологічній основі [1, с. 229]. Таким чином, розбудова нової економічної моделі замінюється техніко-технологічним оновленням національної економіки в межах концепції її

постконфліктного відновлення.

Гарантування високого рівня економічної безпеки в умовах глобалізації пов'язується з досягненням високих конкурентних позицій на світовому ринку і вимогою до системи влади «переглянути підходи до ідентифікації економічних загроз Україні, виявляти найбільш вразливі сфери української економіки та канали ретрансляції зовнішніх шоків, сформувані диверсифіковані стратегії їх подолання» [1, с. 230], що має досить декларативний характер і не конкретизується в частині реалізації.

Слід відмітити, що основні загрози посилення макроекономічних дисбалансів в документі пов'язуються переважно з наслідками гострої фази збройного конфлікту (згорання промислового комплексу, деіндустріалізація і мілітаризація економіки, загострення бюджетно-боргових проблем у секторі державних фінансів [1, с. 233]), хоча виникнення і нагромадження цих дисбалансів сталися задовго до початку збройної фази конфлікту, а отже, не можуть бути усунені тільки подоланням його наслідків.

На найбільшу увагу заслуговують положення щодо трансформації зовнішньоторговельного співробітництва України, які навіть у своїй назві проголошують євроінтеграцію і згорання торгівлі з РФ. Однак після визначення особливостей зовнішньоторговельної діяльності (до яких віднесено, зокрема, рестриктивну торговельну політику РФ щодо українського експорту; втрати експортних поставок з України до країн СНД, які перебувають під впливом Росії, і витіснення з їхніх ринків українських товарів; збереження за Росією найбільшого ринку збуту вітчизняних товарів кінцевого споживання та товарів середньо-високотехнологічних тощо) [1, с. 237] пріоритет державної політики економічних реформ сформульований також досить декларативно: «підвищення зовнішньоекономічної безпеки на засадах оптимізації залежності національної економіки від динаміки експорту, диверсифікації імпорту та розширення міжнародного співробітництва щодо розвитку внутрішньої промислової бази і підвищення обсягів виробництва послуг» [1, с. 240]. На досягнення цього пріоритету

передбачалося розроблення Національної експортної стратегії України, якою б закріплювалася модель сучасного позиціонування України на міжнародних ринках товарів і послуг, механізми взаємодії державних інститутів з експортерами для оперативного реагування на проблемні аспекти експортної діяльності та дискримінаційні дії на зовнішніх ринках, пріоритети розвитку комерційної дипломатії, інструменти державного сприяння виходу на зовнішні ринки МСП, засади фінансового стимулювання експортної діяльності (експортне кредитування й гарантування) тощо [1, с. 240]. Таким чином, мета усунення економічних передумов гібридного конфлікту між Україною та країною-агресором не акцентується, а згортання торгівлі з РФ є констатацією наявної тенденції. Разом з тим, при визначенні економічних інструментів протидії російській агресії наголошується на необхідності переоцінки можливостей впливу економічних важелів як на розгортання конфлікту, так і на стримування агресії, а отже – опосередковано диференціюються причини і наслідки гібридного конфлікту і його збройної фази. Найбільш ефективним інструментом тиску на країну-агресора з боку міжнародної спільноти визнається застосування до неї економічних санкцій. Україною також економічні санкції розглядаються як важливий незбройний елемент стримування агресії з боку Росії. Закон України «Про санкції» [29] визначає 25 їх видів, які можуть посилюватися дією обмежень на неекономічні відносини, але при цьому українське законодавство ще має бути узгоджене і скоординоване з міжнародною політикою санкцій.

У цьому зв'язку доцільно дослідити щорічні плани дій на реалізацію Стратегії з метою виявити певні ситуативні зміни дій уряду щодо наближення до поточного стану національної економіки, які б враховували нові виклики, акцентовані у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України.

План заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році [26], окрім реалізації зазначених вище першочергових пріоритетів, включає і низку

заходів щодо: сприяння виходу на зовнішні ринки продукції з підвищеним вмістом доданої вартості та високотехнологічної продукції, а також включення українських компаній в глобальні та регіональні коопераційні проекти і програми; підписання з урахуванням національних інтересів угод про створення зони вільної торгівлі з Канадою, Туреччиною, Ізраїлем, Радою співробітництва арабських держав Перської затоки, Економічним співтовариством держав Західної Африки; проведення наступальної політики Торговим представником України.

Перехід до політики імпортозаміщення передбачалося здійснювати для критично важливих комплектуючих для оборонного комплексу разом із збільшенням державних видатків на оборону і охорону правопорядку, що продиктовано, безумовно, факторами й чинниками групи національної безпеки й оборони.

Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році» серед загроз національній безпеці України вказує на продовження використання Росією різноманітних інструментів гібридної війни, в тому числі – створення перешкод у торгівлі, транзиті, посилення енергетичного тиску тощо [2, с. 36].

Аналіз розділу «Трансформація моделі соціально-економічного розвитку» [2, с. 243] згаданого документа дозволяє зробити такі узагальнення і висновки.

По-перше, пріоритети політики реформ і забезпечення макроекономічної стабілізації вперше від початку збройної фази конфлікту чітко визначені і включають: підвищення якості планування економічного розвитку та зміцнення інституційної бази управління; розбудова внутрішнього ринку; стимулювання інвестиційного зростання; відновлення промислової політики; утримання курсової та цінової стабільності.

По-друге, вперше чітко наголошено, що «євроінтеграційні завдання для України згідно з умовами Угоди про асоціацію з ЄС є поточними цілями, тоді

як остаточною метою є забезпечення готовності до вступу в Європейський Союз, як це передбачається Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [2, с. 253].

По-третє, перспективи міжнародного економічного співробітництва України поставлені у залежність від здатності держави нівелювати вплив низки несприятливих чинників, до яких, крім інших, віднесено посилення дискримінаційних заходів щодо вітчизняних експортерів, як на ринках країн Митного союзу, так і внаслідок поширення протекціонізму на ринках азійських країн [2, с. 255], хоча Російська Федерація як основний винуватець такого стану у тексті не згадується. Відповідно, зниження залежності національної економіки від зовнішньоторговельної кон'юнктури вбачається у спосіб оптимізації експортної орієнтації виробників та розбудови внутрішнього ринку.

По-четверте, відповідно до вектору розвитку Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», у забезпеченні технологічної конкурентоспроможності України пріоритетними завданнями проголошені: зміцнення технологічної основи сектору національної безпеки, енергетики, авіаційно-космічної та інформаційно-комунікаційної сфери, освоєння передових технологій у сферах перероблення. При цьому зазначається, що в Україні зберігаються можливості для створення технологічних конкурентних переваг у низці сфер економіки [2, с. 260]. Таким чином, ставка робиться саме на відновлення економіки у постконфліктний період, а не на її розвиток з урахуванням завдань нівелювання передумов пролонгації гібридного конфлікту і трансформації зовнішнього сектору національної економіки.

По-п'яте, завдання та інструменти економічної протидії гібридним загрозам пов'язуються з удосконаленням процесу формування й імплементації економічних санкцій проти РФ, зміцненням потенціалу міжнародного економічного співробітництва у протидії раптовому запровадженню обмежень чи заборони постачання товарів, фізичному блокуванню їх транзиту, односторонньому припиненню дії міждержавних

угод і т. ін. [2, с. 276]. Переосмислення ж засад економічного співробітництва з РФ пропонується пов'язати з регламентацією закупівлі окремих груп товарів російського походження залежно від частки закупівлі від однієї країни, перебування під міжнародними санкціями, підтримки сепаратизму на українській території; демонополізацією підприємств за участю російського капіталу; обмеженням та диверсифікацією російського впливу у стратегічно важливих галузях економіки через інвестиційні вкладення. Таким чином, відповідні заходи покликані створити передумови для подальшого економічного розвитку України на основі зміцнення її економічної безпеки.

Риторика наступних Щорічних Послань Президента України до Верховної Ради України також змінюється залежно від військово-політичної ситуації, що видно уже зі змісту аналітичних доповідей про внутрішнє та зовнішнє становище країни. Так, в Аналітичній доповіді «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» [3] економічному зростанню країни присвячено чотирнадцятий розділ, а імпульсам розвитку реального сектору економіки – шістнадцятий. Крім того, в документі треба відзначити перемішування понять «економічне відродження», «економічне зростання», «економічний розвиток», які не є тотожними.

Відмічаючи, що економічна політика, зорієнтована на виживання, втрачає актуальність та потребує переосмислення, а низка досягнутих принципово важливих критеріїв створе умови для переходу до стратегії проривного розвитку, автори аналітичної доповіді наводять традиційні для вітчизняної економіки проблеми (структурні деформації промислового сектору національної економіки, надмірна залежність національної економіки від зовнішньоекономічних чинників, обмеженість інвестиційних джерел забезпечення економічної активності та модернізації господарського комплексу країни та ін.) і не менш традиційні пріоритети забезпечення економічного зростання. Зауважимо, саме економічного зростання, а не економічного розвитку. До таких пріоритетів віднесені [3, с. 515]:

- підвищення стійкості національної економіки до макроекономічних

дисбалансів;

- інтелектуалізація економіки;
- дигіталізація державного регулювання та адміністрування;
- скорочення державної частки в економіці;
- активізація підприємницької ініціативи;
- нарощування потенціалу виходу на нові товарні ринки на основі розширення міжнародної спеціалізації та включеності на паритетних умовах до глобальних ланцюгів створення доданої вартості;
- запровадження європейських екологічних стандартів для суб'єктів економічних відносин.

Відповідно до документу визначальним напрямом зовнішньоекономічної політики України у довгостроковій перспективі залишається співпраця з країнами ЄС та країнами, які мають з ЄС спеціальні асоціаційні зв'язки – Швейцарією, Норвегією, Великою Британією. Україна повинна до 2020 р. адаптуватися до економічних умов функціонування ЄС (Копенгагенських критеріїв), що дозволить реально претендувати на членство у Євросоюзі [3, с. 528]. Нагадаємо, що Копенгагенські критерії представляють собою критерії, яким мають відповідати держави-кандидати на вступ до Європейського Союзу, які були схвалені на засіданні Європейської Ради у Копенгагені у червні 1993 р. і економічній частині включають в себе такі вимоги [14]:

- наявність дієвої ринкової економіки (рівновага між попитом і пропозицією як результат вільної взаємодії ринкових сил; лібералізація цін і торгівлі; відсутність перешкод для доступу на ринок і виходу з нього; наявність достатньої правової бази, включаючи регулювання права власності, виконання законів і контрактів; досягнення макроекономічної стабільності, включаючи цінову рівновагу, стабільність державного фінансування та платіжного балансу; суспільний консенсус щодо найважливіших питань економічної політики; достатня розвиненість фінансового сектору для спрямування збережень на інвестування виробництва);

- здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у рамках ЄС (наявність дієвої ринкової економіки з достатнім рівнем макроекономічної стабільності і передбачуваності; достатня кількість людських і матеріальних ресурсів, включаючи інфраструктуру, рівень освіти і дослідницької діяльності; ступінь впливу урядової політики і законодавства на конкуренцію шляхом проведення торговельної політики, політики конкуренції, надання державної допомоги; рівень і темпи інтеграції держави в ЄС перед його розширенням; достатня частка малих підприємств у структурі економіки).

Таким чином, Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України акцентує увагу на економічних пріоритетах, що дозволяють забезпечити виконання Копенгагенських критеріїв, практично без урахування завдань мінімізації економічних передумов гібридного конфлікту. Виклики розвитку реального сектору економіки у сучасних умовах, викладені в Аналітичній й доповіді [3, с. 576] мають аналогічне спрямування.

За результатами вивчення Аналітичної доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році», попри її змістовну спадкоємність з попередньою, слід відзначити, що в ній вперше було чітко проголошено відмежовування від економічного ареалу впливу й інтересів Росії. Так, в документі проголошено, що уроки Української економічної історії зрозумілі: монофокусна, підпорядкована модель зовнішньоекономічної інтеграції з державами та їх об'єднаннями, які не володіють сучасним технологічним, інвестиційним потенціалом, у яких відсутня західна ціннісна правова та підприємницька культура – зумовлює лише десятиліття економічного нерозвитку та аутсайдерства [4, с. 406].

Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України у 2019 році не відбулося. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України [5], яке відбулося у 2020

році, є значно менш об'ємним за попередні і визначає ключовими для забезпечення економічного зростання кращі умови для ведення бізнесу та інвестицій, зокрема:

- активізацію банківського кредитування суб'єктів бізнесу, у тому числі – малого і середнього;
- корекцію антиінфляційної політики;
- розвиток внутрішнього ринку як основи стійкого зростання;
- активну експортну політику (включаючи поліпшення структури експорту, освоєння нових зовнішніх ринків і розширення кола зовнішньоторговельних партнерів України).

Ще меншою мірою проглядаються стратегічні орієнтири економічного розвитку України у постконфліктний період у планах діяльності уряду країни. Аналіз середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік свідчить, що одним з його фокусів є забезпечення економічного зростання. Цього планується досягти завдяки створенню сприятливого інвестиційного клімату та утриманню макроекономічної стабільності шляхом продовження фіскальної консолідації. У результаті очікується створення нових робочих місць, підвищення доходів і зниження рівня бідності населення. Діяльність уряду спрямовуватиметься на створення сприятливих умов оподаткування, оптимального регуляторного режиму, функціонування та розвиток добросовісної конкуренції, розвиток малого і середнього підприємництва, активізацію процесів приватизації, зміну системи управління державними підприємствами, реформування системи публічних закупівель, захист інтелектуальної власності та розширення зовнішньоекономічних зв'язків [28].

На окремий розгляд заслуговує Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 рр., створена відповідно до завдань, визначених у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Мета Експортної стратегії – перехід України до експорту

наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успішного виходу на світові ринки [30] відповідає як завданням Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [32], так і положенням Щорічного Послання Президента [1].

Однак слід звернути увагу на визначені Експортною стратегією перспективні сектори економіки [30]:

- інформаційні та комунікаційні технології;
- креативні індустрії;
- туризм;
- технічне обслуговування та ремонт повітряних суден;
- виробництво запасних частин та комплектувальних виробів для аерокосмічної та авіаційної промисловості;
- машинобудування;
- харчова і переробна промисловість.

У цьому зв'язку слід відмітити, що до основних позицій експорту продукції машинобудівного комплексу включені, крім іншого, котли, електричні машини та устаткування, а також залізничні та трамвайні локомотиви, наземні транспортні засоби, частини та комплектувальні вироби до них, що протирічить умовам подолання негативного впливу зовнішньоекономічної сфери на відновлення економіки України за умов тривалого гібридного конфлікту, визначеним у п. 2.3 даної роботи. Те саме можна сказати і стосовно визначених Експортною стратегією найбільш перспективних напрямів в секторі харчової і переробної промисловості.

Крім того, неможна обійти увагою неодноразові переноси строків реалізації завдань Експортної стратегії, що здійснювалося Кабінетом Міністрів України [23].

В той же час, аналіз експортно-імпортних потоків між двома країнами показав, що попри перебування конфлікту у відкритій фазі із різним ступенем загострення збройних зіткнень, повністю припинити торговельні відносини неможливо. Причинами для цього є позитивні передумови

збереження торговельного співробітництва між РФ (і ширше – Євразійським економічним співтовариством) та Україною, визначені у розділі 2 дисертаційної роботи, а також взаємна переплетеність економічних інтересів окремих кінцевих бенефіціарів-громадян України та громадян РФ. Такий взаємозв'язок реалізований щонайменше наступними варіантами:

- кінцеві бенефіціари-громадяни РФ володіють українськими промисловими, фінансовими та сервісними активами через посередників з інших, окрім Росії, країн, передусім, європейських;
- кінцеві бенефіціари-громадяни РФ є одночасно громадянами України; і хоча законодавчо подвійне громадянство в Україні є неприпустимим, реальних юридичних важелів для впливу на ситуацію з подвійним громадянством немає;
- громадяни України є кінцевими бенефіціарами активів у Російській Федерації або в інших країнах Євразійського економічного співтовариства.

У всіх визначених ситуаціях очевидно, що одним з інтересів таких кінцевих бенефіціарів є збереження стосунків із Російською Федерацією у економічному змісті. В той же час, у низці вітчизняних програмних і стратегічних документів з огляду на ситуацію конфлікту прямо або опосередковано вказано на РФ як на причину та основну рушійну силу конфлікту і передбачено поступове згортання таких стосунків.

Крім того, членство України в СОТ і одночасна участь в Договорі про зону вільної торгівлі СНД, не дозволяють без належних підстав вживати заходів, що порушують міжнародні зобов'язання України щодо сприяння торговельним відносинам, неприпустимості викривлень конкуренції, недружніх дій тощо.

З урахуванням гібридного характеру конфлікту в методологічну основу реалізації стратегії постконфліктного відновлення економіки України в частині зовнішньоекономічних стосунків та їх впливу на національне виробництво та сферу послуг (в т.ч. фінансових) мають бути покладені наступні постулати:

1) за умови неможливості припинення економічних стосунків з РФ через їх критичне значення для збереження певних видів сільськогосподарського та промислового виробництва, надання послуг і виконання робіт в Україні, такі стосунки можуть продовжуватися з урахуванням необхідності управління ризиками такого співробітництва;

2) управління ризиками торговельних відносин з РФ має виходити з міркувань значущості експорт/імпорту для стану національної економіки:

- значущість експорту до РФ (імпорту з РФ) для збереження і розвитку певних видів економічної діяльності має виходити з формалізації якісних та кількісних характеристик некритичності, критичності та особливої критичності щонайменше на рівні товарних позицій УКТ ЗЕД (за необхідності – аж до рівня товарних підкатегорій) з урахуванням техніко-технологічних можливостей заміщення РФ у такій торгівлі (за відповідністю технічним стандартам);

- апріорі всі товарні позиції імпорту товарів з РФ та імпорту товарів, країною походження яких є РФ, за якими критерій Лафайя, розрахований за матеріалами статистики експорту / імпорту товарів за період двох років перед тим, в якому ухвалюється рішення, є позитивним, повинні вважатися некритичними, і відповідному імпортеру необхідно доводити доцільність такого імпорту;

- апріорі імпорт природного газу з РФ, крім випадків, коли інший варіант газопостачання є неможливим через техніко-технологічні умови, повинний бути заборонений на законодавчому рівні;

- апріорі імпорт інших паливно-енергетичних ресурсів з РФ (нафта, вугілля) має бути знижений протягом 5-10 років;

- апріорі імпорт з РФ за всіма товарними позиціями, експорт яких з України до РФ заборонений внаслідок санкцій або інших урядових рішень РФ, має бути заборонений, окрім позицій з особливою критичністю;

3) інвестиційне співробітництво України та РФ має базуватися на

принципі безпечності зв'язку інтересів громадян України з активами в РФ і зв'язку інтересів громадян РФ з активами в Україні:

- будь-які прямі операції інвестування з РФ до України та зворотно мають бути предметом фінансового моніторингу і оцінки впливу на рівень економічної безпеки;
- будь-які інші інвестиції з-за кордону повинні бути предметом фінансового моніторингу щодо джерел походження доходів і прибутків (в разі інвестицій з України) та відношення кінцевих бенефіціарів до РФ (в разі інвестицій в Україну);
- будь-які інвестиції з-за кордону повинні бути предметом оцінки їх впливу на виробничу, енергетичну, фінансову безпеку національної економіки;
- будь-які інвестиції в Україну мають передбачати в якості інвестиційних зобов'язань недопущення свідомого доведення об'єктів інвестицій до банкрутства, негативних наслідків господарювання для складових економічної безпеки України;
- порушення інвестиційних зобов'язань такого роду має бути основою для обов'язкового здійснення всіх релевантних напрямів державного контролю та нагляду і вжиття в разі необхідності, правових санкцій аж до припинення діяльності або арешту інвестицій;
- до громадян України, які є власниками компаній в РФ або співвласниками будь-яких іноземних компаній разом із фізичними або юридичними особами з РФ повинні застосовуватися правила щодо оподаткування контрольованих іноземних компаній;

4) законодавство України повинно забезпечувати можливість застосування індивідуального підходу до заходів відповідальності осіб-резидентів України, будь-яких інших осіб, зокрема, громадян та юридичних осіб РФ, за дії або бездіяльність, які призвели до погіршення рівня економічної безпеки України, а також заходів попередження таких дій за умови, що певний індивідуальний підхід реалізується в межах спектру

правових механізмів, що охоплює всі небезпеки та дії, що призвели до погіршення рівня безпеки, у гібридному конфлікті;

5) Україна має раціонально використовувати арсенал інструментарію міжнародного співробітництва для захисту економічних інтересів України та зниження ризику реалізації зовнішньоекономічних небезпеки для національної економіки: співробітництво у сфері фінансового моніторингу, податкового контролю, використання механізмів захисту економічних інтересів через ГАТТ/СОТ, Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів.

Ймовірно, що оприлюднення цих постулатів може мати симетричну або навіть асиметричну відповідь з боку РФ і навіть країн, що знаходяться в сфері її впливу в рамках ЄвразЕС. Тому введення реалізація відповідних стратегічних пріоритетів в разі можливості збереження їхньої конфіденційності, повинно здійснюватися через механізм введення в дію секретних рішень РНБО України указами Президента України.

На основі виявлених за результатами аналізу недостатньої спадкоємності, еклектичності та фрагментарності інституціонального забезпечення розвитку національної економіки у період постконфліктного відновлення запропоновано удосконалити його структуру (рис. 3.1), що передбачає:

- створення Концепції економічного розвитку України, в якій закріплюватимуться базові стратегічні орієнтири сталого розвитку країни на інноваційній основі;
- формування стратегій сталого розвитку України на найближчі п'ять років з механізмом корегування їх стратегічних орієнтирів залежно від внутрішнього і зовнішнього становища України і прийнятих Верховною Радою правових актів у відповідь на Щорічне Послання Президента України до неї;
- створення міжсекторальних і секторальних стратегій і Державних цільових програм за окремими напрямками, спрямованих на досягнення

ситуативних стратегічних орієнтирів;

- розробку методичних рекомендацій щодо здійснення моніторингу і розрахунку індикаторів досягнення ситуативних стратегічних орієнтирів і наближення до визначених Концепцією економічного розвитку України базових стратегічних орієнтирів забезпечення розвитку економіки у період постконфліктного відновлення.

Рис. 3.1. Структура інституціонального забезпечення економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення

Джерело: розроблено авторкою

До структури інституціонального забезпечення економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення не включені законодавчі акти, які регулюють різні сфери економічних відносин, зокрема Закон України «Про валюту та валютні операції», Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Кодекс України про адміністративні правопорушення, суперечності положень яких залишають білі плями у законодавстві України щодо механізмів відповідальності за критеріями

шкоди економічній безпеці України і які мають бути переглянуті і урегульовані, як того вимагають безпекові й економічні детермінанти формування стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки в умовах гібридного конфлікту з нерегульованою збройною фазою.

3.2 Забезпечення економічних передумов подолання наслідків бойових дій на постконфліктних територіях

Формування ситуативних орієнтирів економічного розвитку країни у період постконфліктного відновлення, враховуючи виявлену у розділі 2 нерівномірність прояву економічних наслідків збройної фази конфлікту на територіях, на яких відбувалися бойові дії, й інших територіях країни, потребує визначення пріоритетних напрямів створення економічних передумов для подолання такої нерівномірності і вирівнювання стартових позицій на всій території України.

Проблематиці економічного відновлення постконфліктних територій присвячено достатньо уваги в науковій літературі, включаючи проблеми економічної реінтеграції тимчасово окупованих територій, зокрема праці, Е. Лібанової [15], М. Мельникової [16], Н. Рекової [34, 35, 36], В. Устименка [7], І. Шкрабак [40]. Вивчення цих наукових праць дає підстави для таких висновків:

відсутність достовірних даних про економічний стан тимчасово окупованих територій унеможливлює наукове обґрунтування стратегічних орієнтирів їх економічної реінтеграції станом на даний час;

актуалізація напрямів подолання наслідків збройного конфлікту змін у стратегічні перспективи має практично незмінний наратив, в той час, як більш наближені до сьогодення завдання поступово змінюються мірою досягнення окремих цілей відновлення суспільного життя. Це є свідченням актуальності

вивчення стану підконтрольних Україні пост конфліктних територій.

Слід відзначити, що світовий досвід пропонує низку наукових напрацювань у сфері відновлення постконфліктних територій. В першу чергу акцентується увага на такому [41, 43, 45]:

- інфраструктура має вирішальне значення для розвитку постконфліктних територій, оскільки поліпшення системи забезпечення, доступність та якість інфраструктури та пропонованих послуг сприятиме полегшенню доступу населення до закладів охорони здоров'я, освіти, інших соціальних послуг та ринку робочої сили;

- ключовими питаннями життєдіяльності населення постконфліктних територій є забезпечення функціонування водопостачання, транспорт, енергетика та телекомунікації;

- вказує, що збройні конфлікти призводять до руйнування чи вилучення фізичного капіталу, включаючи мости, будівлі та інфраструктуру зв'язку та енергетичного сектору, що знижує рівень життя;

- набуває особливої ваги відновлення міської інфраструктури: вулиці та тротуари, парки, базари, площі, сади відіграють вирішальну роль у об'єднанні різноманітного населення та культивуванні фізичної, соціальної та економічної взаємодії між ними у постконфліктний період.

У вітчизняній літературі також наявні публікації, присвячені даній тематиці. У низці своїх досліджень Л. Беззубко відзначає проблеми відновлення будівельної галузі, діяльності підприємств міських тепломереж, водопостачання та екології [6] Донецької області, яка постраждала від військового конфлікту. Н. Степанів та В. Єфременко зазначають, що «для реального соціально-економічного розвитку регіону необхідна злагоджена робота на всіх рівнях державної влади. Необхідно одночасно стимулювати розвиток реального сектору економіки та відновлювати інфраструктуру, особливо транспорт, житлово-комунальне господарство, соціальне забезпечення, медичні та освітні заклади» [37, с. 103]. Разом з тим, відновлення сфер життєдіяльності на постконфліктних територіях

ускладнюється низкою проблем. Економічні проблеми, які визнаються науковцями як основоположні, є взаємопов'язаними з низкою інших проблем: правовими, ресурсними, інституційними та соціальними. Крім того, групи проблем можуть посилити та поглибити одна одну, нівелюючи економічні зусилля з відновлення сфер життєдіяльності

Аналіз стану відновлення сфер життєдіяльності постконфліктних міст, проведений на прикладі міст Донецької області, дав такі результати.

В ході проведення антитерористичної операції (АТО) було частково зруйновано 47 житлових будинків, які належали до об'єктів комунальної форми власності. Основні види руйнувань - пробоїни в зовнішніх та внутрішніх стінах, руйнування плит перекриття, покрівель, балконів, фасадів і вікон [21]. У 2014 р. на виконання заходів, пов'язаних з ліквідацією наслідків проведення АТО, з бюджету міста було витрачено 4279,4 тис. грн., що відповідало відновленню лише восьми будинків. На 2015 р. було заплановано продовжити відновлення окремих будинків та виділити для цього з бюджету міста кошти в розмірі 3056,556 тис. грн., проте фактично було профінансовано 97,05% потреби. Враховуючи, що Краматорський житловий фонд постраждав значно менше, ніж у Слов'янську (2 тис. будинків), Авдіївці (1,3 тис. будинків), Торецьку (0,9 тис. будинків), недофінансування цієї сфери не має критичного рівня, а частина робіт з відновлення житла виконувалася за рахунок коштів благодійних організацій та власними коштами мешканців, а також за рахунок допомоги промислових підприємств своїм робітникам.

Відновлення транспортної інфраструктури м. Краматорськ, зокрема автобусного парку, пошкодженого внаслідок бойових дій, у 2015 р. відбувалося за рахунок підприємств ПрАТ «Краматорське АТП-11410» та ТОВ «Юмвос». З бюджету міста на цей захід коштів виділено не було. Відновлення пошкоджених тролейбусів передбачалося за рахунок бюджетних коштів, проте фактично цього не відбулося через брак коштів.

Відзначимо також, що на момент завершення Державної цільової

програми розвитку міського електротранспорту на період до 2017 року [25] у містах України курсувало 26,2% вживаного електротранспорту (22,8% - тролейбусів, 29,6% - трамваїв), його кількість у різних містах Донецької області суттєво різнилась. При цьому в області відбулося скорочення контактних мереж, трамвайних колій, зменшення кількості маршрутів міського електротранспорту. Незважаючи на суттєве зростання місцевих бюджетів, реалізація програм розвитку міського транспорту (в т.ч. – електричного) потребує додаткового фінансування на рівні 60-80 % вартості проекту (включаючи модернізацію тягових підстанцій, електрозарядних станцій, контактних мереж, трамвайних колій, оновлення рухомого складу пасажирського транспорту тощо). Основними джерелами фінансування модернізації міського транспорту на постконфліктних територіях залишаються: програми Європейського Союзу (в т.ч. – грантові), DESPRO (Підтримка децентралізації в Україні); Державний фонд регіонального розвитку (за наявності затверджених Регіональних стратегій розвитку на 2021-2027 роки, планів їх реалізації, а також визначених пріоритетних технічних завдань), місцеві бюджети, кошти підприємств.

Напрямок розвитку дорожнього господарства постконфліктних міст не розглядається як пріоритетний напрям залучення інвестицій. Лише Інвестиційний паспорт м. Костянтинівка Донецької обл. [11] серед стратегічних регіональних проектів місцевої влади містив пропозицію «Реконструкція та благоустрій дорожньої інфраструктури та безпека дорожнього руху» (вартість проекту – 270 млн. грн.).

«Програма соціально-економічного розвитку Донецької області на 2019 рік та основні напрями розвитку на 2020 та 2021 роки» [24] включає заходи з підвищення техніко-експлуатаційного стану автомобільних доріг загального користування місцевого значення Донецької області, штучних споруд на них та вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах, фінансування яких передбачається з обласного бюджету. Інноваційна складова цих заходів не виділяється. Результати виконання Державної цільової програми

розвитку міського електротранспорту до 2017 року: порівняно з плановими показниками і з урахуванням відсутності державної підтримки завдання реконструкції і будівництва трамвайних і тролейбусних ліній виконані на 4,4 % та 17,1 % відповідно; передбачені заходи з науково-технічного забезпечення не здійснювалися взагалі.

Основними джерелами фінансування інновацій для дорожнього господарства міста на постконфліктних територіях залишаються інвестиційні програми, які фінансуються за рахунок бюджетів всіх рівнів та міжнародних організацій і фондів. При цьому на етапах задуму і старту (найвищі інвестиційні ризики при значних фінансових потребах, великий термін окупності) найбільш актуальною є державна підтримка, на етапі розвитку і розширення більш активно залучаються міжнародні організації і фонди, рідко - неформальні індивідуальні інвестори («бізнес-ангели»). Залучення коштів підприємств міст на постконфліктних територіях наразі є вкрай проблематичним (великі підприємства є лише у м. Маріуполь, середні і малі підприємства області не мають достатньої фінансової потужності, їх інноваційна активність нижча за середню по Україні).

Схожа ситуація спостерігалася і з фінансуванням відновлення тепломереж: у 2014-2015 рр. було заплановано надати з бюджету міста 959,2 тис. грн., проте відновлювальний капітальний ремонт пошкодженого золотопроводу був здійснений за кошти підприємств, а капітальний ремонт пошкодженої ділянки теплотраси, який потребував 423,7 тис. грн. профінансований у розмірі 26,208 тис. грн. також за рахунок коштів підприємств.

Як свідчать результати аналізу, проведеного М. Мельниковою і Є. Градобоевою [16], ступінь зношеності водопровідних та каналізаційних мереж в Донецькій області складає 75 %, а чверть котлів опалення теплопостачальних підприємств мають термін експлуатації більш, ніж 20 років. Зокрема, станом на початок 2019 р. в Донецькій області обсяг непродуктивних витрат води був одним з найбільших по країні і склав

41,2 %, а на кожен кілометр каналізаційної мережі припадає 85 аварій, що пов'язано зі зношенням та аварійністю 55 % загальної протяжності водопровідних мереж та близько 60 % загальної протяжності каналізаційних мереж. В Луганській області застарілими та аварійними є половина водопостачальних, каналізаційних і теплових мереж. Підприємства сфери поводження з побутовими відходами в Донецькій області є дотаційними, в Луганській області лише дві третини населення отримують послуги з вивезення побутових відходів.

Найбільшу питому вагу у постконфліктному відновленні сфер життєдіяльності м. Краматорськ мають соціальні аспекти: надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території (кошти державного бюджету), медичної допомоги особам, які переміщені з міст проведення АТО (переважно кошти бюджету міста), пільг по платі за харчування дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах (кошти бюджету міста). Виконання соціальних послуг та здійснення соціального захисту майже повністю фінансується відповідно плану: виключення складає лише 2016 р., коли було профінансовано 80% потреб у соціальній допомозі. Таким чином, слід відзначити ретельну увагу з боку держави та органів місцевого самоврядування до проблем підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших осіб, постраждалих в результаті проведення бойових дій, у той час як відновлення житлового фонду, комунальної інфраструктури, транспортного господарства відбувається за рахунок бюджетних коштів доволі обмежено та не в повному обсязі.

Відзначимо також і той факт, що переміщення населення з тимчасово окупованих територій регіону впливає на демографічну ситуацію у місті, яка викликає потребу не тільки відновлювати постраждалі сфери життєдіяльності, а й розширяти їх. Так, Краматорськ є другим містом (після Маріуполя) у розподілі внутрішньо переміщених осіб за містами та районами Донецької області – він прийняв 9% цієї категорії населення (за даними Департаменту соціального захисту населення Донецької обласної державної

адміністрації [20]). Станом на 01.10.2019 зареєстровано 48143 внутрішньо переміщених осіб, з них: дітей - 7189; інвалідів - 891; пенсіонерів – 27055; працездатних осіб – 13008 [21]. Незважаючи на порівняно з 2013 р. нижчу чисельність наявного населення міста (у 2013 р. - 197,1 тис. осіб, у 2019 р. – 185 тис. осіб) зростає питома вага непрацездатних осіб, тих, що потребують соціальної допомоги (діти, інваліди, пенсіонери).

Спостерігається додаткове навантаження на інфраструктуру і заклади, які надають основні послуги населенню. Наповнюваність груп дошкільних закладів м. Краматорська складає 127 дітей на 100 місць, тобто перевантаження ДНЗ складає 27%. Середня наповнюваність закладів шкільної освіти також щорічно зростає. Відзначається необхідність забезпечення закладів охорони здоров'я специфічним обладнанням, яке зазвичай є у наявності у обласних центрах.

Крім того, викликає занепокоєння й зниження загального обсягу фінансування природоохоронних заходів: якщо у 2013 р. переважно підприємствами було виділено 74980,5 тис. грн., то у 2019 р. – лише 3462,259 тис. грн., з них підприємства витратили 217,872 тис. грн.

Впровадження системи енергоменеджменту як на рівні ОТГ, так і на рівні окремого міста на постконфліктних територіях не супроводжується усталеною практикою реалізації програм і проектів з енергоефективності. Впровадження енергоефективних технологій для відновлення комунальної інфраструктури міста на постконфліктних територіях мало найбільш активну фазу в період до 2014 р., хоча окремі проекти реалізуються і дотепер. Високовартісні проекти з енергоефективності в період з 2015 року по теперішній час у бюджетній сфері міста, зокрема з модернізації будівель, здійснювалися за рахунок залучення коштів ЕСКО, проектів міжнародної технічної допомоги, тобто, з використанням фінансових та інших ресурсів, які відповідно до міжнародних договорів України надають донори на безоплатній та безповоротній основі. Маловартісні проекти з енергоефективності (переважно у сфері освітлення) здійснювалися з залученням коштів місцевого бюджету. Реалізація проектів

модернізації житлового фонду (багатоквартирних будинків) мала поодинокий характер в період реалізації Регіональної програми з відшкодування частини відсотків за кредитами, залученими на заходи з енергозбереження та підвищення енергоефективності для населення Донецької області на 2016 – 2018 роки [33].

Таким чином, для відновлення сфер життєдіяльності постконфліктних територій переважною є проблема недостатнього фінансування. У районах, що постраждали від конфлікту, місцеві економіки слабшають стають залежними від гуманітарної міжнародної допомоги та державних трансфертів. І. Шкрабак підкреслює, що збройний конфлікт знизив інвестиційну активність за рахунок збільшення ризиків. Так, в районах бойових дій і на лінії розмежування обсяг капітальних вкладень у 2014 р. скоротився більш ніж удвічі. У 2015 р. відбулося його подальше зниження: в Донецькій області в 1,5 рази, в Луганській – більш ніж в 2,5 рази в порівнянні з 2014 р. З 2016 р. відновилася позитивна динаміка інвестицій, але обсяг залучених інвестиційних ресурсів до економіки регіону залишається низьким у порівнянні з іншими регіонами, що пояснюється втратою в Донецькій та Луганській областях важливих показників інвестиційної привабливості (наявність кваліфікованих кадрів, розгалуженої транспортної інфраструктури і розвиненої енергосистеми) та зростанням ризиків, пов'язаних з можливостями відновлення бойових дій [40].

Окрім очевидних причин невизначеності та ризику для зниження інвестицій слід вказати на такі фактори, що спричиняють ускладнення фінансових можливостей відновлення сфер життєдіяльності: зниження заощаджень, що, як правило, відповідає зниженню інвестиційних потоків, підвищення кредитних ставок, державний дефіцит, який викликаний великими видатками бюджету на військові цілі та обмежує надання трансфертів на відновлення постраждалих від конфлікту територій, знижені реальні доходи населення, що не дозволяє їм у повній мірі розраховуватися за комунальні послуги. До економічних проблем слід віднести й

макроекономічні – «поглиблення економічної кризи, гальмування або призупинення економічних реформ у країні, затримка економічного оздоровлення та відновлення зростання,...ухилення від оподаткування або подвійне оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності, фізичний капітал яких залишився на непідконтрольній українській владі території, втрати експортного потенціалу...» [9].

Ресурсні проблеми також перетинаються із економічними. Обмежений ресурсний потенціал постконфліктних територій (сировина, матеріали та енергія, доступні для економічного оздоровлення та розвитку) пов'язаний не тільки з конфліктом, а й зі спотворенням ринків і цін, формуванням дефіциту товарів і послуг. Особливо це відчутно в певних галузях, які мають важливе значення для задоволення основних потреб та підтримки відновлення, а саме: агропромисловому та будівельному секторах. Проте, й інші сфери життєдіяльності постконфліктних територій зазнають браку ресурсів.

Як зазначається в роботах [15, 7, 40] фінансові ресурси повинні бути спрямовані на реконструкцію інфраструктури та системи життєзабезпечення. При цьому серед пріоритетів ремонту і реконструкції житлового фонду основними виступає ефективність вкладень і розумна мінімізація витрат в залежності від ступеня пошкодження. Першочерговим завданням постає відновлення пошкоджених і зруйнованих систем водопостачання та водовідведення, що сприяє підвищенню екологічної безпеки та задоволенню потреби в питній воді. Головним завданням щодо відновлення транспорту і комунікацій є реконструкція та будівництво автодоріг, мостів і залізничного полотна.

На початковому етапі виходу з рецесії економіка постконфліктних територій потребує зовнішньої фінансової і технічної допомоги, однак ця підтримка не повинна замінювати мобілізацію внутрішніх ресурсів для саморозвитку що пов'язано з тим, що після стабілізації економічної ситуації постконфліктні території повинні інтегруватися в економічний простір країни та орієнтуватися на стратегію сталого розвитку шляхом

диверсифікації, структурної модернізації, впровадження інновацій, створення привабливого бізнес-середовища та інвестиційного клімату [40].

Разом з тим, характеризуючи особливості регіональної економіки Донбасу перед початком збройної фази конфлікту, Е. Лібанова відмічає, що регіон виробляв 25,0 % промислової і 8,0 % сільськогосподарської продукції. Підприємства були розташовані кластерами (вугільний, металургійний, важкого машинобудування, енергетичний, хімічний), більшість галузей спеціалізації мали міжрегіональне та міжнародне значення. На Донецьку та Луганську області за різними оцінками припадало 23-27 % загального експорту України [15, с. 17]. Кластерне розташування підприємств призвело до того, що при розчленуванні території внаслідок конфлікту втрати виробничої інфраструктури і промислового потенціалу збільшилися. Так, через бойові дії істотно постраждали машинобудування, важка та видобувна промисловість, зокрема вугільна, значна частка підприємств яких розташована в зоні колишньої АТО (тепер операції об'єднаних сил – ООС). Економічна активність на тимчасово неконтрольованих Україною територіях знизилася до 2015 року у 5 разів. У 2014 р. обсяги промислової продукції знизилися у Донецькій області на 31,5 %, у Луганській — на 42,0 %. Бюджетні втрати становили 20 % [15, с. 19]. В умовах адміністративної і фінансової децентралізації це поставило економіку Донеччини і Луганщини на межу виживання.

Економічні проблеми обмежених фінансових ресурсів корелюють із недосконалою міжнародною практикою відновлення сфер життєдіяльності, що не враховує особливостей постконфліктних територій. Як зазначають М. Мельникова і Є. Градобоева, специфіка інституційного середовища сфери життєдіяльності на постконфліктних територіях обумовлена існуванням як формальних, так і неформальних інститутів, а також необхідністю забезпечення їх функціонування, взаємодії та регулювання. Інститутами, якими здійснюється безпосередній вплив на процеси господарювання та відновлення сфери життєдіяльності території, виступають органи державної

влади та місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, населення, приватні інвестори, представники громадськості та міжнародні організації, інтереси яких є різноспрямованими та потребують врахування і узгодження при розробці та реалізації програм та проєктів [16]. Світова практика показує активну участь в постконфліктних ситуаціях донорів, міжнародних установ та організацій, які вводять експертизу, фінансові ресурси та інституційні рамки для операцій з надання допомоги та розвитку постконфліктної економіки. Однак проблема неформальної економіки полягає у тому, що неформальні організації у період відставання дій формальних інститутів починають активізуватися, проте, їх послуги надаються із більшою вартістю для місцевих споживачів, що постраждали від конфлікту. Розширення неформальної економіки також може представляти ризики фізичної небезпеки, відсутності соціального захисту для населення постконфліктних територій.

Внутрішньополітичні проблеми можуть включати «...неефективність державних інституцій, які регулюють процес відновлення Донбасу, низька ефективність використовуваних інструментів у процесі відновлення господарства Донбасу, порушення діяльності частини органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, неможливість структурувати взаємодію суб'єктів політики» [9]. Централізовані уряди менш ефективні для місцевих підходів до відновлення постконфліктної економіки, ніж децентралізовані. Проте негативний вплив органи місцевого самоврядування можуть проявити у реалізації відновлення екології через порушення моделі сталого розвитку, відмови від акценту на екологічних заходах на користь економічних або соціальних.

Соціальні проблеми нерозривно пов'язані із економічними: з одного боку необхідним є створення робочих місць та підвищення зайнятості на постконфліктних територіях (що є особливо актуальним для Донецької і Луганської областей, промисловий потенціал яких постраждав від наслідків збройної фази конфлікту найбільше), з іншого боку – складності можуть

проявлятися у диспропорціях регіонального ринку праці, зокрема недостатній кількості робочої сили (через «відтік мозків» з постконфліктних територій, втрату навичок професійної діяльності, недостатню освіту), або перевищенні вакантні посад за різними групами спеціалістів. Тим більше, що на постконфліктних територіях відбулися істотні негативні зрушення в соціальній інфраструктурі. Так, за свідченням І. Шкрабак [40] удвічі скоротилася кількість середніх навчальних закладів (станом на 2019 р. у порівнянні з 2013 р.), професійних (професійно-технічних) навчальних закладів – в 2,7 рази, вищих навчальних закладів – в 2,2 рази. В охороні здоров'я основні показники також характеризуються негативною динамікою: кількість лікарів в 2019 р. зменшилася в 3,4 рази в порівнянні з 2013 р., кількість лікарняних ліжок скоротилася в три рази, а амбулаторна місткість – в 2,5 рази.

До соціальних проблем постконфліктних територій також відносять деградацію соціальних структур суспільства, соціально-психологічні травми, поглиблення сімейних проблем; появу нових уразливих груп населення – тимчасово переміщених осіб, які потребують працевлаштування, допомоги у вигляді житла, продовольства, медичних послуг, а також сімей, які втратили годувальника, дітей-сиріт або дітей з неповних сімей, колишніх учасників бойових дій та інвалідів, яким складно інтегруватися у мирне життя та конкурувати на ринку праці; посилення бідності, непрацюючу систему соціального забезпечення та соціального захисту на непідконтрольних територіях [9], що не може не позначатися негативно на формуванні передумов економічного відновлення постконфліктних територій.

Неможна обійти увагою і виконання стратегій і програм економічного розвитку Донецької і Луганської областей, цілі реалізації яких включають і подолання наслідків бойових дій на територіях цих областей. Аналіз Стратегії розвитку Луганської області на 2021-2027 роки [39] і Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року [38] дозволяє стверджувати таке:

- проблеми подолання наслідків збройного конфлікту принципово не відділяються від проблем забезпечення економічного розвитку області і зводяться до усунення наслідків бойових дій у населених пунктах, розташованих уздовж лінії розмежування (відновлення соціальної інфраструктури, житлового фонду, систем життєзабезпечення; підвищення продовольчої безпеки населення; підтримка заходів щодо надання психологічної та консультаційної допомоги;

- акцент у зменшенні диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили ставиться на розвиток малого і середнього бізнесу і стимулювання ініціативи мікробізнесу і самозайнятості;

- цілі розвитку науково-інноваційного потенціалу носять достатньо декларативний характер в умовах вкрай несприятливого інвестиційного клімату області, покращення якого іміджевими заходами нереалістично;

- проголошена підтримка галузей, що мають економічний та інноваційний потенціал, має досить загальний вигляд, особливо в умовах невизначеності переліку таких галузей. Так, на момент затвердження Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року розпорядженням голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 17.02.2020 р. № 147/5-20, перелік зазначених галузей ще уточнювався;

- індикатори досягнення стратегічних цілей мають кількісне вираження і встановлювалися у вигляді прогнозних показників на основі аналізу стану і тенденцій регіонального розвитку.

Таким чином, нерівномірність прояву економічних наслідків збройної фази конфлікту на територіях, на яких відбувалися бойові дії, й інших територіях країни на поточному етапі потребує включення до ситуативних стратегічних орієнтирів, що мають бути закладені Стратегією сталого розвитку «Україна – 2025», таких, що спрямовані на забезпечення подолання подолання наслідків збройної фази конфлікту на постконфліктних територіях і створення передумов для подальшого економічного розвитку. Результати

проведеного аналізу і аналізу регіональних диспропорцій, виявлених у розділі 2 роботи дозволяють стверджувати, що пріоритетними залишаються три основні напрямки:

- відновлення системи життєзабезпечення населення і розвиток транспортної інфраструктури: усунення наслідків бойових дій; створення системи запобігання форс-мажорним обставинам у системі життєзабезпечення населення (аварій внаслідок відновлення бойових дій, обстрілів; мінімізація залежності від елементів інфраструктури, розташованих на тимчасово окупованій території тощо); оптимізація транспортної інфраструктури;

- відбудова господарських комплексів підконтрольних Україні територій Донецької й Луганської областей з урахуванням наявного економічного потенціалу: визначення перспективних галузей господарювання; налагодження міжрегіональних і міжнародних господарських зв'язків з метою включення підприємств регіону у нові ланцюги створення доданої вартості; забезпечення належної кредитно-фінансової підтримки відродження промислового і сільськогосподарського потенціалу постконфліктних територій;

- створення нових робочих місць і умов для утримання кваліфікованих кадрів на постконфліктних територіях: створення дієвої системи підготовки і перепідготовки кадрів (як робітничих, так і кадрів вищої кваліфікації), орієнтованої в першу чергу – на потреби регіону у довгостроковій перспективі; підтримка становлення і розвитку наукових закладів і закладів вищої освіти на території областей; створення соціально-побутових умов для утримання кваліфікованих кадрів на постконфліктних територіях.

Окремо слід відзначити, що достовірні відомості про економічний стан тимчасово окупованих території наразі відсутні. За таких умов обґрунтований вибір шляху і ситуативних стратегічних орієнтирів економічної реінтеграції цих територій на даний час неможливий. Однак за визначеними раніше основним постулатом і концептуальною основою

формування стратегічних орієнтирів при відновленні територіальної цілісності України вони мають бути ситуативними й перебувати в площині безпекового вектора, а стратегічні орієнтири економічної реінтеграції тимчасово окупованих територій – стосуватися вектора руху й визначатися Стратегією економічного розвитку України на стадії політичного врегулювання конфлікту.

3.3 Стратегічні орієнтири економічного розвитку України в постконфліктний період

З урахуванням обґрунтованої раніше удосконаленої структури інституціонального забезпечення економічного розвитку України у період постконфліктного відновлення базові стратегічні орієнтири такого розвитку мають бути закладені концептуально. Розуміючи концепцію економічного розвитку як систему поглядів і спосіб розуміння кінцевої мети і змісту трансформацій в національній економіці країни, закріплення основоположних ідей їх здійснення, а також за результатами більш детального аналізу змісту Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [32] (далі – Стратегія), можна зробити такі висновки.

По-перше, загальні положення Стратегії і розкриття змісту визначеного у ній вектору руху концептуалізують:

1) відповідність закріплених Конституцією України [13] європейській ідентичності і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України;

2) відповідність моделі сталого розвитку (яку узагальнено представляють як баланс економічних, соціальних, екологічних компонентів з метою максимізації добробуту людини зі збереженням можливостей для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби);

3) перехід національної економіки на інноваційний шлях розвитку;

4) досягнення стійкого економічного зростання за рахунок підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

По-друге, дорожньою картою проголошується, що «Стратегія передбачає в рамках названих чотирьох векторів руху реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави» [32], що апіорі неможливо в рамках п'ятирічного терміну, тим більше – в умовах незавершеного конфлікту із «замороженою» збройною фазою. Отже, реформування триватиме значно довше (особливо з погляду реалізації трансформаційної функції стратегічного управління – збереження життєздатності національної економічної системи), а означені реформи представляють собою концептуалізацію напрямів трансформації суспільного життя, що не відповідає розумінню стратегії як системі завдань для встановлення і досягнення цілей розвитку національної економіки у п'ятирічний термін.

По-третє, визначені Стратегією першочергові пріоритети її реалізації за своєю суттю визначають напрями подолання наслідків гібридного конфлікту (як збройної фази, так і інших його проявів) і створення умов для забезпечення переходу до сталого розвитку, серед яких першочерговими є дерегуляція і розвиток підприємництва і реформування податкової системи. Проведення інших реформ здійснюється на підтримку першочергових і в необхідних для цього межах.

На підставі викладеного Концепція економічного розвитку України має відображати:

- в розділі «Загальні положення»:

- термін дії Концепції – на період стабілізації економіки та досягнення сталого її розвитку;

- спрямованість на виконання вимог Угоди про асоціацію з ЄС і досягнення відповідності параметрам, яким мають відповідати держави – члени Європейського Союзу.

Базовий стратегічний орієнтир – відповідність Копенгагенским

критеріям. *Принципи моніторингу*: відстежування відповідності за кожним критерієм; фіксація показників – раз на п'ять років (по закінченні терміну реалізації кожної наступної стратегії економічного розвитку).

закріплення моделі сталого розвитку України.

Базовий стратегічний орієнтир – відповідність індикаторам сталого розвитку за 17 цілями [42]. *Принципи моніторингу*: відстежування відповідності за кожним критерієм; фіксація показників – раз на п'ять років (по закінченні терміну реалізації кожної наступної стратегії економічного розвитку).

підвищення конкурентоспроможності національної економіки за рахунок переходу вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку.

Базовий стратегічний орієнтир – зростання позицій України у *Global Innovation Index (GII)*; встановлення мінімальної межі інноваційно активних підприємств 25 %. *Принципи моніторингу*: відстежування показників щорічно.

У зв'язку із необхідністю подолання наслідків конфлікту для національної економіки, пов'язаних із складовими економічної безпеки України (виробничої, енергетичної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, фінансової) доцільно окреслити комплекс специфічних стратегічних орієнтирів, які впливають з результатів, отриманих у розділах 2.3 та 3.1 дисертаційної роботи. На цій підставі пропонується доповнити положення про закріплення моделі сталого розвитку України базовим орієнтиром у формулюванні: «подолання чутливості вітчизняної економіки від зовнішнього сектору» з фіксацією показників раз на п'ять років (по закінченні терміну реалізації кожної наступної стратегії економічного розвитку), що обумовлено такими міркуваннями.

Період спаду ВВП внаслідок гарячої фази конфлікту і економічних шоків, пов'язаних із цим, відзначено саме у 2014-2015 рр. В цінах 2013 року

ВВП 2015 року склав 84,3 %. [8]. В той же час, починаючи з 2016 р. спостерігалось зростання ВВП в цінах попереднього року і на момент початку 2020 р. ВВП складав 94,3 % від ВВП 2013 р., причому середній ланцюговий темп зростання у 2016-2019 рр. склав 2,88 %. За умов, якщо позитивна тенденція у 2020 році збереглася б, то вихід на рівень ВВП 2013 р. потребував би приблизно 2 роки. Разом з тим, негативні тенденції в динаміці національної економіки, пов'язані із пандемією коронавірусу у 2020 р., які, як очікується дадуть спад ВВП на рівні 4-5 % у 2020 та у 2021 рр., означає зсув такого виходу на 5-7 років. З урахуванням, що валютна вартість ВВП у 2011 р. (найбільший рівень за останні 30 років) склала 183,31 млрд дол США, а у 2019 р. – 153,781 млрд дол США [44], при цьому індекс дефлятор ВВП у дол США за 2011-2019 рр. склав 3,236 (тобто ВВП 2019 р. у цінах 2011 р. складає 47,522 млрд дол) США, то для забезпечення повернення на рівень ВВП 2011 року в цінах 2011 р. необхідно подолати різницю у фізичних обсягах 135,788 млрд дол США, тобто майже 300% обсягів ВВП 2019 року. І навіть якщо порівнювати номінальні значення ВВП 2011 та 2019 рр., то за середнього темпу зростання економіки 3 % на рік для досягнення рівня 2011 року знадобиться 6 років, а за умов спаду, спричиненого епідемією на рівні 5% на рік протягом 2020-2021 рр. – близько 10 років.

В забезпеченні економічного зростання у вимірі обсягів використаної продукції за видами економічної діяльності велике значення мають наступні міркування.

По-перше, спочатку відновлення потребують види діяльності, в яких внаслідок конфлікту збільшується вагомість імпорту у внутрішньому споживанні (показник 4.8 у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України), і пов'язані з високим ступенем обробки або технологічністю; при цьому сферами імпортозаміщення мають стати ті, які за рівнем співвідношення імпорту до рівня задовільного співвідношення з внутрішнім споживанням не потрапляють у множину [0%; 30%], а саме наступні види економічної діяльності, які визначені за даними Державної

служби статистики України:

- дуже критичний рівень або $[100\%; \infty)$: металургійне виробництво; виробництво електричного устаткування; виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань; виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів.

- критичний рівень (30%; 100%): транспорт, складське господарство; тимчасове розміщування й організація харчування; виробництво меблів; іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування; виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування; добування кам'яного та бурого вугілля; добування сировини нафти та природного газу; текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та інших матеріалів; виробництво деревини, паперу; поліграфічна діяльність та тиражування; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; виробництво продуктів нафтоперероблення; виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; виробництво гумових і пластмасових виробів.

По-друге, ознакою недосконалості розвитку національного виробництва є зростання обсягів імпорту незалежно від того, якою є значущість імпорту для внутрішнього проміжного і кінцевого споживання;

По-третє, додатковою ознакою критичного стану галузі є від'ємність валового нагромадження капіталу в ній.

По-четверте, сполучення цих ознак дає змогу групувати види економічної діяльності за ступенем глибини негативних наслідків конфлікту та коливань кон'юнктури – нажалі розділити вплив цих чинників без поконтрактної деталізації напрямів товарних потоків та послуг за кожним суб'єктом господарювання не представляється можливим через обмеженість інформаційної бази; в той же час створення такої бази слід вважати недоречним через значні витрати часу й інших ресурсів на її формування і аналіз. В таблиці 3.1 представлено результати визначення цих ознак.

Таблиця 3.1

Кількісні характеристики значущості відновлення видів економічної діяльності в постконфліктному періоді економічного розвитку України

Види економічної діяльності	2015		2019		Темп зростання імпорту %
	Валове нагромадження капіталу	Імпорт до внутрішнього споживання	Валове нагромадження капіталу	Імпорт до внутрішнього споживання	
Сільське, лісове та рибне господарство	25531	12,5	-13256	15,1	168,0
Добування кам'яного та бурого вугілля	1567	50,5	1290	38,5	191,3
Добування сировини нафти та природного газу	-2365	59,1	-6497	37,8	77,2
Добування металевих руд, інших корисних копалин та розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів	-1121	207,9	-9759	29,5	102,5
Виробництво харчових продуктів; напоїв та тютюнових виробів	5139	16,6	-21182	16,3	183,0
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та інших матеріалів	1470	53,3	-5208	56,9	220,3
Виробництво деревини, паперу; поліграфічна діяльність та тиражування	1427	49,5	1671	38,1	149,8
Виробництво коксу та кокспродуктів	-125	21,9	-782	10,7	78,6
Виробництво продуктів нафтоперероблення	2330	56,8	-9220	50,9	152,5
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	-6732	71,9	-6496	63,8	149,9
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	-5426	41,7	1019	39,2	174,3
Виробництво гумових і пластмасових виробів	4837	50,2	934	46,7	176,1
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	5325	23,1	-11565	13,6	173,0
Металургійне виробництво	1047	-34,7	2232	1590,7	191,5
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	10748	72,4	27485	52,6	159,5

Види економічної діяльності	2015		2019		Темп зростання імпорту %
	Валове нагромадження . капіталу	Імпорт до внутрішнього споживання	Валове нагромадження. капіталу	Імпорт до внутрішнього споживання	
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	26441	136,5	42346	98,2	291,2
Виробництво електричного устаткування	12963	148,0	32922	120,9	337,9
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	49497	-9941,5	102342	174,7	234,4
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	23563	89,2	72324	112,4	367,2
Виробництво інших транспортних засобів	12937	-461,4	44359	96,7	346,5
Виробництво меблів; іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	2597	45,8	434	32,7	214,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря		8,3	0	1,2	31,7
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами		3,1	0	2,7	170,5
Будівництво	132656	0,7	322065	0,7	536,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів		0,4	0	0,4	173,7
Транспорт, складське господарство		44,3	0	30,8	208,3
Поштова і кур'єрська діяльність		9,3	0	21,1	378,5
Тимчасове розміщування й організація харчування		44,4	0	35,8	209,5
Видавнича діяльність; виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів; діяльність радіомовлення та телевізійного мовлення		17,2	0	10,8	135,5
Телекомунікації (електрозв'язок)		27,9	0	13,2	81,5
Комп'ютерне програмування, консультування та надання інформаційних послуг	4968	-258,4	10430	56,4	194,3
Фінансова та страхова діяльність		18,1	0	9,0	79,3
Операції з нерухомим	2516	2,2	4525	2,3	205,2

Види економічної діяльності	2015		2019		Темп зростання імпорту %
	Валове нагромадження . капіталу	Імпорт до внутрішнього споживання	Валове нагромадження. капіталу	Імпорт до внутрішнього споживання	
майном					
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження	368	18,4	1157	6,9	156,0
Наукові дослідження та розробки	4540	32,6	7843	16,0	210,3
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку; наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність		12,9	0	11,0	176,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування		22,0	0	15,7	207,6
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування		6,7	0	2,8	98,5
Освіта		0,1	0	0,2	298,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		1,3	0	1,4	236,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	45	26,9	360	29,6	224,5
Надання інших видів послуг	98	20,9	446	16,5	220,9
Всього	316841	29,9	592219	24,8	178,3

Кольором позначено комірки, в яких значення відповідають сформульованим вище критеріям потреби у відновленні.

Розраховано авторкою

На підставі наведених даних в табл. 3.1 представлено результати відповідного групування (за окремими видами економічної діяльності технологічність і ступень переробки товарів / послуг визначена умовно для такого рівня агрегації).

Таблиця 3.2

**Групування видів економічної діяльності в національній економіці
України з ступенем пріоритетності уваги по відновленню**

Ознаки	Технологічність	Характеристика стану національної економіки	Види економічної діяльності за ознакою від'ємності (позначено напівжирним шрифтом)
Рівень показника частки імпорту у внутрішньому споживанні особливо критичний або критичний, цей показник зростає в динаміці, обсяги імпорту зростають	висока	Національна економіка втрачає продуктивні можливості для створення даного виду продукції (послуг) на тлі одночасного зростання потреби в ній, важливим чинником є конкурентоспроможність за якістю	Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів
	низька		Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та інших матеріалів
Рівень показника частки імпорту у внутрішньому споживанні є надкритичним, однак в найбільш кризовий момент був взагалі від'ємним, обсяги імпорту зростають	висока	Внутрішній ринок для такої продукції є мізерним і національне виробництво надмірно чутливе до коливань кон'юнктури світових ринків	Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань; Виробництво інших, крім авто, транспортних засобів; Комп'ютерне програмування, консультування та надання інформаційних послуг
	низька		Металургійне виробництво
Рівень показника частки імпорту у внутрішньому споживанні особливо критичний або критичний, і хоча цей показник спадає в динаміці, обсяги імпорту зростають	висока	Кон'юнктура національної економіки підтримує внутрішній попит, але останній структурований за технологічним рівнем і ціною; в перспективі зі зростанням технологічної відсталості економіки імпорт зміщуватиме національне виробництво	виробництво електричного устаткування, поліграфічна діяльність та тиражування; виробництво продуктів нафтопереробки; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування; транспорт, складське господарство; тимчасове розміщування й організація харчування
	низька		добування кам'яного та бурого вугілля; виробництво деревини, паперу; виробництво гумових і пластмасових виробів;

Ознаки	Технологічність	Характеристика стану національної економіки	Види економічної діяльності за ознакою від'ємності (позначено напівжирним шрифтом)
			виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування; виробництво меблів, іншої продукції
Рівень показника частки імпорту у внутрішньому споживанні є некритичним, обсяги імпорту зростають	-	Обсяги національного виробництва дозволяють задовольняти попит,	добування металевих руд, інших корисних копалин та розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів; виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції
Рівень показника частки імпорту у внутрішньому споживанні є некритичним, обсяги імпорту падають	-	Обсяги потреби національної економіки спадають через структурні зміни у виробництві або через занепад видів діяльності, що споживають продукцію даного виду діяльності	Добування сирої нафти та природного газу

Побудовано авторкою

З урахуванням викладеного до першочергових напрямів уваги держави при відновленні окремих видів економічної діяльності мають увійти:

1) продукція (послуги) видів економічної діяльності, імпорт за якими є надкритичним і критичним, імпорт за якими зростає, вони є високотехнологічними і мають проблеми з нагромадженням капіталу; серед видів діяльності в національній економіці України до таких належить виробництво продуктів нафтопереробки; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, оскільки існує значний ризик втрати такої галузі в Україні при наявності потреби в її продукції;

2) наступна черга: високотехнологічні види діяльності з критичною значущістю імпорту і зростанням потреби в даному виді продукції (послуг): виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів;

виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань; виробництво інших, крім авто, транспортних засобів; комп'ютерне програмування, консультування та надання інформаційних послуг; виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування; транспорт, складське господарство; тимчасове розміщування й організація харчування.

Інші види економічної діяльності на даний момент не потребують спеціальної державної підтримки.

Повертаючись до формування Концепції економічного розвитку України, слід відзначити, що розуміння кінцевої мети і змісту трансформацій в національній економіці країни неможливе без визначення напрямів реформування національної економіки. З цією метою започатковані реформи і програми доцільно звести у кілька груп, враховуючи не тільки ті, що віднесені наразі до вектору руху до сталого розвитку країни, а усі інші, що матимуть суттєвий вплив на розвиток вітчизняної економіки. Запропоновано п'ять напрямів реформування:

- інституціональний (реформи: податкова, корпоративного права, сфери трудових відносин, митної справи, земельна, управління державною власністю, захисту економічної конкуренції, статистики, сфери здійснення державних закупівель);
- фінансово-економічний (реформи: фінансового сектору, ринку капіталу, монетарної політики, державного фінансового контролю та бюджетних відносин);
- наукових досліджень та інновацій (реформи: науково-технологічної сфери, освіти, захисту інтелектуальної власності);
- життєзабезпечення (реформи: транспортної і телекомунікаційної інфраструктури, житлово-комунального господарства);
- галузевий (реформи: структурна, енергетики, оборонно-промислового комплексу, сільського господарства).

Державні програми включати до Концепції недоцільно, оскільки вони є інструментами реалізації стратегій і формуються, виходячи з ситуативних стратегічних орієнтирів на певному етапі економічного розвитку країни.

Виходячи з отриманих в розділах 2 та 3 результатів, до комплексу ситуаційних стратегічних орієнтирів, які будуть закріплені наступною Стратегією сталого розвитку «Україна – 2025», мають бути включені:

- за базовим стратегічним орієнтиром відповідності Копенгагенським критеріям (критерій достатня кількість людських і матеріальних ресурсів, включаючи інфраструктуру: енергопостачання, телекомунікації, транспорт і ін., рівень освіти і дослідницької діяльності):

відновлення системи життєзабезпечення населення й оптимізація транспортної інфраструктури постконфліктних територій.

- за базовим критерієм відповідності індикаторам сталого розвитку:

вирівнювання показників соціально-економічного стану регіонів України;

відбудова господарських комплексів постконфліктних територій Донецької й Луганської областей з урахуванням наявного економічного потенціалу;

подолання диспропорцій ринку праці і відновлення кадрового потенціалу постконфліктних територій.

Моніторинг досягнення зазначених стратегічних орієнтирів доцільно здійснювати на основі відповідних індикативних показників (до прикладу, частка населення, що забезпечена якісною питною водою; частка населення, що мешкає за національною межею бідності; частка домогосподарств без джерел енергії; рівень безробіття; інтернет-користувачів на 100 осіб населення та ін.). Позитивною тенденцією вважається скорочення негативного розриву між показниками Донецької і Луганської областей і середнім по Україні значенням.

Крім того, як було зазначено раніше, до системи показників моніторингу досягнення базових стратегічних орієнтирів економічного

розвитку можуть включатися показники України у світових економічних рейтингах.

- за базовим критерієм подолання чутливості вітчизняної економіки від зовнішнього сектору:

забезпечення прискорення темпів розвитку високотехнологічних галузей виробництва й видів економічної діяльності, імпорт продукції (послуг) за якими є надкритичним і критичним та зростає в динаміці (виробництво продуктів нафтопереробки; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції);

забезпечення стабільних темпів розвитку високотехнологічних видів діяльності з критичною значущістю імпорту й зростанням потреби в цьому виді продукції (послуг) (виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів; виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших груп; виробництво інших, крім авто, транспортних засобів; комп'ютерне програмування, консультування та надання інформаційних послуг; виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; виробництво комп'ютерів, електронної й оптичної продукції; ремонт машин і устаткування; транспорт, складське господарство; тимчасове розміщування й організація харчування).

Для здійснення моніторингу досягнення зазначених стратегічних орієнтирів пропонується опис критеріїв критичності імпорту для розвитку національної економіки:

1) критичність імпорту за товарною позицією:

а) особливо критичним є імпорт товарів з Російської Федерації, які не виробляються в Україні, або яким не можна знайти ідентичний товар зі звичайною для відповідного ринку ціною постачання, яка не перевищує 15 % ціни імпорту з Російської Федерації; та/або за якими критерій Лафайя, розрахований за матеріалами статистики експорту/імпорту товарів за період двох років перед тим, в якому ухвалюється рішення, є негативним; ідентичність товарів визначається відповідно до Розділу III. Митна вартість

товарів та методи її визначення Митного кодексу України;

б) критичним є імпорт товарів з Російської Федерації, яким не можна знайти ідентичний або аналогічний товар зі звичайною для відповідного ринку ціною постачання, яка не перевищує 10 % ціни імпорту з Російської Федерації; та/або за якими критерій Лафайя, розрахований за матеріалами статистики експорту/імпорту товарів за період двох років перед тим, в якому ухвалюється рішення, є негативним; аналогічність товарів визначається відповідно до Розділу III. Митна вартість товарів та методи її визначення Митного кодексу України;

2) критичність частки імпорту з однієї країни:

необхідно доповнити Додаток 1 до розділу IV Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (Перелік індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими економічної безпеки) пунктом 4.4 «Індекс Лінди для трьох країн, що мають найбільші частки в експорті (імпорті) товарів», а також встановити для цього показника норми критичності, вказані у розділі 2.2 дисертаційної роботи;

3) критерії отримання статусу уповноваженого економічного оператора для імпортерів, утримувачів складу, перевізників та експедиторів:

пропонується доповнити п. 3 ст. 12 глави 2 Митного кодексу України абзацом «б) кінцевий бенефіціар(и) такого підприємства в міжнародному ланцюзі постачання товарів не є резидентами Російської Федерації».

4) критерії безпечності інвестиційних зв'язків:

а) інвестиційні зв'язки громадян Російської Федерації, які прямо або опосередковано є кінцевими бенефіціарами активів в Україні, можуть вважатися безпечними, якщо частка таких громадян у власному капіталі підприємств-резидентів України або частка будь-яких суб'єктів, кінцевими бенефіціарами яких є громадяни Російської Федерації, у власному капіталі підприємств-резидентів України не перевищує 10 % і таким громадянам (суб'єктам) статутними документами підприємств-резидентів України не надані виключні або переважні права на управління;

б) будь-який інвестиції громадян Російської Федерації та/або суб'єктів, кінцевими бенефіціарами яких є громадяни Російської Федерації, у активах, що є об'єктами критичної інфраструктури України, визначених на засадах, передбачених розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури», [31] Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави» [27] є неприпустимими.

Крім того, як зазначалося у п. 3.1, доцільно вирішити проблему білих плям у законодавстві України щодо механізмів відповідальності. Так, згідно із Законом України «Про валюту та валютні операції» [22] із Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» було вилучено статтю 37 «Спеціальні санкції за порушення цього або пов'язаних з ним законів України» і внесено зміни до інших статей Розділу VI «Відповідальність у зовнішньоекономічній діяльності». В актуальній редакції Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» у питаннях визначення відповідальності посиляється на контракти та законодавство України (адміністративне, кримінальне тощо).

В той же час, наприклад, в Кодексі України про адміністративні правопорушення [12] взагалі не передбачено відповідальності за критеріями шкоди економічній безпеці України. В Кримінальному кодексі України шкода економічній безпеці України розглядається лише в рамках статті 111. Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» [31], ухваленої ще у 2003 р., в економічному аспекті безпека полягає у відсутності проблем ресурсної, фінансової та технологічної залежності національної економіки від інших країн, невідпливі за межі України інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів. На думку експертів, реальна кваліфікація злочинів у вигляді державної зради можлива щодо надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, зокрема, в економічній сфері: з ужиттям заходів щодо

посилення економічної залежності України від інших держав (ініціювання розірвання торговельних зв'язків України з іншими державами, підписання від імені України явно економічно не вигідних для неї зовнішньоекономічних контрактів, вчинення диверсій у формі дій, спрямованих на зруйнування об'єктів, які мають важливе народногосподарське значення) тощо. В той же час, згадана стаття 111 застосовується лише до громадян України, тоді як громадяни інших країн-бенефіціари щодо активів в Україні, попри будь-яку діяльність, пов'язану, наприклад, із руйнуванням важливих для національної економіки об'єктів (за умов України – це унікальні виробництва, які існують в Україні в одиничному вигляді, виробництва, що забезпечують паливно-енергетичну безпеку тощо) не несимуть відповідальності відповідно до чинного законодавства. Крім того, законодавством не конкретизовано характер «невідпливу за межі України інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів», який завдає шкоди економічній безпеці України. За цих умов юридична наука і практика має уточнити перелік і ознаки дій, які шкодять економічній безпеці України (в т.ч. тих, які постульовані вище) і передбачити відповідальність за такі дії, аж до арешту майна, осіб, і заборони на діяльність у законодавстві.

У Експортній стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на найближчий період мають бути враховані, зокрема, в частині визначення перспективних для розвитку експорту секторів економіки, визначені вище стратегічні орієнтири щодо забезпечення прискорення темпів розвитку високотехнологічних галузей виробництва й видів економічної діяльності, імпорту продукції (послуг) за якими є надкритичним і критичним та зростає в динаміці; забезпечити стабільні темпи розвитку високотехнологічних видів діяльності з критичною значущістю імпорту й зростанням потреби в цьому виді продукції.

Окремо слід зазначити, що особливості соціально-економічного становища постконфліктних територій Донецької і Луганської областей належать до предмету відання Міністерства розвитку громад та територій

України, який є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує, крім іншого, формування і реалізацію державної регіональної політики; державної політики у сфері розвитку місцевого самоврядування; державної житлової політики і політики у сфері благоустрою населених пунктів; державної політики у сфері житлово-комунального господарства і у сфері поводження з побутовими відходами; державної політики у сфері будівництва, містобудування, просторового планування територій та архітектури, а також забезпечує контроль та нагляд у сфері контролю житлово-комунального господарства та у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель. Виходячи з цього, допустимо і навіть доцільно ситуаційний стратегічний орієнтир «вирівнювання показників соціально-економічного стану регіонів України» перенести до комплексу стратегічних орієнтирів (цілей) Державної стратегії регіонального розвитку України і включити її до системи інституціонального забезпечення економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення за умови узгодженості її зі Стратегією сталого розвитку «Україна – 2025» і виключення дублювання заходів і фінансового забезпечення з реалізації обох стратегій. При цьому принцип визначення кількісних значень вказаного стратегічного орієнтира зберігається – у відсотках негативного розриву порівняно із середнім значенням показника по Україні.

Специфічність факторів і чинників, що впливають на досягнення стратегічного орієнтиру щодо відбудови господарських комплексів постконфліктних територій Донецької й Луганської областей з урахуванням наявного економічного потенціалу, порушеним внаслідок збройної фази конфлікту, коли зберігається ризик активізації бойових дій, внаслідок чого перспективи поліпшення інвестиційного клімату цих областей є достатньо примарними, як і фінансова спроможність місцевих бюджетів до значних капіталовкладень у розвиток промислового комплексу цих регіонів, свідчать про існування проблеми, розв'язання якої неможливе засобами

територіального чи галузевого управління і потребує державної підтримки, координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Таким чином, найбільш перспективним і доцільним інструментом досягнення цього орієнтиру є розробка і реалізація Державної цільової програми відродження економічного потенціалу постраждалих унаслідок збройного конфлікту територій. Така програма як комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, а також окремих адміністративно-територіальних одиниць, що здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та є узгодженими за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням, сприятиме концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій. Разом з тим, стратегічні цілі зазначеної Державної цільової програми мають відповідати перспективним напрямам забезпечення економічних передумов подолання наслідків бойових дій на підконтрольних уряду України територіях Донецької й Луганської областей.

Висновки до розділу 3

1. За результатами аналізу програмних документів у сфері стратегічного розвитку національної економіки доведено, що Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» не спрямована на економічний розвиток країни в умовах пост конфліктного періоду, не враховує тенденції розвитку національної економіки, які виникли в посткризовий період, не спрямована на нівелювання економічних передумов виникнення гібридного конфлікту й має рамковий характер. Щорічні Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 р.» і

наступних років не актуалізують завдання усунення економічних передумов гібридного конфлікту між Україною та Російською Федерацією. Планів заходів з реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» у 2015–2020 рр. є недостатньо результативними внаслідок пролонгації збройної фази й збереження економічних передумов гібридного конфлікту, відсутності зкоординованості дій уряду внаслідок невизначеності базових стратегічних орієнтирів забезпечення економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення. Критерії визначення Експортною стратегією України («дорожньою картою» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 рр. перспективних для розвитку експорту секторів економіки не забезпечують спрямованості на усунення загрози загострення гібридного конфлікту.

2. Обґрунтовано і запропоновано удосконалену структуру інституціонального забезпечення економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення, яка передбачає створення Концепції економічного розвитку України, в якій закріплюються базові стратегічні орієнтири такого розвитку, формування Стратегії сталого розвитку на наступний період з урахуванням завдань і пріоритетів, проголошених у щорічних посланнях Президента України до Верховної Ради України, а також секторальних і крос-секторальних стратегій економічного розвитку, Державних цільових програм. Структура побудована ієрархічно і забезпечує наскрізне розгортання базових стратегічних орієнтирів до основних цілей конкретної програми. Визначені підходи до проведення моніторингу досягнення стратегічних орієнтирів економічного розвитку України.

3. Обґрунтовано, що пріоритетними напрямками створення економічних передумов подолання наслідків бойових дій на постконфліктних територіях залишаються:

- відновлення системи життєзабезпечення населення і розвиток транспортної інфраструктури, зокрема: усунення наслідків бойових дій; створення системи запобігання форс-мажорним обставинам у системі

життєзабезпечення населення; оптимізація транспортної інфраструктури;

- відбудова господарських комплексів підконтрольних Україні територій Донецької й Луганської областей з урахуванням наявного економічного потенціалу;

- створення нових робочих місць і умов для утримання кваліфікованих кадрів на постконфліктних територіях.

4. Конкретизовані окремі ключові положення як елементи Концепції економічного розвитку України, сформульовані базові стратегічні орієнтири до кожного з них і визначені принципи моніторингу їх досягнення. Обґрунтовано доповнення системи базових стратегічних орієнтирів положенням щодо подолання чутливості вітчизняної економіки від зовнішнього сектору і ситуативні стратегічні орієнтири, які закладаються Стратегією сталого розвитку «Україна – 2015» і забезпечують досягнення базових орієнтирів, зокрема:

забезпечення прискорення темпів розвитку високотехнологічних галузей виробництва й видів економічної діяльності, імпорт продукції (послуг) за якими є надкритичним і критичним та зростає в динаміці;

забезпечення стабільних темпів розвитку високотехнологічних видів діяльності з критичною значущістю імпорту й зростанням потреби в цьому виді продукції (послуг).

Обґрунтовано, що моніторинг досягнення зазначених стратегічних орієнтирів має здійснюватися за критеріями критичності імпорту для розвитку національної економіки за товарною групою та за часткою імпорту з однієї країни, а також уточнені критерії набуття статусу уповноваженого економічного оператора для імпортерів, утримувачів складу, перевізників та експедиторів; критерії безпечності інвестиційних зв'язків у національній економіці України. Обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення законодавчої бази в частині забезпечення відповідальності за створення загроз економічній безпеці країни.

5. Обґрунтовано варіативність відображення ситуативного стратегічного

пріоритету щодо вирівнювання показників соціально-економічного стану регіонів України як в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2025», так і в Державній стратегії регіонального розвитку України за умов включення її до системи інституціонального забезпечення економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення, узгодженості її зі Стратегією сталого розвитку «Україна – 2025» і запобігання дублюванню заходів і фінансового забезпечення реалізації обох стратегій.

6. Задля концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання обґрунтовано доцільність розробки і реалізації Державної цільової програми відродження економічного потенціалу постраждалих унаслідок збройного конфлікту територій, стратегічні цілі якої відповідатимуть перспективним напрямам забезпечення економічних передумов подолання наслідків бойових дій на постконфліктних територіях Донецької й Луганської областей.

Основні результати, висновки і пропозиції, отримані в розділі 3, висвітлені у наукових публікаціях автора, зокрема [10, 17, 18, 19, 34, 35, 36].

Список використаних джерел до розділу 3

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Київ : НІСД, 2015. 684 с.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». Київ : НІСД, 2016. 688 с.
3. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К. : НІСД, 2017. 928 с.

4. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». К. : НІСД, 2018. 688 с.

5. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України». Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4>.

6. Беззубко Л. В., Новікова О. В. Еколого-економічна складова відновлення Донецької області. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3. С. 16-20.

7. *Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу*: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 236 с.

8. Економічна статистика. Валовий внутрішній продукт у I–IV кварталах 2020 року й у 2020 році: Статистичний експрес-випуск від 22.03.2020 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. Єфременко В. В., Гордієнко В. В. Проблеми соціально-економічного розвитку територій Донецької області. *Управління економікою: теорія та практика*. 2016. С. 139-149.

10. Захарова В. В., Олешко О. О. Проблема формування та розвитку економіки знань, її взаємозв'язку з різними аспектами. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (3–4 жовт. 2017 р., м. Маріуполь). Маріуполь : ДонДУУ, 2017. С. 118–120.

11. Інвестиційний паспорт м. Костянтинівка Донецької області. URL: <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/invest/passport/Інвестиційний%20паспорт%20м.%20Костянтинівка.pdf>.

12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

13. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
14. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/evropejska-integraciya/vidnosini-ukrayina-yes/kopengagenski-kriteriyi-chlenstva-v-evropejskomu-soyuzi>.
15. Лібанова Е. М. Відновлення Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 11. С. 13–25
16. Мельникова М. В., Градобоева Є. С. Відновлення господарювання в сфері життєдіяльності міста на постконфліктній території. *Економіка та суспільство*. 2020. Вип. 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/81>.
17. Олешко О. О. Соціально-економічні особливості відновлення постконфліктних територій: світовий досвід. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_12_110.
18. Oleshko O. Strategic foundations for the restoration of the spheres of activity of post-conflict territories of Ukraine. *From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area* : International Scientific Conference (August 24th, 2018, Riga, Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. P. 97–98.
19. Олешко О. О. Науковий підхід до макроекономічного планування відновлення сфер життєдіяльності постконфліктних територій. *The Modern Economic Research: Theory, Methodology, Practice* : II International Scientific Conference (September 27th, 2019, Kielce, Poland). Kielce, Poland : Baltija Publishing. 2019. P. 115–116.
20. Офіційний сайт Донецької обласної державної адміністрації. URL: <https://dn.gov.ua/ua>
21. Офіційний сайт Краматорської міської ради. URL: <https://www.krm.gov.ua/>.

22. Про валюту та валютні операції: Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#n252>.

23. Про внесення змін у додадок до розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2020 р. № 1029-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2020-p#n7>.

24. Програма соціально-економічного розвитку Донецької області на 2019 рік та основні напрями розвитку на 2020 та 2021 роки. URL: <https://dn.gov.ua/ua/ekonomika/programi-rozvitku-regionu/programa-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku>.

25. Про затвердження Державної цільової програми розвитку міського електротранспорту на період до 2017 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2006 р. № 185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1855-2006-p#Text>.

26. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 р. № 213-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-p#Text>.

27. Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 563. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2016-p#Text>.

28. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 № 700-р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170275.html.

29. Про санкції. Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>.

30. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 рр. Розпорядження Кабінету

Міністрів України від 27.12.2017 № 10-17-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-p#Text>.

31. Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 1009-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-p#Text>.

32. Про Стратегію сталого розвитку «Україна -2020». Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print>.

33. Регіональна програма з відшкодування частини відсотків за кредитами, залученими на заходи з енергозбереження та підвищення енергоефективності для населення Донецької області на 2016 – 2018 роки. URL: <https://dn.gov.ua/ua/ekonomika/energozberezhennya/regionalna-programa-teplih-kreditiv>.

34. Рекова Н. Ю., Веріга Г. В., Чистюхіна Ю. А., Долозіна І. Л., Мойсеєнко К. Є., Рагуліна Н. В., Олешко О. О. Трансформація місцевих фінансів пост-конфліктних територій на засадах фіскальної децентралізації : монографія / за заг. ред. проф. Н. Ю. Рекової. Краматорськ : ДДМА. 2017. 300 с.

35. Рекова Н. Ю., Олешко О. О. Економічні проблеми відновлення сфер життєдіяльності міст постконфліктних територій. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 53. С. 150–155.

36. Рекова Н. Ю., Олешко О. О. Аналіз стану відновлення сфер життєдіяльності постконфліктних міст (на прикладі м. Краматорськ). *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку* : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (9 жовт. 2020 р., м. Маріуполь). Маріуполь, 2020. С. 226–229.

37. Степанів Н. О., Єфременко В. В. Напрями соціально-економічного розвитку постконфліктних території. *Збірник наукових праць Донбаської національної академії будівництва і архітектури*. 2018. № 1. С. 99-105.

38. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2027 року.

Донецька обласна державна адміністрація. Офіційний сайт. 2020. URL: <https://dn.gov.ua/strategiya-rozvitku-doneckoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku>.

39. Стратегія розвитку Луганської області на 2021-2027 роки. Луганська обласна державна адміністрація. Офіційний сайт. 2020. URL: http://loga.gov.ua/oda/documents/official/pro_zatverdzhennya_strategiyi_rozvitku_luganskoyi_oblasti_na_2021_2027_roki.

40. Шкрабак І. В. Аспекти відновлення економіки постконфліктних територій. *Ефективна економіка*. 2010. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/10.pdf.

41. Alonso L., Sánchez R. El papel del transporte con relación a los Objetivos de Desarrollo del Milenio. Santiago, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), 2012. 45 p.

42. CSD Indicators for Sustainable Development, 3rd edition. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>.

43. Jaimurzina A., Sánchez R. Governance of infrastructure for sustainable development in Latin America and the Caribbean: an initial premise. *FAL Bulletin*. 2017. № 354. URL: https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/42108/S1700454_en.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 05.05.2020).

44. GDP (current US\$) – Ukraine. World Bank national accounts data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA>.

45. Humphreys M. *Economics and Violent Conflict*. Cambridge, MA: Program on Humanitarian Policy and Conflict Research (HPCR), 2003. 31 p.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження розроблено теоретичні положення та надано практичні рекомендації щодо формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення. Одержані результати надають змогу сформулювати такі висновки.

1. Узагальнено економічні передумови військових (збройних) конфліктів, їх економічні наслідки й виявлено характеристичні риси гібридного міждержавного конфлікту. Визначено умови реалізації стратегії постконфліктного відновлення економіки до остаточного завершення конфлікту. Обґрунтовано відмінності в цільових настановах постконфліктного відновлення національної економіки й забезпечення економічного розвитку в постконфліктний період. З'ясовано фактори та чинники постконфліктного економічного відродження й обґрунтовано детермінанти формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку країни в постконфліктний період.

2. Удосконалено науковий підхід до формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в постконфліктний період, для якого характерні нормативний принцип стратегічного планування, уточнене поняття стратегічних орієнтирів, визначене в роботі, основна мета економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення, центральний постулат, у якому в комплексі стратегічних орієнтирів економічного розвитку України виділено базові й ситуативні орієнтири, а також концептуальна основа, представлена чотирма положеннями. Конкретизовано основні дослідницькі й діяльнісні методи, а також інструменти досягнення стратегічних орієнтирів, принципи моніторингу та корегування ситуативних стратегічних орієнтирів.

3. Досліджено динаміку основних макроекономічних показників України й індикаторів економічного розвитку регіонів і виявлено новітні тенденції, які закладено на посткризовій стадії збройної фази гібридного

конфлікту, зумовлені відновленням економічних процесів на основі регенерації цілісності господарського механізму національної економіки, розкривають особливості реакції економіки України на наслідки конфлікту та в сукупності розширюють інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування розвитку національної економіки України в період постконфліктного відновлення.

4. Удосконалено методичний підхід до визначення економічних передумов виникнення гібридних конфліктів, який передбачає розрахунок показників структури, концентрації та трансформації структури взаємної торгівлі, визначення конкурентних переваг у світовому поділі праці, кейс-аналіз торговельної політики й зв'язку між ефектами в зовнішньому секторі.

5. Встановлено, що економічні передумови конфлікту між РФ та Україною виникли як результат посилення предметної конкуренції в зовнішній торгівлі обох країн, асиметричності економічної потужності й взаємної торговельної політики, високого ступеня концентрації структури експорту та імпорту України на торгівлі з РФ. Визначено основні напрями відновлення національної економіки, детерміновані зовнішнім сектором: посилення місткості внутрішнього ринку; структурна трансформація національного виробництва з метою набуття конкурентних переваг у предметній конкуренції; компенсація втрат в експорті товарів завдяки розвитку експортного потенціалу сфери послуг; реалізація адекватної зовнішньоекономічної стратегії у відносинах з агресором.

6. Удосконалено структуру інституціонального забезпечення розвитку національної економіки України, до складу якої включено: Концепцію економічного розвитку України, що визначає базові стратегічні орієнтири відбудови національної економіки; Стратегію сталого розвитку України на 2021–2025 рр., якою встановлено ситуативні стратегічні орієнтири; секторальні й кроссекторальні стратегії та державні програми, спрямовані на виконання Стратегії й конкретизовані за стратегічними цілями та засобами виконання.

7. Удосконалено комплекс стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки України в період постконфліктного відновлення шляхом його доповнення базовими стратегічними орієнтирами, що закладені Концепцією економічного розвитку України й ситуативними стратегічними орієнтирами, які визначені Стратегією сталого розвитку «Україна – 2025». Запропоновано критерії критичності імпорту, набуття статусу уповноваженого економічного оператора для імпортерів, утримувачів складу, перевізників та експедиторів, а також безпечності інвестиційних зв'язків у національній економіці.

ДОДАТКИ

Додаток А

Довідки про впровадження

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертації Олешко Ольги Олексіївни
на тему: «Стратегічні орієнтири економічного розвитку України в період
постконфліктного відновлення»

Дійсним підтверджується, що результати дисертації Олешко Ольги Олексіївни на тему: «Стратегічні орієнтири економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення» були використані в практичній діяльності Краматорської міської ради при підготовці проєкту Програми економічного і соціального розвитку міста Краматорська на 2021 рік, зокрема в частині:

- ідентифікації актуальних проблем соціально-економічного розвитку міста Краматорська у постконфліктний період;
- визначення головних пріоритетів розвитку міста у 2021 році;
- формування заходів економічного і соціального розвитку міста у 2021 році (пункт 3.19 «Житлово-комунальне господарство» плану заходів, пункт 3.20 «Дорожньо-транспортний комплекс», 3.23 «Заходи, пов'язані з наслідками проведення ООС, АТО на території міста. Підтримка внутрішньо переміщених осіб»).

Міський голова м. Краматорськ

О. В. Гончаренко

УКРАЇНА	
БАХМУТСЬКА	
РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ	
ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	
84500, м.Бахмут	
вул. О.Сибірцева, 33 тел. 44-66-97	
16.01.2021	№ ВК 24/2845-71
від №	від

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації Олешко Ольги Олексіївни
на тему: «Стратегічні орієнтири економічного розвитку України в період
постконфліктного відновлення»

Бахмутська районна державна адміністрація Донецької області підтверджує, що матеріали і пропозиції, викладені у дисертації Олешко Ольги Олексіївни на тему: «Стратегічні орієнтири економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення», були використані при підготовці Програми економічного і соціального розвитку Бахмутського району на 2020 рік, зокрема в частині:

- ключових індикаторів ефективності реалізації заходів та проектів Програми економічного і соціального розвитку Бахмутського району на 2020 рік;
- визначення плану першочергових заходів за напрямками Програми:
2.1.4 – Розвиток зовнішньоекономічної діяльності, міжнародної й міжрегіональної співпраці; 2.1.5 – Інвестиційна діяльність та розвиток інфраструктури;
- розробки і реалізації плану заходів з виконання у 2020 році Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні.

Голова Бахмутської
райдержадміністрації

Тетяна СРОХІНА

Класичний
Приватний
Університет

Україна, 69002 тел. (061) 764-57-15
м. Запоріжжя, (0612) 63-99-73
Жуковського, 70 "Б" факс (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

CLASSIC
PRIVATE
UNIVERSITY

70 "Б", Zhukovskogo st., tel. (061) 764-57-15
69002 Zaporizhja, (0612) 63-99-73
UKRAINE fax (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

№ 31/19

02 12 2019 р.

ДОВІДКА

**про використання в Класичному приватному університеті
результатів, окремих пропозицій та рекомендацій, отриманих у
ході досліджень Олешко Ольги Олексіївни**

Цією довідкою підтверджується використання в навчальному процесі Класичного приватного університету результатів науково-дослідної роботи за темою «Розвиток національної економіки в контексті сучасної економічної теорії» (номер державної реєстрації 0116U000798), в рамках якої автором обґрунтований взаємозв'язок факторів, чинників і детермінантів формування стратегічних орієнтирів економічного розвитку у постконфліктний період.

Також, Класичний приватний університет засвідчує, що матеріали дисертаційної роботи Олешко Ольги Олексіївни на тему «Стратегічні орієнтири економічного розвитку України в період постконфліктного відновлення», виконаної на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством, зокрема:

- теоретичний підхід до визначення орієнтирів постконфліктного відновлення національної економіки;
- методичний підхід до оцінки наслідків гібридного конфлікту у зовнішньоекономічній сфері для розвитку національної економіки;
- елементи інформаційно-аналітичного забезпечення визначення стратегічних орієнтирів постконфліктного відновлення національної економіки,

були використані у навчальному процесі університету при викладанні дисциплін «Національна економіка», «Макроекономіка».

Ректор

В.М. Огаренко

Додаток Б

Таблиця Д.Б.1

Показники концентрації географічної структури українського експорту / імпорту товарів

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Експорт товарів																		
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	496,0	542,5	510,3	649,0	692,2	836,9	718,9	614,5	841,3	992,1	821,4	746,2	552,9	426,0	370,7	352,2	324,0	332,8
Індекс Лінди	282,4	270,8	258,8	316,4	293,4	352,8	383,3	424,7	417,7	485,4	451,8	403,7	269,2	172,6	147,0	141,5	127,7	108,0
Сумарна частка країн із найвищою вагомістю в структурі експорту	29,1	30,4	29,3	33,3	35,3	38,5	34,8	30,4	36,7	38,9	35,3	34,1	30,1	26,2	22,2	21,2	20,2	20,3
Імпорт товарів																		
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	1652,3	1636,9	1813,4	1500,1	1200,2	1049,6	794,9	1078,0	1541,8	1462,6	1309,9	1201,8	889,2	771,7	624,3	632,7	663,9	644,7
Індекс Лінди	304,7	371,1	430,5	363,9	305,4	279,6	269,1	357,4	384,0	365,4	317,6	273,2	201,5	172,4	117,4	128,6	124,5	138,5
Сумарна частка країн із найвищою вагомістю в структурі експорту	57,8	55,1	56,4	52,4	47,9	45,2	37,7	43,6	51,8	51,2	49,7	49,3	43,1	40,7	44	36,5	37,9	36,6

Примітка: комірки, позначені сірим кольором свідчать про високі та помірні характеристики ринкової влади покупців у зовнішній торгівлі України.

Джерело: розраховано авторкою на основі даних International Trade Center

Таблиця Д.Б.2

Розрахунок критерію Лафайя (кольором позначені комірки зі значеннями, що більше за 1)

Код	Товарна група	РФ						Україна					
		2002	2008	2009	2011	2016	2019	2002	2008	2009	2011	2016	2019
'01	Live animals	-0,2	-0,8	-1,3	-0,8	-0,6	-0,5	0,0	-0,4	-0,7	-0,4	-0,3	0,0
'02	Meat and edible meat offal	-21,1	-12,4	-16,8	-9,4	-7,7	-2,9	4,8	-4,3	-5,2	-0,3	4,0	5,8
'03	Fish and crustaceans, molluscs and other aquatic invertebrates	-1,3	-3,0	-2,0	-1,4	1,5	1,7	-1,7	-3,5	-4,8	-2,9	-5,0	-4,9
'04	Dairy produce; birds' eggs; natural honey; edible products of animal origin, not elsewhere	-3,7	-2,4	-3,1	-3,2	-4,9	-5,3	3,2	4,3	4,4	4,2	3,6	3,1
'05	Products of animal origin, not elsewhere specified or included	-0,2	-0,1	-0,3	-0,2	0,0	0,0	0,2	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0
'06	Live trees and other plants; bulbs, roots and the like; cut flowers and ornamental foliage	-0,9	-1,3	-1,8	-1,4	-1,9	-1,1	-0,3	-0,6	-0,7	-0,6	-0,2	-0,3
'07	Edible vegetables and certain roots and tubers	-2,2	-3,0	-4,3	-4,4	-4,1	-3,0	0,5	0,1	1,1	0,2	1,0	0,1
'08	Edible fruit and nuts; peel of citrus fruit or melons	-7,3	-7,7	-11,8	-9,4	-10,2	-9,6	-0,9	-2,1	-4,7	-2,5	-4,1	-2,9
'09	Coffee, tea, maté and spices	-2,5	-1,3	-2,0	-1,8	-3,0	-2,0	-1,7	-1,2	-2,0	-1,7	-2,2	-1,7
'10	Cereals	2,4	2,4	4,7	3,4	8,5	8,2	27,1	26,4	43,5	24,9	77,7	94,2
'11	Products of the milling industry; malt; starches; inulin; wheat gluten	-1,7	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	1,0	0,9	0,5	1,5	1,7
'12	Oil seeds and oleaginous fruits; miscellaneous grains, seeds and fruit; industrial or medicinal	-0,9	-1,4	-2,1	-1,6	-3,1	-2,2	0,3	9,1	11,6	8,7	16,1	22,2
'13	Lac; gums, resins and other vegetable saps and extracts	-0,4	-0,2	-0,3	-0,2	-0,4	-0,4	-0,3	-0,2	-0,4	-0,2	-0,3	-0,2
'14	Vegetable plaiting materials; vegetable products not elsewhere specified or included	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,5
'15	Animal or vegetable fats and oils and their cleavage products; prepared edible fats; animal	-5,3	-1,9	-1,2	-1,4	0,9	1,3	6,3	10,8	18,4	21,8	48,8	44,9
'16	Preparations of meat, of fish or of crustaceans, molluscs or other aquatic invertebrates	-1,0	-0,4	-0,6	-0,6	-0,7	-0,8	-0,4	-0,7	-0,4	-0,4	-0,6	-0,8
'17	Sugars and sugar confectionery	-8,8	-2,0	-1,9	-3,0	-1,2	-0,1	0,2	0,8	1,1	0,4	3,9	2,0
'18	Cocoa and cocoa preparations	-3,4	-1,5	-2,2	-1,9	-1,8	-1,6	0,7	1,6	2,3	1,9	-0,6	-0,6
'19	Preparations of cereals, flour, starch or milk; pastrycooks' products	-1,0	-0,7	-1,0	-1,0	-1,1	-0,9	0,4	0,9	1,5	1,5	1,7	1,0
'20	Preparations of vegetables, fruit, nuts or other parts of plants	-3,9	-2,4	-3,1	-2,3	-2,5	-2,0	0,2	-0,4	-0,3	0,0	0,4	0,4
'21	Miscellaneous edible preparations	-3,8	-1,9	-2,6	-2,3	-2,0	-2,0	-2,2	-2,6	-3,5	-2,4	-2,9	-2,2
'22	Beverages, spirits and vinegar	-5,3	-4,1	-4,3	-3,9	-3,9	-5,1	1,1	2,2	3,7	0,3	-1,5	-2,3
'23	Residues and waste from the food industries; prepared animal fodder	-2,3	-1,7	-2,0	-1,3	-0,9	-0,4	0,7	2,2	1,8	3,1	11,0	12,9

Код	Товарна група	РФ						Україна					
		2002	2008	2009	2011	2016	2019	2002	2008	2009	2011	2016	2019
'24	Tobacco and manufactured tobacco substitutes	-6,6	-1,7	-2,6	-1,6	-1,8	-1,1	-4,3	-1,0	-2,3	-1,2	-1,3	0,3
'25	Salt; sulphur; earths and stone; plastering materials, lime and cement	-0,5	-0,8	-0,2	-0,3	-0,7	-0,2	1,3	2,6	2,2	2,1	1,8	1,8
'26	Ores, slag and ash	-3,3	-1,6	-1,0	3,2	0,5	0,3	3,8	3,9	8,4	22,5	19,9	31,4
'27	Mineral fuels, mineral oils and products of their distillation; bituminous substances; mineral ...	212,6	296,8	284,4	310,5	216,6	238,7	-149,9	-101,4	-133,7	-130,4	-94,1	-90,8
'28	Inorganic chemicals; organic or inorganic compounds of precious metals, of rare-earth metals, .	-8,4	-2,1	-2,4	2,7	-4,5	-3,4	10,2	9,8	5,9	11,2	4,4	4,5
'29	Organic chemicals	1,4	1,1	-0,8	-0,8	-2,9	-4,4	1,7	-0,9	-4,1	-0,9	-6,0	-3,7
'30	Pharmaceutical products	-13,8	-15,4	-22,5	-19,8	-21,6	-25,8	-11,4	-12,9	-21,5	-15,9	-18,1	-15,0
'31	Fertilisers	6,4	11,6	8,3	9,0	10,9	9,0	9,8	11,2	7,9	8,8	-6,2	-7,5
'32	Tanning or dyeing extracts; tannins and their derivatives; dyes, pigments and other colouring	-4,1	-3,4	-4,1	-3,5	-3,9	-3,3	-0,9	-0,8	-1,0	-0,2	-3,1	-2,0
'33	Essential oils and resinoids; perfumery, cosmetic or toilet preparations	-6,0	-4,9	-6,6	-4,9	-6,0	-5,8	-3,9	-3,9	-5,8	-3,6	-5,4	-5,3
'34	Soap, organic surface-active agents, washing preparations, lubricating preparations, artificial	-1,9	-1,5	-2,1	-2,0	-2,5	-2,4	-1,4	-1,8	-3,0	-1,8	-2,9	-2,7
'35	Albuminoidal substances; modified starches; glues; enzymes	-1,0	-0,7	-1,1	-0,9	-1,4	-1,3	1,0	-0,2	-0,7	-0,5	-0,7	-0,5
'36	Explosives; pyrotechnic products; matches; pyrophoric alloys; certain combustible preparations	0,2	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	0,0	-0,1
'37	Photographic or cinematographic goods	-0,9	-0,3	-0,6	-0,4	-0,5	-0,5	-0,4	-0,2	-0,4	-0,3	-0,3	-0,3
'38	Miscellaneous chemical products	-4,4	-3,3	-4,1	-3,8	-5,9	-5,4	-6,1	-3,1	-4,2	-5,9	-12,7	-9,5
'39	Plastics and articles thereof	-11,0	-13,3	-13,6	-13,9	-16,2	-15,4	-11,8	-15,3	-18,5	-14,9	-23,7	-15,2
'40	Rubber and articles thereof	-0,8	-1,7	-1,6	-2,5	-2,8	-4,3	-2,5	-3,2	-3,6	-5,3	-7,5	-6,7
'41	Raw hides and skins (other than furskins) and leather	0,3	0,0	0,1	0,1	0,2	0,0	2,8	1,7	1,2	0,2	-0,8	-0,4
'42	Articles of leather; saddlery and harness; travel goods, handbags and similar containers; articles	-1,1	-1,1	-1,5	-1,5	-1,6	-1,8	0,0	-0,4	-0,4	-0,2	-0,4	-0,5
'43	Furskins and artificial fur; manufactures thereof	-0,1	-0,3	-0,3	-0,5	-0,3	-0,4	-0,1	-0,1	0,0	0,0	0,2	0,1
'44	Wood and articles of wood; wood charcoal	10,0	6,0	6,8	4,6	9,0	8,3	5,7	2,8	5,4	5,6	12,4	11,5
'45	Cork and articles of cork	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1
'46	Manufactures of straw, of esparto or of other plaiting materials; basketware and wickerwork	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
'47	Pulp of wood or of other fibrous cellulosic material; recovered (waste and scrap) paper or	2,0	1,0	1,0	1,1	1,5	0,9	-1,2	-0,6	-0,8	-0,9	-1,1	-0,8
'48	Paper and paperboard; articles of paper pulp, of paper or of paperboard	-7,5	-5,0	-6,5	-5,0	-2,9	-1,9	-10,3	-3,4	-4,4	-2,5	-4,0	-3,4

Код	Товарна група	РФ						Україна					
		2002	2008	2009	2011	2016	2019	2002	2008	2009	2011	2016	2019
'49	Printed books, newspapers, pictures and other products of the printing industry; manuscripts	-2,0	-1,7	-1,9	-1,0	-0,6	-0,1	-0,8	-0,2	0,3	0,4	0,4	0,3
'50	Silk	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
'51	Wool, fine or coarse animal hair; horsehair yarn and woven fabric	-0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	-1,8	-0,4	-0,6	-0,3	-0,5	-0,3
'52	Cotton	-2,2	-0,8	-1,0	-1,0	-1,0	-1,0	-2,9	-1,0	-1,6	-1,3	-1,9	-1,2
'53	Other vegetable textile fibres; paper yarn and woven fabrics of paper yarn	0,2	0,0	0,0	0,0	-0,1	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1
'54	Man-made filaments; strip and the like of man-made textile materials	-0,5	-0,6	-0,7	-0,7	-1,0	-0,9	-1,5	-0,8	-1,3	-1,0	-2,6	-1,8
'55	Man-made staple fibres	-1,2	-0,7	-1,1	-1,1	-1,1	-1,1	-3,1	-1,1	-1,9	-1,6	-2,4	-1,5
'56	Wadding, felt and nonwovens; special yarns; twine, cordage, ropes and cables and articles thereof	-0,9	-0,7	-0,6	-0,5	-0,8	-0,8	-0,5	-0,5	-0,7	-0,8	-0,9	-0,2
'57	Carpets and other textile floor coverings	-0,4	-0,4	-0,4	-0,3	-0,4	-0,4	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,3	-0,2
'58	Special woven fabrics; tufted textile fabrics; lace; tapestries; trimmings; embroidery	-0,5	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	-0,8	-0,4	-0,6	-0,3	-0,6	-0,5
'59	Impregnated, coated, covered or laminated textile fabrics; textile articles of a kind suitable	-0,4	-0,5	-0,9	-0,5	-0,6	-0,6	-0,7	-0,3	-0,7	-0,5	-1,2	-1,2
'60	Knitted or crocheted fabrics	-0,9	-0,6	-0,8	-0,6	-0,7	-0,6	-0,8	-0,3	-0,6	-0,5	-1,0	-1,6
'61	Articles of apparel and clothing accessories, knitted or crocheted	-1,5	-3,2	-4,4	-5,0	-6,1	-6,5	0,9	-1,0	-1,0	-0,5	-0,6	-2,0
'62	Articles of apparel and clothing accessories, not knitted or crocheted	-2,6	-4,1	-5,4	-5,2	-6,7	-7,0	10,4	1,6	2,9	2,0	2,4	0,9
'63	Other made-up textile articles; sets; worn clothing and worn textile articles; rags	-1,2	-1,1	-1,4	-1,3	-1,6	-1,4	-0,6	-0,3	-0,3	-0,6	-1,3	-1,4
'64	Footwear, gaiters and the like; parts of such articles	-2,1	-5,1	-6,1	-6,3	-5,9	-6,2	0,5	-1,6	-1,2	-0,5	-1,2	-1,8
'65	Headgear and parts thereof	-0,2	-0,1	-0,2	-0,2	-0,3	-0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	-0,1
'66	Umbrellas, sun umbrellas, walking sticks, seat-sticks, whips, riding-crops and parts thereof	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
'67	Prepared feathers and down and articles made of feathers or of down; artificial flowers	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	0,0	-0,1	-0,1
'68	Articles of stone, plaster, cement, asbestos, mica or similar materials	-1,5	-1,3	-1,0	-1,3	-1,3	-1,2	-0,6	-1,0	-1,0	-1,1	-1,4	-0,8
'69	Ceramic products	-1,9	-1,5	-1,4	-1,7	-1,7	-1,4	-1,5	-1,7	-0,9	-0,6	-0,7	-0,7
'70	Glass and glassware	-2,2	-1,5	-1,1	-1,4	-1,0	-0,9	0,2	-1,3	-1,5	-1,3	-1,6	-0,8
'71	Natural or cultured pearls, precious or semi-precious stones, precious metals, metals clad	13,0	3,4	5,2	3,2	13,3	14,7	0,0	-4,4	-0,5	-3,7	-0,2	0,1
'72	Iron and steel	19,3	17,2	13,5	10,2	14,9	10,3	140,1	149,9	116,3	117,1	84,9	76,6
'73	Articles of iron or steel	-7,4	-7,7	-5,3	-9,9	-6,9	-8,3	10,4	17,7	17,6	13,5	0,8	1,4

Код	Товарна група	РФ						Україна					
		2002	2008	2009	2011	2016	2019	2002	2008	2009	2011	2016	2019
'74	Copper and articles thereof	3,2	3,1	4,3	3,4	4,4	3,8	3,9	0,8	1,1	0,5	0,2	-0,2
'75	Nickel and articles thereof	7,6	5,0	5,4	3,9	3,2	3,1	-1,4	-0,6	-1,0	-1,4	-1,0	-0,6
'76	Aluminium and articles thereof	11,8	6,2	6,4	5,0	7,3	4,1	5,9	0,6	-0,5	-1,6	-2,3	-2,3
'78	Lead and articles thereof	-0,2	0,1	0,2	0,2	0,4	0,2	0,1	-0,1	0,0	-0,3	0,3	0,1
'79	Zinc and articles thereof	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	-0,3	-0,6	-0,4	-0,4	-0,2	-0,6	-0,6
'80	Tin and articles thereof	0,0	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,1	-0,1	-0,1	0,0	0,0
'81	Other base metals; cermets; articles thereof	1,0	0,8	0,7	0,3	0,6	0,3	1,2	0,3	0,1	0,3	0,4	0,6
'82	Tools, implements, cutlery, spoons and forks, of base metal; parts thereof of base metal	-1,5	-1,6	-1,8	-2,3	-3,2	-3,1	15,1	-1,0	-1,2	-1,2	-1,8	-1,8
'83	Miscellaneous articles of base metal	-1,2	-2,3	-2,3	-2,3	-2,7	-2,9	-0,9	-1,1	-0,6	-0,7	-0,9	-1,0
'84	Machinery, mechanical appliances, nuclear reactors, boilers; parts thereof	-51,2	-72,5	-65,8	-74,0	-77,8	-72,4	-17,7	-29,4	-8,3	-16,8	-39,2	-37,5
'85	Electrical machinery and equipment and parts thereof; sound recorders and reproducers, television	-29,6	-45,4	-46,0	-44,2	-48,3	-50,5	-6,9	-1,0	2,6	-11,0	-13,6	-26,8
'86	Railway or tramway locomotives, rolling stock and parts thereof; railway or tramway track fixtures	-2,2	-3,2	-2,0	-5,0	-0,2	-0,9	6,4	15,9	8,7	24,6	2,1	3,8
'87	Vehicles other than railway or tramway rolling stock, and parts and accessories thereof	-15,7	-79,7	-34,6	-55,1	-35,9	-41,1	-22,4	-56,4	-16,7	-28,1	-34,1	-45,9
'88	Aircraft, spacecraft, and parts thereof	6,7	0,0	0,0	0,0	-8,3	0,0	2,4	1,4	1,8	1,9	0,4	-0,6
'89	Ships, boats and floating structures	-1,0	-1,9	-2,7	-4,1	-4,5	-2,8	2,8	1,2	2,5	-0,5	1,2	1,2
'90	Optical, photographic, cinematographic, measuring, checking, precision, medical or surgical	-9,8	-12,6	-11,6	-10,5	-10,9	-11,9	-2,5	-5,0	-3,7	-4,1	-5,3	-6,8
'91	Clocks and watches and parts thereof	-0,2	-0,5	-0,4	-0,5	-0,7	-0,6	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1
'92	Musical instruments; parts and accessories of such articles	-0,1	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1	-0,2	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1
'93	Arms and ammunition; parts and accessories thereof	0,1	0,0	0,6	2,9	-0,3	0,0	-2,3	-3,5	-3,2	-2,9	-2,7	-3,0
'94	Furniture; bedding, mattresses, mattress supports, cushions and similar stuffed furnishings; ...	-4,2	-4,7	-4,9	-5,5	-5,5	-4,8	0,9	0,9	1,6	1,9	2,8	4,0
'95	Toys, games and sports requisites; parts and accessories thereof	-2,2	-2,1	-2,4	-2,8	-3,6	-3,9	0,1	-0,1	0,0	-0,1	-1,8	-1,3
'96	Miscellaneous manufactured articles	-1,2	-0,7	-0,8	-0,8	-2,4	-1,9	0,0	0,0	0,1	-0,1	0,8	0,8
'97	Works of art, collectors' pieces and antiques	0,0	-0,1	-0,3	0,0	0,0	0,0	-6,6	-3,2	-3,0	-2,5	-2,6	-3,1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що висвітлюють основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Рекова Н. Ю., Веріга Г. В., Чистюхіна Ю. А., Долозіна І. Л., Мойсеєнко К. Є., Рагуліна Н. В., Олешко О. О. Трансформація місцевих фінансів пост-конфліктних територій на засадах фіскальної децентралізації : монографія / за заг. ред. проф. Н. Ю. Рекової. Краматорськ : ДДМА. 2017. 300 с. *Особистий внесок: досліджено досвід урегулювання соціально-економічної ситуації на постконфліктних територіях. (0,5/12,4 ум.-друк. арк.)*

Статті в наукових фахових виданнях України та виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз

2. Олешко О. О. Нормативний підхід до стратегічного планування економічного розвитку регіону. *Менеджер*. 2014. № 3(69). С. 112-117. *(0,30 ум.-друк. арк.)*

3. Олешко О. О. Соціально-економічні особливості відновлення пост-конфліктних територій: світовий досвід. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_12_110. *(0,30 ум.-друк. арк.)*

4. Рекова Н. Ю., Олешко О. О. Економічні проблеми відновлення сфер життєдіяльності міст постконфліктних територій. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 53. С. 150–155. *Особистий внесок: узагальнено економічні проблеми відновлення сфер життєдіяльності міст. (0,55/0,33 ум.-друк. арк.)*

5. Мойсеєнко К. Є., Олешко О. О. Оцінка рівня порівняльних переваг України та Російської Федерації в зовнішній торгівлі напередодні і після початку військово-політичного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2020. Вип. 30. С. 234-242. *Особистий внесок: оцінено конкурентоспроможність України та РФ на світовому ринку. (0,43/0,80 ум.-друк. арк.)*

6. Олешко О. О. Наслідки збройного конфлікту для економіки України та тенденції їх подолання. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 59. Ч. 1. С. 146–151. *(0,59 ум.-друк. арк.)*

Стаття в закордонному виданні

7. Oleshko O. Dynamics of mutual trade between Ukraine and the Russian Federation in the context of conflict's impact on national security: a concentration-based approach. *«Green, Blue & Digital Economy Journal»*, Vol. 1 (2020) No. 2. P. 124-131. *(0,58 ум.-друк. арк.)*

**Публікації, що додатково відображають наукові результати
дисертації та засвідчують обов'язкову апробацію матеріалів дисертації**
Матеріали конференцій

8. Захарова В. В., Олешко О. О. Проблема формування та розвитку економіки знань, її взаємозв'язку з різними аспектами. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (3–4 жовт. 2017 р., м. Маріуполь). Маріуполь : ДонДУУ, 2017. С. 118–120. *Особистий внесок: визначено роль парадигми економіки знань у відновленні постконфліктних територій. (0,21/0,05 ум.-друк. арк.)*

9. Oleshko O. Strategic foundations for the restoration of the spheres of activity of post-conflict territories of Ukraine. *From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area* : International Scientific Conference (August 24th, 2018, Riga, Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. P. 97–98. *(0,21 ум.-друк. арк.)*

10. Олешко О. О. Науковий підхід до макроекономічного планування відновлення сфер життєдіяльності постконфліктних територій. *The Modern Economic Research: Theory, Methodology, Practice* : II International Scientific Conference (September 27th, 2019, Kielce, Poland). Kielce, Poland : Baltija Publishing. 2019. P. 115–116. *(0,14 ум.-друк. арк.)*

11. Рекова Н. Ю., Олешко О. О. Аналіз стану відновлення сфер життєдіяльності постконфліктних міст (на прикладі м. Краматорськ). *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку* : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (9 жовт. 2020 р., м. Маріуполь). Маріуполь, 2020. С. 226–229. *Особистий внесок: зібрано матеріали, інтерпретовано результати аналізу. (0,21/0,10 ум.-друк. арк.)*